НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Література
(Українська та зарубіжна)
Інтегрований курс
1 частина

Підручник

8 клас

а|кадемія

Ольга Ніколенко
Василь Шуляр
Наталія Рудніцька

Література (українська та зарубіжна)

Інтегрований курс

Частина 1

Підручник
для 8 класу
закладів загальної
середньої освіти

РЕКОМЕНДОВАНО
Міністерством освіти
і науки України

Київ
Видавничий центр «Академія»
2025

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 26.11.2024 № 1663)

Авторський колектив:

О. М. Ніколенко, В. І. Шуляр, Н. П. Рудніцька, А.-М. І. Богосвятська, Н. В. Химера, Л. В. Таболіна, В. Г. Туряниця, Л. В. Маценко-Бекерська, Т. Б. Качак, Н. М. Базильська, О. В. Гвоздікова

Підручник створено відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020) і модельної навчальної програми «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. О. М. Ніколенко, Л. В. Мацевко-Бекерська, Т. Б. Качак, А.-М. І. Богосвятська, Н. П. Рудніцька, В. Г. Туряниця, 2023).

Онлайн-платформа «Червона рута» у вільному доступі:

https://chervona-ruta-academia.online/

Політ над віками

Дорогі восьмикласники і восьмикласниці!

Напевне, ви любите подорожувати. Мандрувати можна не лише в географічному просторі, а й у просторі культури та літератури. І це не менш цікаво, ніж у реальному світі. Пропонуємо вам здійснити таку захопливу мандрівку Україною та іншими країнами, відкрити їх для себе крізь призму здобутків художньої літератури. Окрім високої класики, ви ознайомитеся з деякими творами сучасної літератури, які, безперечно, вам сподобаються.

Яскравим символом нашої подорожі стане повітряна куля, яка дасть змогу рухатися повільно й вдумливо, зупиняючись на найістотнішому та найважливішому. Тож вирушаймо в політ з України на повітряній кулі над різними віками й країнами! Не забудьте взяти із собою червону руту та інші українські квіти — символи любові до батьківщини. На вас чекає відкритий простір читання, вільної думки та фантазії! Але хай де б ми з вами подорожували, завжди повертайтеся до рідної землі, кращої за яку немає у світі!

Ваші автори

Фестиваль повітряних куль, м. Кам'янець-Подільський. Сучасне фото

Як працювати з підручником

Рубрики підручника допоможуть вам опанувати шедеври світової класики й сучасної літератури, спонукатимуть до читання та обговорення художніх творів, пошукової діяльності, творчості, самовдосконалення. Рубрика ***Барви емоцій*** спрямована на розвиток ваших емоцій і почуттів, які є важливими для пізнання себе, людей, світу. Рубрика ***Твір як квітка*** запрошує долучитися до магічного світу літератури, до таємниць художньої творчості. У рубриці ***На крилах читання*** ви знайдете літературні твори (повністю, скорочено або уривки), які дадуть можливість розпочати самостійний діалог із книжкою. Рубрика ***Суцвіття культур*** надихає любити й цінувати «своє», шанувати «чуже», а також ознайомить із творами різних видів мистецтва, допоможе зрозуміти мову художніх образів. У рубриці ***Дерево термінів*** знаходитимете теоретичні поняття, необхідні для розуміння творів. ***Літературна мандрівка*** відкриє багато нового із життя митців, історії їхніх творів, культури України та інших країн світу. ***У медіапросторі*** ви зможете дізнатися про кінофільми, мультфільми та інші медіатексти, що стосуватимуться прочитаних творів.

Усвідомити зв'язок різних епох і культур вам допоможуть розділи ***Відгомін***. А ***Літературні мости у сьогодення*** ознайомлять вас із популярними творами сучасної літератури України та інших країн.

Умовні позначення

Барви емоцій	Суцвіття культур
Твір як квітка	Літературна мандрівка
На крилах читання	У медіапросторі

Упевнені, що в процесі навчання вам захочеться не готових формулювань і трактувань, а власних думок, рішень, дій. Тому саме для вас, розумні й допитливі восьмикласники та восьмикласниці, у підручнику впроваджено рубрику ***АКТИВНОСТІ***, де розміщено різноманітні запитання і завдання для формування ключових компетентностей:

Учениця та учень Нової української школи. Сучасні фото

КОМУНІКАЦІЯ
(працюємо та обговорюємо усно)

АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
(аналізуємо, інтерпретуємо, оцінюємо)

ТВОРЧЕ САМОВИРАЖЕННЯ
(створюємо власні тексти, медіатексти, ілюстрації, комікси, аніме, фанфіки тощо на підставі прочитаних творів)

ЦИФРОВІ НАВИЧКИ
(використовуємо цифрові технології)

ДОСЛІДЖЕННЯ І ПРОЄКТИ
(досліджуємо літературні, мовні явища і власне мовлення, розробляємо проєкти)

ЖИТТЄВІ СИТУАЦІЇ
(проєктуємо зміст твору на власний або відомий вам чийсь життєвий досвід, обмірковуємо свою життєву траєкторію, стосунки з людьми, роль культури в наш час)

До підручника створено спеціальну **онлайн-платформу «ЧЕРВОНА РУТА»** (у вільному доступі). На ній розміщені авдіохрестоматія, відеохрестоматія, мультимедійні презентації, експрес-уроки, мистецькі твори, літературні ігри, вправи для перевірки знань і вмінь, електронна версія підручника. Їх можна легко знайти на сайті або за допомогою QR-кодів. Тож візьміть із собою в майбутнє найкращі книжки України та світу!

ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМА «ЧЕРВОНА РУТА»
(https://chervona-ruta-academia.online)

E-text
електронна версія підручника

Audio-text
авдіо-хрестоматія

Video-text
відео-хрестоматія

Expresslessons
експрес-уроки

Presentations
мультимедійні презентації

Check yourself
перевірте себе

Вступ

Роди художньої літератури

Отже, почнемо, звичайно,
з найістотнішого...
Арістотель

1. *Пригадайте улюблені поезії та прозові твори. Чим різняться поетичні та прозові твори?*
2. *Чи бували ви в театрі? У чому полягає специфіка вистави, яку розігрують актори/актриси на сцені?*

Що таке роди літератури? *Рід літератури* — це узагальнювальне поняття словесного мистецтва, один з основних елементів систематизації літературного матеріалу. У художній літературі традиційно визначають три роди літератури: *епос*, *лірику* і *драму*. Першим поділ літератури на роди здійснив *Арістотель* у праці «*Поетика*».

Колізей.
72–80-ті рр.,
м. Рим
(Італія).
Сучасне фото

Епос. Походить він від міфів, які в давнину були тісно пов'язані з ритуалами. На їх основі виникло давнє оповідне мистецтво. Витоки епосу знаходимо й в усній народній творчості. Найдавніші (архаїчні) епічні форми — міф, казка, легенда, сказання тощо. Пізніше виник давній (класичний) епос — «Магабгарата», «Рамаяна» (Індія), «Іліада» й «Одіссея» Гомера (Давня Греція). А ще пізніше — середньовічний героїчний епос (фольклорні твори різних народів, створені в добу Середньовіччя) — «Пісня про Нібелунгів», «Пісня про Роланда», «Пісня про мого Сіда» та ін. У кожного народу героїчний епос формувався століттями, мав свою специфіку і був основою розвитку різних літературних форм.

Епічний твір описує певний випадок або цілу історію із життя героїв. Автор об'єктивно зображає дійсність, з'ясовуючи причини та наслідки вчинків героїв, подаючи життя в його природному розвитку. Епос використовує великий арсенал зображувальних засобів (портрети, прямі характеристики, діалоги, монологи, полілоги, пейзажі, жести, міміка, інтер'єр тощо). В епосі виокремлюють такі жанри: епопея, роман, повість, оповідання, нарис тощо.

Лірика. Виникнення лірики зумовлене первісним *художнім синкретизмом*, який полягає в тому, що різні види мистецтва були не чітко розділені, а поєднані один з одним. У давні часи група людей виконувала пісні-танки під час магічного обряду. Пізніше один із-поміж співаків ставав провідним виконавцем, тобто заспівувачем. Згодом ці пісні виконував окремо від обряду хор або один співак. Це започаткувало лірику як окремий літературний рід. Розмаїття ліричних форм властиве усній народній творчості (пісні, думи, балади тощо).

Зародження світової ліричної поезії припадає на добу Античності. У творчості великих античних поетів (Піндар, Сапфо, Анакреонт, Гора-

Рафаель Санті. Парнас — обитель муз. 1550 р.

ції, Овідій та ін.) сформувалися визначальні ознаки лірики як літературного роду і з'явилися різні ліричні жанри. Якщо епос розповідає про подію, то головне в лірриці — емоційне переживання. Найважливішою ознакою лірики є суб'єктивність: усе зображуване подане через сприйняття ліричного героя або автора. Лірика зорієнтована на відтворення внутрішнього світу особистості, порухів душі, емоцій, почуттів. Людина в лірриці — і головний об'єкт зображення, і суб'єкт, який є важливим елементом художнього світу твору.

Переживання та думки, виражені в ліричному творі, стосуються не лише автора. У ньому вагоме значення має *ліричне «Я» ліричного героя*. Він не ототожнюється з поетом, а живе своїм життям у новій художній дійсності.

Лірика є художнім утіленням переживань, зорієнтована на індивідуальне сприйняття читача, який має не просто зрозуміти прочитане, а внутрішньо «пережити» подію, певні емоції та почуття.

Лірика тяжіє до віршів, проте віршована структура не завжди є визначальною її ознакою. Вона має велике розмаїття жанрів, які в певні періоди активізовувалися.

Драма. Виникнення драми пов'язане з народними обрядовими дійствами. Батьківщиною її є Давня Греція, де обряди на честь богів (Діоніса, Деметри, Кори та ін.) дали перші зразки драми. У VI ст. до н. е. виник театр (у перекладі з грецької — видовище). Драматичні дійства, які раніше відбувалися на вулицях і площах, почали показувати на спеціальних майданчиках. Есхіл, Софокл, Евріпід, Арістофан заклали засади античної драми. Наприкінці VI ст. до н. е. в Давній Греції з'явилися такі різновиди драми, як трагедія і комедія.

Основу драматичного твору становить конфлікт, виражений у дії. Оскільки конфлікт може бути внутрішнім (пов'язаним із внутрішніми суперечностями особистості) і зовнішнім (зіткнення героя зі світом, суперечності між різними персонажами),

Герой України, актор Богдан Ступка в ролі гетьмана Мазепи. Сучасне фото

Нематеріальна цінність Японії — актор Харухіса Кавамура. Сучасне фото

то й дія може бути внутрішньою (відображення змін стану героя твору, динаміки його переживань, думки тощо), а також зовнішньою (вчинки героїв, їхня поведінка). Специфіка драми полягає в особливих формах художнього мовлення — діалог, монолог, полілог. Авторська позиція у драматичному творі має своєрідне вираження: опис дійових осіб, ремарки, розташування епізодів, вибір подій, учинки героїв, форми художнього мовлення тощо.

Драма — це вид мистецтва, що одночасно належить і літературі, і театру. Протягом тривалої історії сформувалися такі жанрові різновиди драми, як трагедія, комедія, власне драма, водевіль, мелодрама, трагікомедія тощо.

Взаємодія родів літератури. Літературні роди тяжіють до взаємодії та взаємопроникнення. Це явище називають *міжродова дифузія*. Наприклад, у фольклорі й художній літературі сформувалися *ліро-епічні жанри*: поема, балада, байка, дума, роман у віршах, вірш у прозі, казка-поема та ін. Лірика також проникає у драматичні твори. Серед жанрів *ліро-драми* виокремлюють драматичну поему, драматичний етюд, драматичну сцену та ін. Унаслідок взаємодії епосу і драми виник *епічний театр*, у якому не тільки зображено дію, а й розповідається про неї (наприклад, драма-притча).

Літературні роди тісно пов'язані із жанрами (*міжжанрова дифузія*). Літературний твір є відкритою системою, у яку проникають елементи інших видів мистецтва (кіно, живопису, музики та ін.), а на сучасному етапі — навіть комп'ютерних технологій.

Коли в Україні виникли перші твори епосу та лірики?

Український героїчний епос виник у глибоку давнину. Його перші зразки знаходимо в українській обрядовій поезії, казках, легендах, переказах. Яскравим прикладом героїчного епосу Київ-

Козак Мамай. Народна картина. XVIII ст.

ської Русі є «Слово про Ігорів похід» («Слово о полку Ігоревім»), доби козаччини — думи та історичні пісні.

Витоки української лірики — теж в усній народній творчості. Чимало для розвитку лірики зробили українські кобзарі (народні співці).

Дерево термінів

Епос (з грец. *epos* — слово, мова, розповідь) — багатозначний термін: 1) героїчна розповідь про національне минуле («Іліада», «Одіссея», «Пісня про Роланда», «Пісня про Нібелунгів», «Слово про Ігорів похід» та ін.); 2) один із трьох родів літератури.

Лірика (з грец. *lyra* — ліра, струнний музичний інструмент, під акомпанемент якого виконували вірші) — один із літературних родів, у якому об'єкт зображення подано через переживання, почуття, емоції особистості (героя чи автора).

Драма (з грец. *drama* — дія) — 1) один із літературних родів, який змальовує світ у формі дії, здебільшого призначений для сценічного втілення; 2) жанр драматичного мистецтва.

Театр у різних країнах

У кожній країні драма має національну специфіку. Наприклад, у Японії визначними були театри Кабукі і Но; Італія — батьківщина театру дель арте (театр імпровізації, витоки якого в карнавалі); у Китаї активно розвивалася музична драма, зокрема традиційна пекінська опера тощо.

Будинок опери, м. Вісбаден (Німеччина). Сучасне фото

Театр Кабукі, м. Осака (Японія). Сучасне фото

express-lesson

Одеський академічний національний театр опери і балету, м. Одеса. Сучасне фото

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Розкажіть про походження епосу.
2. Як виникла лірика?
3. Що дало поштовх до формування драматичного мистецтва?

Аналіз та інтерпретація

4. Які жанри виникли внаслідок взаємодії родів літератури? Наведіть приклади прочитаних творів.

Творче самовираження

5. Намалюйте три «хмари» з тегів, які б розкривали основні ознаки родів літератури.

Цифрові навички

6. За допомогою інтернету дізнайтеся про розвиток театрального мистецтва в Україні (зокрема, у вашому регіоні). Підготуйте повідомлення.

Дослідження і проєкти

7. *Робота в групах.* Дослідіть особливості національного театру в різних країнах (Німеччина, Франція, Італія, Китай, Японія, Україна тощо — один за вибором). Підготуйте презентацію.

Життєві ситуації

8. Який рід літератури найповніше може відобразити людські почуття? Поясніть свою відповідь. Наведіть приклади улюблених творів.

Літературний процес

Розвиток має свою внутрішню мудрість.
Дмитро Затонський

1. *Твори яких письменників/письменниць є популярними серед молоді України? На вашу думку, чому?*
2. *За творчістю яких митців/мисткинь ви особисто стежите? Розкажіть про їхні книжки, що привернули вашу увагу.*

Література як постійний рух. Світова література має багатовікову історію розвитку. Від глибокої давнини до сучасності вона перебуває в постійному русі, виявляючи ті чи ті тенденції. Оскільки світова література є сукупністю різних національних літератур, які протягом століть зберігають свою самобутність, процес її розвитку не може бути монолітним. Водночас національні літератури мають деякі спільні закони розвитку, етапи й тенденції. Тому сутністю *літературного процесу* є безперервний розвиток літератури, зумовлений як впливами загальнолітературного світового розвитку, так і його національними особливостями.

Літературний процес не є лінійним, а розвивається по спіралі. Тому явища давнини можуть відроджуватися на наступних етапах, але вже в новій якості. У літературному процесі відбувається складна взаємодія різних тенденцій і явищ, у тому числі національних літератур, творчих здобутків митців/мисткинь, класичної та масової літератури тощо.

На розвиток літературного процесу впливають різні чинники. Серед *зовнішніх* — розвиток суспільства, культури і мистецтва в той чи той період; стан розвитку людської свідомості, філософської думки, релігії; історична ситуація; вплив фольклору і міфології тощо. *Внутрішні чинники* розвитку літературного процесу — це власне закони художньої літератури; розуміння краси в певну добу, перебіг літературного життя, розвиток та взаємодія родів і жанрів, традиції та новаторство митців тощо. Хоча в літературі відображені суспільно-історичні явища та особливості культури певної доби, вона зберігає свою *іманентність* — внутрішню логіку розвитку.

presentation

Бібліотека герцогині Анни-Амалії, м. Веймар (Німеччина). Сучасне фото

Публічна бібліотека «Книжковий куб», м. Веймар (Німеччина). Сучасне фото

Періодизація літературного процесу. Характерною ознакою його є стадіальність, на основі якої визначають епохи та періоди. Наприклад, у літературах Західної Європи виокремлюють Античність, Середньовіччя, Відродження (Ренесанс), Класицизм, Бароко, Просвітництво, романтизм, реалізм, модернізм, постмодернізм і етап сучасної літератури.

В Україні художня література долала свої етапи. У давній українській літературі виокремлюють українську середньовічну літературу XI—XV ст., літературу доби Ренесансу і Бароко. Етап нової української літератури охоплює романтизм і реалізм. Наприкінці XIX — на початку XX ст. сформувався модернізм, що згодом поступився постмодернізму. У сучасний період в українській літературі простежуються цікаві новітні явища.

Важливою ознакою літературного процесу є його нерівномірність у різних країнах. Наприклад, доба Відродження (Ренесансу) найраніше почалася в Італії — у XIII—XIV ст., а завершилася в XV—XVI ст., коли в інших європейських літературах тільки починалася.

Напрям і течія — складники літературного процесу. У літературному процесі виокремлюють літературні напрями і течії, які дають змогу визначити подібні явища в межах різних національних літератур і в певних періодах. Український літературознавець Дмитро Наливайко визначив у літературному напрямі такі складники, як суспільно-історична основа і спільність мистецьких принципів. За його словами, у відповідних художніх формах реалізується «ядро умонастроїв епохи».

У межах літературних напрямів інколи на підставі єдиних творчих підходів митців/мисткинь формуються різні течії. Ці підходи стосуються і змісту, і форми творів. Кожна літературна течія характеризується певним стилем, проте для них усіх спільними є стильові домінанти в межах напряму.

Фестиваль «Книжковий арсенал», м. Київ. 2024 р.

Художні напрями і течії в літературному процесі не «ізольовані», їхні ознаки можуть накладатися одна на одну, і це зумовлює складність літературного процесу. У творчості одного письменника/письменниці виявляються елементи різних напрямів або течій (наприклад, Й.-В. Ґете, Ф. Шиллер, І. Котляревський, Т. Шевченко, Леся Українка та ін.).

Розвиток літературного процесу в сучасний період. Сучасний літературний процес залежить від багатьох чинників — суспільно-історичної ситуації, уподобань та очікувань читачів, цифрових технологій, активності письменників/письменниць, діяльності літературних видань, розвитку науково-критичної думки тощо. Але основний чинник літературного процесу — талановитість авторів/авторок.

У сучасний період сформувалося таке явище, як масова література, що розрахована на смаки широкої авдиторії. Популярними жанрами такої літератури є детектив, мелодрама тощо. Нерідко буває так, що явища масової літератури згодом стають класичними.

Важливого значення в розвитку літературного процесу набувають книжкові виставки, ярмарки, фестивалі, зустрічі митців/мисткинь із читачами, рейтинги популярності книжок тощо.

Дерево термінів

Літературний процес — розвиток літератур різних народів, який характеризується певними закономірностями на кожному етапі від давнини до сучасності.

Літературна епоха (доба) — сегмент (етап, частина) літературного процесу, якому притаманні певні тенденції та закономірності. Вона окреслює вирішальні моменти в історії літератури/літератур.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Сформулюйте визначення літературного процесу.
2. Назвіть його основні ознаки.

Аналіз та інтерпретація

3. Які чинники впливають на розвиток літературного процесу?

Творче самовираження

4. Намалюйте схему «Літературний процес у Європі та в Україні». Які епохи є спільними?

Цифрові навички

5. За допомогою інтернету дізнайтеся про негативні чинники, що перешкоджали вільному розвиткові літературного процесу та діяльності українських перекладачів в Україні у XX ст. Наведіть приклади.

Дослідження і проєкти

6. Дослідіть розвиток літературного процесу в країнах Європи, Америки, Азії (1—2 країни за вибором). Підготуйте повідомлення і презентацію.

Життєві ситуації

7. Поділіться думками і враженнями про розвиток сучасного літературного процесу в Україні та світі. Які явища привернули вашу увагу?

1

Священні книги людства

В історії людства є книги, що виникли дуже давно, зміст яких формувався століттями, але вони не застаріли й донині. Це *Веди*, *Біблія*, *Коран*, *Авеста*, *Тора* та інші давні тексти, у яких закарбовано величезний духовний досвід багатьох поколінь. Вони стали основою світових релігій і невичерпним джерелом натхнення митців. Священні книги було створено в різних куточках світу, але всі вони пов'язані з уявленнями різних народів про себе і свою історію, про створення світу і його будову, про мораль і життєві цінності. У священних книгах знаходимо образи, що належать до різних світів — небесного і земного, божественного і природного. Вони нерозривно поєднані та утворюють особливу художню реальність, де розгортається одвічна боротьба добра і зла, життя і смерті, де людина намагається осмислити своє існування і звертається до вищих сил за духовною підтримкою.

У священних книгах різних народів можна знайти відгомін подій, що колись давно, імовірно, відбувалися на Землі. Але ці події було переосмислені та видозмінені в міфах, і вони постали перед нами як поетичні історії, що навчають, як треба жити у світі, і надихають на добро. Сюжети та образи священних книг стали *вічними*, оскільки протягом століть спонукають до творчості митців/мисткинь. Ми читаємо священні книги, щоб пізнати себе і світ, знайти сенс буття і свою дорогу до Бога. І в кожного/кожної з нас будуть свої відкриття.

Різдвяний вертеп.
Сучасне фото

Веди

Хто ж нам повідав про те, звідки взялися світи всі безкраї?
Адже пізніше, ніж тії світи, всі боги народились.
Хто ж може відати, звідки пішло все?

З «Ріґведи»

Пригадайте українські міфи та міфи різних народів про створення світу. Як у відомих вам міфах пояснено світобудову і виникнення людей? Визначте елементи чарівного.

Шлях аріїв. Культура Давньої Індії почала формуватися ще в III тис. до н. е., що засвідчують пам'ятки прикладного мистецтва, які дійшли до нашого часу. А в середині II тис. до н. е. кочові племена із Заходу, які називали себе *арії*, прийшли в північно-західну Індію і поступово розселилися на східних та південних землях. Саме слово *арій*, імовірно, означало «пастух», а пізніше — «шляхетний». Арії мали багату/розмаїту духовну культуру. З оповідок, міфів, поширених у період кочування, сформувалися згодом Веди — зібрання священних текстів.

Виникнення Вед. *Веди* (із санскриту — книги знання, мудрість, учення) — давні пам'ятки індоєвропейської словесності, створені упродовж II—I тис. до н. е. Ведична міфологія ввібрала в себе уявлення аріїв та місцеві вірування. Веди допомагають зрозуміти духовну культуру Індії та багатьох народів Азії, адже саме ці зібрання священних текстів стали основою різних релігій — *індуїзму*, *буддизму*, *брахманізму*, *джайнізму*. Прихильники цих релігій уважають, що Веди мають божественне походження.

presentation

Індійські жінки в національному вбранні. Сучасне фото

Веди. Рукопис

Перші тексти Вед з'явилися в той період, коли племена аріїв лише прокладали шлях до Індії. Тривалий час Веди існували в усній формі, як і міфи, й твори усної народної творчості. У Ведах відображені уявлення давніх людей про створення світу та його будову, про богів, напівбогів, героїв, ворожі сили тощо, а також ритуали, пов'язані з тим, як люди в давнину прагнули поєднати своє життя з природою, виробити систему моральних цінностей у своєму житті.

Зібрання текстів Вед. Веди складаються із чотирьох збірок: «*Рігведа*» — книга гімнів богам, «*Самаведа*» — книга пісень, «*Яджурведа*» — книга жертвоприношення, «*Атхарваведа*» — книга магічних заклинань (це також перший індійський текст, пов'язаний з медициною). Ці книги називають *самхіти*, тобто «зібрання». Майже всі тексти самхіт написані віршами. Із самхітами тісно пов'язані *брахмани* — прозові тексти, які пояснюють ритуали, їх походження і значення. З брахманами поєднані філософські трактати у віршах і прозі про природу, богів, людей. Їх називають *араньяками* та *упанішадами*. Самхіти, араньяки, упанішади об'єднані у священний *канон*[1], подібний до Біблії чи Корану. Віддалені один від одного століттями, тексти Вед відображають різні рівні суспільних відносин і осмислення дійсності.

Образи ведичної міфології. Система ведичної міфології охоплює кілька рівнів: 1) божественний (*Агні*, *Сома*, *Притхіві* та ін. — земні боги; *Індра*, *Рудра*, *Апас* та ін. — атмосферні; *Варуна*, *Мітра*, *Вішну*, *Савітар* та ін. — небесні); 2) абстрактні поняття (*Кала* — «час», *Шраддха* — «віра», *Кама* — «бажання» та ін.); 3) напівбожественні персонажі;

---

[1] Канон (з грец. — норма, правило) — сукупність положень і правил релігійного вчення, які визнані незаперечними, істинними, вічними й незмінними божественними настановами.

Невідомий художник. Той, хто пише самхіту. Поч. XIX ст.

Бог Індра. Скульптурне зображення. XI ст.

4) міфічні герої та жерці (*Ману*, *Ахтарван*, *Канва*, *Кутса* та ін.); 5) ворожі демонічні персонажі (*Вритра*, *Вала*, *Шушна*, *Шамбара* та ін.); 6) тварини, рослини, атрибути ландшафту; 7) людина в міфологічному аспекті; 8) символи (різні знаки, предмети вжитку — *колесо*, *посуд*, *цілюще зілля* тощо) та ін. Божественний рівень утворюють 33 боги (у деяких джерелах 3333, 3306, 3339). Для ведичної міфології характерне поклоніння багатьом богам, головним серед яких був Індра — бог над усіма богами. Оспівували також інших богів: Сур'я — «сонце», Вая — «вітер», Ушас — «ранкова зоря», Агні — «вогонь», Яма — «смерть». Це була перша спроба людства осмислити Всесвіт у його цілісності.

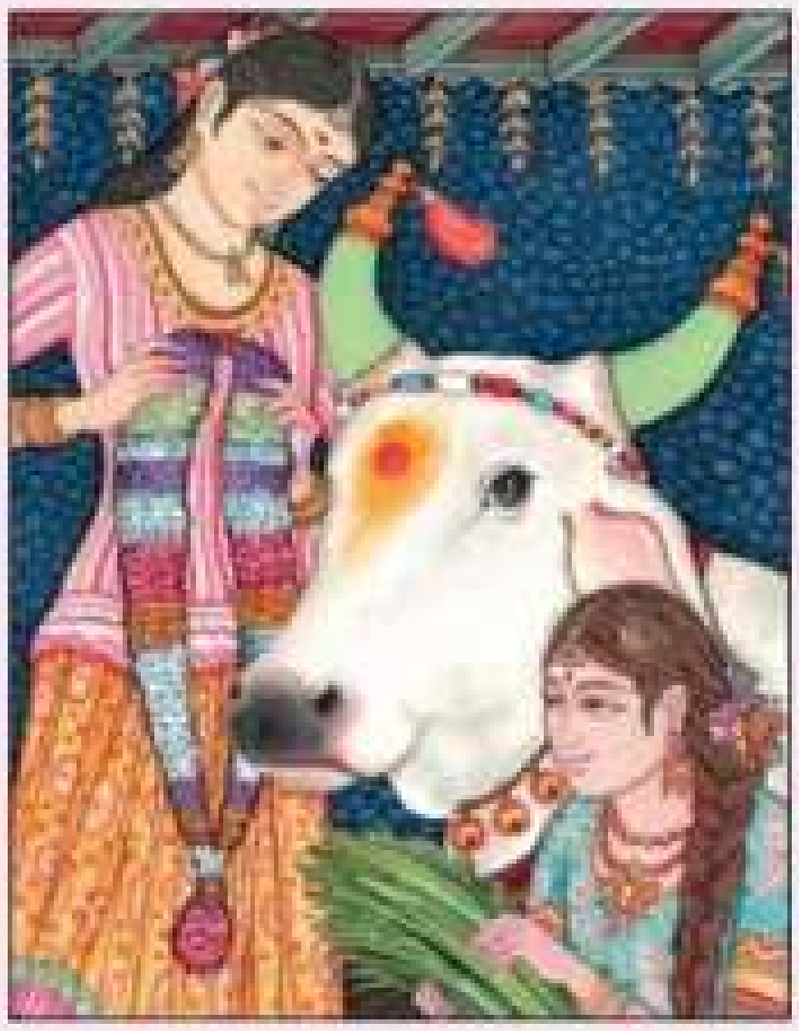
Космогонічні міфи. У Ведах діє багато персонажів, пов'язаних з *космогонічними міфами* — тими, які пояснюють виникнення світу й природних явищ. Так, Індра — «той, у кого в руках грім і блискавка», *Савітар* — «той, хто народжує», *Тваштар* — «той, хто створює», *Тратар* — «захисник» та ін. Всесвіт, згідно з уявленнями аріїв, складається із двох суперечливих начал: *рита* (істина, гармонія, духовний зміст) та *анрита* (хаос, відсутність істини). Між персонажами Вед (богами, героями, демонічними силами) йшла боротьба, їхні сутички спричиняли різні природні явища.

«Ріґведа». У збірці гімнів «Ріґведа» ведична міфологія постає наче в процесі її творення: від перших богів, які уособлювали природні явища (сонце, вітер, вогонь, вода тощо), до богів, що втілювали абстрактні поняття (наприклад, *Манью* — «гнів», *Шраддхі* — «віра», *Вішвакарман* — «будівничий світу» та ін.). Найпопулярніший персонаж «Ріґведи» *Індра* — бог грому і блискавки. Йому присвячено до 250 гімнів, більше ніж

будь-якому іншому божеству. Його називають у Ведах «цар богів», «цар Всесвіту», «володар», «щедрий», «друг», «син сили». Індра виконував функцію захисту аріїв від ворожих племен. Тому його зображено у ведичних текстах мужнім, сильним, хоробрим, перед ним схиляються всі сили зла й темряви. Воїнські подвиги Індри мають також космогонічне значення. Перемагаючи ворогів, він породжує сонце, небо, зорю, звільняє від демонів ріки, приносить процвітання, добробут і мир людям. А ще у Ведах Індра надихає співців на прекрасне. Його образ у ведичних міфах поетизований за допомогою епітетів і метафор, а також численних гіпербол, які акцентують на його неймовірній силі.

Звідки береться дощ?

Як давні люди пояснювали виникнення води, дощу? У Ведах знаходимо таке тлумачення: «На землі розпочалася засуха, бо демон вкрав небесних корів і переховував їх у горах. Ріки пересохли, тварини страждали. Люди приготували верховному богу Індрі спеціальний жертовний напій, після якого той кинув у демона блискавку й визволив небесних корів. Вони пішли по небу, проливаючи дощ — небесне молоко, животворне начало буття». Сліди давніх уявлень залишилися в культі корови, яку в індійському суспільстві й досі шанують як уособлення живильної сили природи, а також доброчесності й чистоти.

Священна корова. Батик. XIX ст.

Магія українських колядок

Михайло Драгоманов убачав аналогії поміж Ведами та українськими колядками. У колядках давніх слов'ян відображені язичницькі вірування в різних богів, які асоціювалися з явищами природи та різними сферами життя людей. До цих богів наші пращури зверталися з молитвами й піснями. У них обожнювали не тільки природу (сонце, вогонь, вода та ін.), а навіть предмети вжитку, страви (наприклад, колесо — як символ сонця і його вічного руху, намисто — як магічне коло, оберіг від злих сил тощо). Із прийняттям християнства колядки набули християнського змісту, але відгомін давніх уявлень відчувається в них дотепер.

Українські діти співають колядки. Сучасне фото

ВІДГОМІН

Леся Українка (1871—1913)

Люд арійський співом голосним вітав кожну ранню зорю, до сонця озивався щирою хвалою, дива природи південної поймали його душу подивом, але не гнітили страхом. Він радів з свого життя, він любив цілим серцем свою розкішну матір-природу.

Леся Українка

«ГІМНИ ДО РАННЬОЇ ЗОРІ»

Леся Українка з дитинства захоплювалася давньою культурою Сходу і робила це з притаманною їй допитливістю. Вона відзначила тісний зв'язок ведичної та слов'янської міфології. Її нариси та переклади гімнів «Ріґведи» були створені як ілюстративна частина книжки «*Стародавня історія східних народів*» (1890), яку Леся Українка під-

готувала у вісімнадцятирічному віці для молодшої сестри Ольги. Власне, це не так переклади, як *переспіви* — вільна авторська інтерпретація текстів Вед. Переспіви виконано не з оригіналу, а з французьких або німецьких текстів.

Юну Лесю зачарувала могутня сила поетичної багатогранності священних індійських текстів, у яких відображено уявлення давніх народів Сходу про Всесвіт, його будову, соціальний устрій, етичні цінності тощо.

Звертаючись до свого дядька, українського літературознавця і громадського діяча Михайла Драгоманова, Леся наголошувала на важливості вивчення культурної спадщини східних народів і просила його надати матеріали про східну культуру. У своїх листах М. Драгоманов давав племінниці корисні поради, які допомогли в оформленні «Стародавньої історії східних народів». Працю Лесі Українки перевидано в наш час, тож за її книжкою можна вивчати східну культуру й тепер.

Леся Українка із сестрою Ольгою. 1896 р.

audio

ГІМНИ ДО РАННЬОЇ ЗОРІ

1. *Які емоції у вас викликає споглядання за небесними явищами сходу і заходу сонця, небесних зірок, світил тощо?*
2. *Знайдіть у тексті вірша порівняння зорі з образами дівчини, жінки. Розкрийте символічне значення цього порівняння.*

1

У повіз великий богині щасливої впряжені коні.
Всі несмертельні боги посідали в той повіз.
Славна з'явилась богиня, живуча в повітрі,
з лона темноти з'явилася людські оселі красити.
З цілого світу найперша встає вона й шле нам здалека
пишні дари. Народилась зоря молодая, новая,
будить створіння, найперше приходить на поклики ранні.
В наші оселі несмертна зоря завітала,
нашу хвалу прийняла в високостях повітря,
вільна, осяйна іде, щедро сипле розкішнії скарби.
Наче дівчина стрункa, так, богине, ідеш ти

хутко на наші поданки. Всміхаючись, ти, молодая,
линеш раніше від сонця, осяйнес лоно відкривши.
Наче дівча молоденьке, що мати скупала, така ти;
бачим блискучу красу твого тіла! О зоре щаслива!
Ясно палай! Ні одна ще зоря не була така гарна!

2

Світло лагідне займається, промінням красить всю землю.
Слово й молитву провадить зоря, сипле барви блискучі
і одчиняє ворота денної. У сні всі лежали;
ти ж сповістила, що час нам повстати, життям утішатись,
час нам приносити жертви і дбати про власний достаток.
Темрява скрізь панувала; зоря ж освітила край неба
і до живих завітала. О дочко небес, ти з'явилась!
Ти, молодая, серпанком блискучим укрита!
Скарбів наземних усіх ти цариця! Ідеш ти
вслід за минулими зорями, ти ж і найстарша
зір всіх прийдешніх, зір вічних. Іди веселити живучих
і оживляти умерлих!.. Зоря відколи нам сіяє?
Зорі сіяли нам досі і потім сіяти нам будуть.
Сяє зоря, в свою чергу, сіяє для нашого щастя.
Вмерли ті люди, що бачили сяйво предвічної зорі,
бачим зорю ми сьогодні, судилась же й нам тая доля,
згинуть і наші нащадки, що зорі прийдешні побачать.
В давні віки красно-пишно зоря променіла; сьогодні
щедро нам світить, і потім блищатиме ясно.
Смерті нема їй, ні старощів, завжди в промінні приходить.
Повідь огнисту зоря розливає в долинах небесних.

presentation

Невідомий художник. Радха святкує Холі. Прибл. 1788 р.

Темряву чорну жене промениста богиня.
В повіз чудовий запряжені коні червоні. Вже їде
світ весь будити зоря. Вставайте! бо знову з'явився
нам дух життя, щоб усіх оживляти! Ось темрява гине,
день наближається! Час до роботи прийматься! Час жити!
Мати богів! ясне око землі! вістовнице поданків!
Зоре прекрасна! Світи нам і зглянься на наші поданки!
Славу нам дай, ясна зоре, ти, радощe світу!

Дерево термінів

Гімн — урочистий твір на пошанування когось (чогось). Як жанр поезії виник у давнину на основі пісень на честь божеств. Згодом набув світського характеру; у сучасний період пов'язаний з офіційними подіями, церемоніями тощо.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Хто сів у повіз великої богині?
2. Де жила богиня і з якою метою вона з'явилася?
3. З ким/чим авторка порівнює богиню зорі?
4. У яких рядках ідеться про боротьбу світла і темряви? Прокоментуйте.

check yourself

Аналіз та інтерпретація

5. Відшукайте метафори, епітети, порівняння, які створюють образ зорі. Поясніть їх значення.

Творче самовираження

6. Спираючись на текст, доберіть кольори до власної картини зорі. Намалюйте ілюстрацію або згенеруйте зображення за допомогою ШІ. Поясніть вибір кольорів.

Цифрові навички

7. За допомогою інтернету дізнайтеся про різні значення поняття «зоря». Яке вам подобається найбільше? Чому?
8. Відшукайте в інтернеті інформацію про образи світла в українській міфології. Підготуйте повідомлення.

Дослідження і проєкти

9. За допомогою яких реальних і фантастичних образів авторка створює картину народження зорі? Запишіть у таблицю.

Життєві ситуації

10. Дослідіть властивості та вплив сонячного світла на рослини, тварин, людей.
11. Що може статися з нами за відсутності сонячного світла?
12. Як уберегтися від сонячних опіків та перегрівання під час спеки?

Біблія

Йдемо у світ із Богом і до Бога,
Йдемо, щоб бути образом Його.
Григорій Сковорода

Чи відзначаєте ви християнські свята разом із близькими та рідними? Якщо так, то які почуття та емоції переживаєте під час святкування?

Біблія — шлях до Бога. Біблія є основою двох релігій — юдейської та християнської. Це історичний документ з історії давнього світу, пам'ятка культури та джерело натхнення для митців різних часів і народів. Саме слово *Біблія* з давньогрецької мови означає «книги» або «зібрання книг». Спорідненим зі словом *Біблія* є відоме нам слово *бібліотека*.

Люди, які вірують, вважають, що Біблія послана людям Богом задля духовної підтримки. Але є й інша, історична, версія створення цієї пам'ятки. Вона містить 66 текстів, і дослідниками встановлено, що вони різні за змістом і часом створення. Біблію писали понад 40 авторів, котрі не знали одне одного (це було й неможливо, бо її створювали протягом 1500 років). Найдавніші твори Біблії з'явилися ще у XII ст. до н. е., а останні — у перші століття н. е. Якщо уважно прочитати біблійні тексти, то можна помітити, що автори мали різні погляди, освіту, соціальну належність, манеру оповіді. Серед них були мандрівні філософи, судді, царі, пастухи, поети та ін. За всього розмаїття текстів Біблія все ж таки зберігає гармонійну єдність завдяки наскрізній темі — це розповідь про духовні пошуки людства і необхідність його спасіння через Ісуса Христа.

Біблія існує в різних варіантах — канонічному і неканонічному (апокрифах). *Канонічними книгами Святого Письма* називають біблійні книги, освячені й узаконені церквою. Такий текст Біблії (хай якою мовою його було видано) є загальноприйнятим у різних країнах. А *апокри-*

presentation

С. Боттічеллі. Поклоніння волхвів. 1476 р.

фи — це різноманітні версії біблійних книг, що час від часу з'являлися в різних куточках світу.

Зв'язок Біблії з історією та міфологією. Біблійні тексти мають особливу природу. У них ми знаходимо відгомін подій і явищ, які дуже давно відбувалися в реальності (війни та природні катастрофи, звичаї людей, соціальний устрій тих далеких часів тощо), а з часом деякі історичні події перетворювалися колективною свідомістю на міфи.

Біблійні міфи виконують специфічні функції. Насамперед — *пізнавальну*, оскільки в біблійних міфах подано пояснення світу і всього того, що в ньому існує. Крім того, біблійний міф виконує *ціннісно-орієнтаційну функцію* — розрізняє добро і зло, любов і милосердя, тобто формує важливі цінності людства, спрямовуючи його на духовний розвиток. У біблійному міфі закладено великий моральний потенціал, відповідно міф виконує і *моральну функцію*. Через Біблію людство віками вчилося норм моралі, правил особистої і суспільної поведінки. Як поводитися в сім'ї, у соціумі, як правильно вчинити в тому чи тому випадку тощо — на всі ці запитання дає відповіді Біблія. Біблійний міф також має *повчальну функцію*, бо всі тексти Святого Письма навчають, як бути «образом і подобою» Бога, як наблизитися до Нього, виконувати Його заповіді. У біблійному міфі закладено і *загальнокультурну функцію*, тому що Біблія вже давно стала частиною культури багатьох країн і народів, основою релігій (юдейської і християнської), поширених у різних куточках світу. Ми бачимо біблійні образи та сюжети постійно — у пам'ятках архітектури, музиці, живописі, літературі, а також у повсякденному житті, дотримуючись релігійних свят і традицій.

Структура Біблії, її складники. Біблія містить дві частини — *Старий Заповіт* і *Новий Заповіт*. Старий Заповіт написаний староєврейською

мовою, а окремі частини — арамейською. Новий Заповіт створений давньогрецькою мовою. Отже, багато слів і виразів, які ми тепер використовуємо, прийшли до нас із цих мов через Біблію (наприклад, дерево пізнання, месія, Пасха, рай, пекло, жертва, гріх, іти на хрест та ін.).

Старий Заповіт укладено з таких частин, які ще називають книгами: 1) П'ятикнижжя Мойсеєве (Буття, Вихід, Левит, Числа, Повторення Закону); 2) Книги історичні (Книга Ісуса Навина, Книга Суддів, Книга Рут, Перша і Друга книги царів та ін.); 3) Книги навчально-поетичні (Книга Йова, Книга Псалмів, Книга приповістей Соломонових, Книга Екклезіястова, Пісня над піснями); 4) Книги пророцькі (Книги великих і малих пророків: Ісаї, Єремії, Єзекіїля, Даниїла, Осії, Амоса, Наума та ін.).

У Новому Заповіті вміщено такі частини: 1) чотири Євангелія (від Матвія, Марка, Луки, Івана); 2) Книга історична (Діяння святих апостолів); 3) Послання апостолів (Павла, Соборні послання); 4) Книга пророцька (Об'явлення святого Івана Богослова).

Слово *заповіт* зі староєврейської мови означає «союз». Це символічний союз Бога і людини, про який ідеться в багатьох біблійних текстах. Коли душа людини прокидається і прагне духовного розвитку, узгодження свого існування з моральними ідеалами, вона звертається до Бога, тобто приймає Його заповіді. Так виникає символічний союз між Богом і людиною.

У Старому Заповіті описано початок історії людства, коли люди ще мало осмислювали духовні та моральні цінності. Тому союз Бога і людини був нестійким і нетривалим. З'явилася потреба в Новому Запові-

Ватикан (Італія). Сучасне фото

Собор Святого Юра, м. Львів. Сучасне фото

ті, тобто відновленні союзу Бога і людини. Задля цієї мети Бог послав на землю свого Сина — Спасителя, Ісуса Христа. Але ще в Старому Заповіті містяться численні пророцтва про Нього. До того ж там є герої, які стали провісниками Христа, — Мойсей, Йосип, Давид, Соломон та ін. Завдання Ісуса Христа в Новому Заповіті — відновити зв'язок між Богом і людством, дати людям духовний порятунок своїм прикладом і вченням.

Коли з'явилася українська Біблія?

Повне видання Біблії українською мовою здійснив видатний мовознавець, історик церкви Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Перекладена ним українською мовою Біблія (він працював над перекладом з 1936 до 1955 р.) уперше вийшла за межами України в 1962 р., і з того часу її неодноразово перевидавали.

Старий Заповіт

СТВОРЕННЯ СВІТУ ТА ЛЮДИНИ (КНИГА БУТТЯ, 1–4)

За Біблією, світ не постав сам собою. Його створив Бог. У Біблії утверджується думка про Творця всього сущого як Доброго Отця, який любить створений ним світ. Але тоді виникає запитання: чому у світі існує зло? Біблія пояснює ситуацію так: зло виникло тому, що творіння збунтувалося проти Творця, порушило Його волю, зруйнува-

Іван Огієнко

Біблія в перекладі Івана Огієнка

ло укладений союз. Розпочав цей бунт диявол (сатана), перший зі створених Богом безплотних сил-енергій (янголів). Він збурив проти Бога й людину, яку Бог створив «за своїм образом і подобою». Під впливом диявола Адам і Єва з'їли заборонений Богом плід з Дерева пізнання. Дерево пізнання — особливий біблійний образ, утілення символічного союзу між Творцем і людьми. У староєврейській слово *пізнати* мало особливе значення — «відати, володіти усім на світі, тобто добром і злом», «бути як боги». Послухавши диявола, а не Бога, Адам і Єва зруйнували союз із Творцем і були вигнані Ним із раю.

СТВОРЕННЯ СВІТУ ТА ЛЮДИНИ (КНИГА БУТТЯ, 1—4)

Чи була свобода вибору в Адама і Єви? Доведіть.

(...) Але змій був хитріший над усю польову звірину, яку Господь Бог учинив. І сказав він до жінки: «Чи Бог наказав: не їжте з усякого дерева раю?». І відповіла жінка змієві: «З плодів дерева раю ми можемо їсти, але з плодів дерева, що росте в середині раю, — Бог сказав: "Не їжте з нього і не доторкайтесь до нього, щоб вам не померти"». І сказав змій до жінки: «Умерти — не вмрете! Бо відає Бог, що дня того, коли будете з нього ви їсти, ваші очі розкриються і станете ви немов боги, знаючи добро і зло». І побачила жінка, що дерево добре на їжу, і принадне для очей, і пожадане дерево, щоб набути знання. І взяла з його плоду, та й з'їла, і разом дала теж чоловікові своєму — і він з'їв. І розкрилися очі в обох них, і пізнали, що нагі вони. І зшили вони фігові листя, і зробили опаски собі.

І почули вони голос Господа Бога, що по раю ходив, як повіяв денний холодок. І сховався Адам і його жінка від Господа Бога серед дерев раю. І закликав Господь Бог до Адама, і до нього сказав: «Де ти, Адаме?». А той відповів: «Почув я Твій голос у раю — і злякався, бо нагий я, — і сховався». І промовив Господь: «Хто сказав тобі, що ти нагий? Чи ти не їв з того дерева, що Я

Невідомий художник.
Дерево пізнання. Рукопис XIX ст.

звелів був тобі, щоб ти не їв?». А Адам відказав: «Жінка, що дав Ти її, щоб зо мною була, вона подала мені з того дерева — і я їв». Тоді Господь Бог промовив до жінки: «Що це ти наробила?». А жінка сказала: «Змій спокусив мене — і я їла». (...) І вигнав Господь Бог Адама і його жінку із раю, сказавши їм, що тепер у скорботі й муках будуть дні їхнього життя, у поті лиця свого здобуватимуть хліб, аж поки не вернуться в землю. «Бо ти порох — і до пороху вернешся», — сказав Бог Адамові.

(Переклад Івана Огієнка)

П. Рубенс. Адам і Єва. 1629 р.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Чому Адамові і Єві не можна було їсти плоди з Дерева пізнання?
2. Чи одразу Бог покарав людей?
3. Чи використали люди можливість спокутувати свій гріх?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Який присуд зробив Бог людям?
5. В образі якої тварини постає в тексті диявол? Розкрийте смисл цього образу.

Творче самовираження

6. Напишіть есе на тему «Хто винен у тому, що було порушено волю Бога — Адам, Єва, диявол?».

Цифрові навички

7. Відшукайте в інтернеті твори образотворчого мистецтва (2—3) про Адама і Єву. Підготуйте презентацію.

Дослідження і проєкти

8. Підготуйте проєкт на тему «Християнські свята в Україні».

Життєві ситуації

9. Що для вас означає поняття «гріх»? З якими гріхами (власними або інших людей) ви стикалися в житті?

КАЇН І АВЕЛЬ (КНИГА БУТТЯ, 4)

У Адама і Єви народилися двоє синів — Каїн і Авель. Обидва брати принесли жертву Богові: перший — плоди зі свого поля (бо він був землеробом), а другий — кращих овець зі своєї отари (бо він був скотарем). І Бог прийняв жертву другого, а на жертву першого й не глянув. Чому? Жертва — це біблійне поняття, яке означає запрошення Бога на трапезу, тобто свідчення того, що людина підтримує союз із Богом. Але це можна робити тільки з чистим серцем. Біблія навчає, що коли людина жертвує чимось, не має значення обсяг і ціна цієї жертви. Головне — духовні наміри, бо Бог, як мудрий Отець, усе бачить.

КАЇН І АВЕЛЬ (КНИГА БУТТЯ, 4)

Розкрийте значення слів «жертвувати», «пожертвувати». Чи жертвували ви чимось у своєму житті?

У Адама і Єви народилося двоє синів — Каїн і Авель. І був Авель пастух отари, а Каїн був землеробом. І сталось по деякім часі, і приніс Каїн Богові жертву від плоду землі. А Авель — він також приніс своїх овець із отари. І зглянувся Господь на Авеля й на жертву Його. А на Каїна й на жертву його не подивився. І сильно розгнівався Каїн, і обличчя його змінилось. І сказав Господь Каїнові: «Чого ти розгнівався, і чого змінилось обличчя твоє?..». І говорив Каїн до Авеля, брата свого. І сталось, як були вони в полі, повстав Каїн на Авеля, брата свого, — і вбив його. І сказав Господь Каїнові: «Де Авель, брат твій?». А той відповів: «Не знаю. Чи я сторож брата свого?». І сказав Господь: «Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене із землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки. Коли ти будеш порати землю, вона більше не дасть тобі сили своєї. Ти вічно будеш блукати й страждати...». І промовив Господь: «Кожен, хто вб'є Каїна, семикратно буде покараний». І вмістив Бог знак на Каїні, щоб не вбив його ніхто, хто стріне його.

(Переклад Івана Огієнка)

В. Тиціан. Каїн і Авель. 1544 р.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Які дари принесли Богові брати?
2. Чому Бог прийняв жертву Авеля, а жертву Каїна не прийняв?
3. За що Каїн убив Авеля?
4. Як Бог покарав Каїна?

Аналіз та інтерпретація

5. У який момент було порушено Заповіт (союз) із Богом?
6. Чи можна йти до Бога через убивство?

Творче самовираження

7. Поділіть текст на частини відповідно до розвитку сюжету. Складіть простий план тексту.

Цифрові навички

8. Відшукайте в інтернеті 1—2 твори образотворчого мистецтва на сюжет про Каїна й Авеля. Прокоментуйте їх.

Дослідження і проєкти

9. *Робота в групах.* Підготуйте проєкт на тему «Люди, які пожертвували своїм життям заради України».

Життєві ситуації

10. У біблійній розповіді про Каїна й Авеля ідеться про почуття заздрості, що здавна притаманне людям. Чи переживали ви або ваші знайомі подібне почуття? Чи можна вважати його позитивним? Поясніть свою відповідь.

МОЙСЕЙ (ДЕСЯТЬ БОЖИХ ЗАПОВІДЕЙ)

Особливе місце в Старому Заповіті посідає образ Мойсея. Він народився приблизно у XV—XIII ст. до н. е. у Єгипті. Мати Мойсея переховувала його від гніву фараона, який переслідував євреїв, а потім, аби вберегти, поклала дитину в кошик і залишила на березі Нілу. Там Мойсея знайшла донька фараона, котра пожаліла його і взяла для нього годувальницю-ізраїльтянку. Так Мойсей знов опинився на руках у своєї матері. Він виріс при дворі фараона. Проте сльози й біль народу відгукувалися в його серці. Мойсей убив єгипетського наглядача, котрий жорстоко знущався з євреїв, і тому змушений був тривалий час переховуватися.

Мойсей постає в Біблії як провідник Божої волі серед ізраїльського народу. Бог покладає на нього місію звільнення євреїв, і Мойсей виводить свій народ через пустелю з Єгипту. Червоне море розійшлося, і євреї пройшли його дном, а потім море потопило ворогів. Коли ізраїльському народові нічого було їсти, Бог послав їжу — манну небесну. Коли нічого було пити, Мойсей ударив палицею по скелі, й звідти потекла вода. Сорок років ішли євреї за Мойсеєм до Землі Обіцяної. Через тривалі випробування вони втрачали сили й віру в досягнення мети. І тільки Мойсей надіявся на Бога. На горі Сінай він отримав від Бога скрижалі з Десятьма заповідями. Це була духовна підтримка Господа народові. Але побачивши, що євреї не дотримуються Божих заповідей, Мойсей розбив скрижалі. Та все ж таки його служіння народові було самовідданим і жертовним. Він дожив до глибокої старості й помер з думкою про спасіння свого народу.

МОЙСЕЙ (ДЕСЯТЬ БОЖИХ ЗАПОВІДЕЙ)

Які з Десяти Божих заповідей для вас є найважливішими? Чому?

І Бог промовляв усі слова оці, кажучи: Я Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства.

1. Хай не буде тобі інших богів передо Мною!
2. Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що у воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я Господь, Бог твій, Бог заздрісний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене, і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене і хто держиться Моїх заповідей.

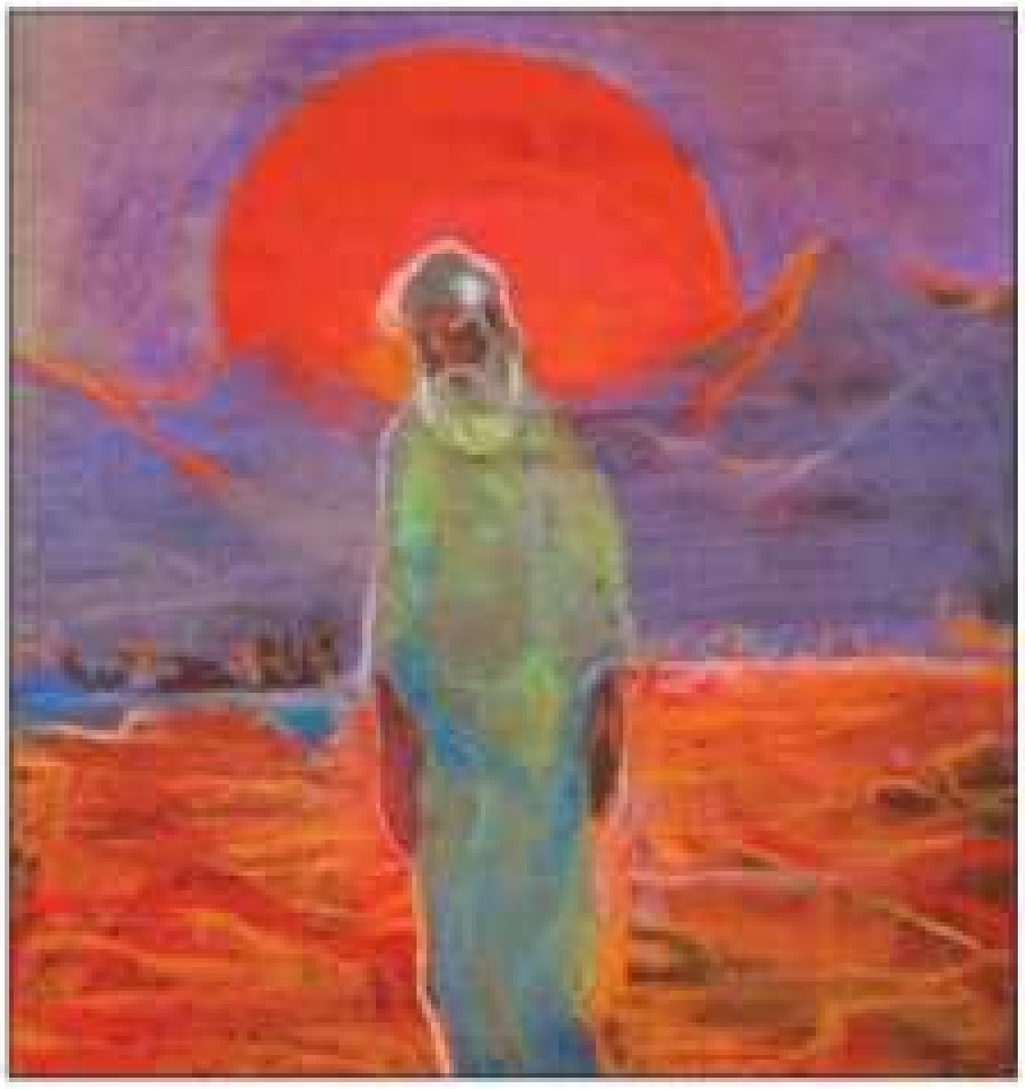

express-lesson

П. Веронезе. Народження Мойсея. XVI ст.

Ф. де Шампань. Мойсей із Десятьма заповідями. 1648 р.

Є. Безніско. Ілюстрація до твору «Мойсей» І. Франка. 2006 р.

3. Не призивай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Йменння надаремно.
4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість день працюй і роби всю працю свою, а день сьомий субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій та невільниця твоя, і худоба твоя, і приходько твій, що в брамах твоїх. Бо шість день творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботній і освятив його.
5. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!
6. Не вбивай!
7. Не чини перелюбу!
8. Не кради!
9. Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!
10. Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!

(Переклад Івана Огієнка)

«Мойсей» Івана Франка

У поемі «Мойсей» Іван Франко через біблійну історію відтворив важкий шлях боротьби українців за волю, утверджував необхідність великої роботи геніїв для рідної нації.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Як ви зрозуміли Десять заповідей?
2. Чому ці заповіді було передано Богом саме Мойсеєві?

Аналіз та інтерпретація

3. Чому не можна красти і жадати будь-чого чужого?
4. Як потрібно шанувати батька й матір свою?

Творче самовираження

5. Підготуйте плакат на тему «Не вбий!».

Цифрові навички

6. Відшукайте в інтернеті 1—2 твори образотворчого мистецтва про Мойсея. Прокоментуйте.

Дослідження і проєкти

7. Підготуйте проєкт на тему «Добрі справи Мойсея».

Життєві ситуації

8. Які з Десяти Божих заповідей люди найбільше порушують у сучасному житті? Наведіть приклади.

Євангеліє

Ідеї та образи Нового Заповіту. Думку про відновлення зруйнованого зв'язку між Богом і людством, що звучала в Старому Заповіті, продовжує Новий Заповіт. Бог-Отець послав на землю свого Сина — Ісуса Христа, який мав відновити розірвані узи. Ім'я *Ісус* (зі староєврейської «Йошуа», «Ієшуа», «Господь рятує») дала синові мати Марія, а *Христос* — це грецьке слово, що означає «цар», «месія», тобто володар Царства Божого.

Про життя і діяння Ісуса Христа йдеться в Євангеліях, що розпочинають Новий Заповіт. Слово *Євангеліє* з грецької означає «добра звістка». З народженням Христа на землю прийшла добра звістка, яку розуміють у двох аспектах: 1) звістка про любов до ближнього; 2) звістка про можливість справедливого Царства Божого, яке має настати насамперед у душі людини, котра дотримується Заповіту з Богом. Ісус Христос проповідує любов і утверджує її добрими вчинками, що є прикладом для кожного, хто хоче знайти шлях до Царства Божого.

Як написано далі в Біблії, люди не змогли зберегти Новий Заповіт. Вони дозволили покарати Ісуса Христа: Він пішов на хрест і загинув заради людства. Отже, знов порушено союз між Богом і людиною. Однак Ісус воскрес, і Його воскресіння засвідчує перемогу світла й добра над злом і темрявою. Учення Христа продовжили Його учні — апостоли, які звертаються до людей із посланнями, але відновлення священного союзу залежить тільки від самого людства. Фінал Біблії («Об'явлення святого Івана Богослова») пройнятий тривогою за майбутнє, передчуттям кінця світу (апокаліпсису), який потрібно відвернути й відновити християнські цінності.

Євангелія. У Новому Заповіті вміщено чотири Євангелія. Чому їх саме чотири? Річ у тім, що кожний із євангелістів — Матвій, Марк, Лука та Іван — писав у різні часи, з різною метою і для різної авдиторії. Матвій звертався до євреїв, тому говорив про Христа як про обіцяного Богом Месію, Помазаника Божого, довгоочікуваного Царя Юдейського. Марк писав, звертаючись до римлян, і говорив про Христа передовсім як про Слугу Господа. Лука звертався до язичників, тому в його розповіді наголошено на тому, що Христос — представник роду людського, який виконує Боже покликання. А Іван звертався до всього людства, тому наголошував на тому, що Христос — Син Божий і виконавець Божої волі.

Життя і діяння Ісуса Христа. Згідно з біблійними текстами, Христос народився не пізніше 4 року до н. е. у Віфлеємі, хоча дитинство і юність Його минули в Назареті — місто в Галілеї, на півночі Ізраїлю (тому Христа ще називали Назаретянином, або Ісусом із Назарета). Про життя Ісуса йдеться в Євангеліях. Його поява на світ була чудесною. У день Його народження Янгол сповістив пастухів, що народився Спаситель Христос. А східні мудреці (волхви) прийшли вклонитися Йому й принесли свої дари: золото — як Цареві, ладан — як Богові, смирну — як людині.

П. Рубенс. Поклоніння волхвів. 1640 р.

Служіння Христа тривало майже три роки. За цей час Він відвідав різні куточки Палестини — Юдею, Галілею, Самарію та ін. Христос лікував хворих, творив різні дива, проповідував Царство Боже. Востаннє Він з'явився в Єрусалимі на святі єврейської Пасхи. Там Месію схопили за наказом єврейського синедріону (рада старійшин) і римського намісника Понтія Пилата. Христа звинуватили в тому, що він начебто оголосив себе новим Царем Юдейським, і засудили до страти через розп'яття на горі Голгофа. Справжню причину визнали самі юдеї: «...бо він зробив Себе Сином Божим», — як сказано в Євангелії від Івана. Тому й «умив руки» Пилат, бо не знайшов жодної провини в діяльності Христа. Вірогідною датою розп'яття вважають 3 квітня 33 року або 7 квітня 30 року (дні єврейської Пасхи, які припадали на п'ятницю за часів Понтія Пилата). Однак на третій день після розп'яття відбулося чудесне Воскресіння Христа, після чого Ісус кілька разів являвся своїм учням.

І. Босх. Несіння хреста. 1510–1535 рр.

Сутність учення Ісуса Христа. Христос не був політичним чи суспільним діячем. «Віддайте кесареві кесареве, а Боже — Богові», «Моє царство не від світу сього», — сказано в Євангеліях. Він приніс у світ норми нової моралі й релігії. Ісус Христос не розриває зв'язків з юдейством, високо цінує Старий Заповіт, дотримується юдейських обрядів, відвідує Храм. Водночас стає над загальноприйнятими нормами і по-своєму трактує Старий Заповіт. Христос сповіщає про зруйнування Єрусалимського храму і навчає, що служити Богові можна скрізь, аби це служіння було духом та істиною («вірою і правдою»). Вище за обряд, закон, жертву Він ставить духовну сутність віри, Божу благодать, покаяння і любов.

ПРОПОВІДЬ НА ГОРІ

Ісус удосконалив трактування окремих заповідей, наголосив на глибині їхнього змісту, а не на зовнішній формі. Христос закликає любити всіх людей, у тому числі убогих духовно (навіть ворогів), щоб до-

помагати їм внутрішньо підніматися до Бога. Зовнішньому благочестю Христос протиставляє внутрішню святість.

Моральне вчення Христа високе, глибоке й чисте. Воно викладене в різних частинах чотирьох Євангелій, але найповніше — у Проповіді на горі (Нагірній проповіді).

ПРОПОВІДЬ НА ГОРІ

Розкрийте значення слів «блаженний», «благо», «благодать». У якому значенні використано слово «блаженний» у Проповіді на горі?

І, побачивши натовп, Він вийшов на гору. А як сів, підійшли Його учні до Нього. І, відкривши уста Свої, Він навчати їх став, промовляючи:

Хто блаженний

Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне.
Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені.
Блаженні лагідні, бо землю успадкують вони.
Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони нагодовані будуть.
Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть.
Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога.
Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть.
Блаженні вигнані за правду, бо їхнє Царство Небесне.
Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе ради Мене.
Радійте та веселіться, нагорода бо ваша велика на небесах! Бо так гнали й пророків, що були перед вами.

М. Караваджо. Увінчання терновим вінцем. XVII ст.

Завдання апостолів

Ви сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не придасться вона вже нінащо, хіба щоб надвір була висипана та потоптана людьми.

Ви світло для світу. Не може сховатися місто, що стоїть на верховині гори.

І не запалюють світло, щоб поставити його під посудину, але ставлять на свічник, і світить воно всім у домі.

Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла та прославляли Отця вашого, що на небі.

Ісус і Старий Заповіт

Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, Я не руйнувати прийшов, але виконати.

По правді ж кажу вам: доки небо й земля не минеться, ані йота єдина, ані жаден значок із Закону не минеться, аж поки не збудеться все.

Хто ж порушить одну з найменших цих заповідей та й людей так навчить, той буде найменшим у Царстві Небеснім; а хто виконає та й навчить, той стане великим у Царстві Небеснім.

Кажу-бо Я вам: коли праведність ваша не буде рясніша, як книжників та фарисеїв, то не ввійдете в Царство Небесне!

Не гнівайтеся на свого ближнього

Ви чули, що було стародавнім наказане: не вбивай, а хто вб'є, підпадає він судові.

А Я вам кажу, що кожен, хто гнівається на брата свого, підпадає вже судові. А хто скаже на брата свого «рака», підпадає верховному судові, а хто скаже «дурний», підпадає геєні огненній.

Тому, коли принесеш ти до жертівника свого дара та тут ізгадаєш, що брат твій щось має на тебе, залиши отут дара свого перед жертівником, і

м. Єрусалим (Ізраїль). Сучасне фото

піди, примирись перше з братом своїм, і тоді повертайся, і принось свого дара.

Зо своїм супротивником швидко мирися, доки з ним на дорозі ще ти, щоб тебе супротивник судді не віддав, а суддя щоб прислужникові тебе не передав і щоб тебе до в'язниці не вкинули.

По правді кажу тобі: не вийдеш ізвідти, поки не віддаси ти й останнього шеляга!

Любіть і ворогів своїх

(...) Ви чули, що сказано: люби свого ближнього і ненавидь свого ворога.

А Я вам кажу: любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує, щоб вам бути синами Отця вашого, що на небі, що наказує сходити сонцю Своєму над злими й над добрими і дощ посилає на праведних і на неправедних.

Коли-бо ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте? Хіба не те саме й митники роблять?

І коли ви вітаєте тільки братів своїх, то що ж особливого робите? Чи й погани не чинять отак?

Отож будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!

Про милостиню

Стережіться виставляти свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас; а як ні, то не матимете нагороди від Отця вашого, що на небі.

Отож, коли чиниш ти милостиню, не сурми перед себе, як то роблять оті лицеміри по синагогах та вулицях, щоб хвалили їх люди. По правді кажу вам: вони мають уже нагороду свою!

А як ти чиниш милостиню, хай не знатиме ліва рука твоя, що робить правиця твоя, щоб таємна була твоя милостиня, а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

Про молитву

А як молитеся, то не будьте як ті лицеміри, що люблять ставати й молитися по синагогах та на перехрестях, щоб їх бачили люди. По правді кажу вам: вони мають уже нагороду свою!

А ти, коли молишся, увійди до своєї комірчини, зачини свої двері і помолися Отцеві своєму, що в таїні; а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

А як молитеся, не проказуйте зайвого, як ті погани, бо думають, ніби вони будуть вислухані за своє велемовство.

Отож не вподобляйтеся їм, бо знає Отець ваш, чого потребуєте, ще раніше за ваше прохання!

Ви ж моліться отак: «Отче наш, що єси на небесах! Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліба нашого насущного дай нам сьогодні. І прости нам довги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. І не введи нас у випробовування, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амінь».

Бо як людям ви простите прогріхи їхні, то простить і вам ваш Небесний Отець. А коли ви не будете людям прощати, то й Отець ваш не простить вам прогріхів ваших.

(Переклад Івана Огієнка)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Про які блаженства говорить у своїй проповіді Ісус Христос?
2. До чого Він закликає людей?
3. У яких рядках звучить думка про любов? Виразно прочитайте їх.
4. Кого закликає любити Христос?

Аналіз та інтерпретація

5. Які шляхи духовного вдосконалення людини визначено в Проповіді на горі?

Творче самовираження

6. Усно складіть розповідь на тему одного із «блаженств».

Цифрові навички

7. Віднайдіть в інтернеті 2—3 твори мистецтва, у яких відтворено образ Ісуса Христа. Підготуйте повідомлення.

Дослідження і проєкти

8. Випишіть із тексту Проповіді на горі застарілі слова. Доберіть до них відповідники із сучасної мови.
9. З'ясуйте біблійну основу свята Різдва. Розкажіть про особливості його святкування у вашій місцевості, підготуйте презентації із фотоматеріалів, ілюстрацій.

Життєві ситуації

10. Які істини допомогла вам відкрити для себе Проповідь на горі?
11. Чи з усіма положеннями Проповіді на горі ви згодні?

ВІДГОМІН

Тарас Шевченко (1814—1861)

Ти, Господе, помагаєш
По землі ходити,
Ти радуєш мою душу
І серце врачуєш.
Тарас Шевченко

«ДАВИДОВІ ПСАЛМИ» (1845)

Тарас Шевченко зростав у середовищі, де любов до Бога була беззаперечною. Складні обставини життя, кріпацтво, важка робота на панщині — ці чинники впливали на людей, однак щира молитва та віра допомагали переносити труднощі. Сам поет був віряниином. У спогадах про дитинство писав: «Я знав майже весь Псалтир напам'ять і читав

Т. Шевченко. Церква Покрови в Переяславі. 1845 р.

його (як казали слухачі мої) виразно, себто голосно. Внаслідок такої моєї вдатності не був у селі похований жоден покійник, над яким би я не прочитав Псалтир».

Важливість Святого Письма для зрілого поета виявляється у використанні цитат з Біблії для епіграфів до відомих його творів. Кобзар усвідомлював, що для формування світогляду земляків, їх духовного зростання важливим кроком буде творча інтерпретація псалмів.

У 1845 р. Т. Шевченко створив цикл «Давидові псалми» на основі Псалтиря — однієї з книг Старого Заповіту, авторство якої приписують Давидові, другому царю Ізраїльсько-Юдейської держави. Згідно з легендою, Давид був не тільки історичним діячем, а й поетом, і музикантом. Його спів і поезія мали потужний доброчинний вплив на інших людей. Особливістю втілення Давидових псалмів у ліричному циклі поета є те, що він надає їм актуального загальнолюдського і національного змісту.

Т. Шевченко знав, що Псалтир для українців є однією з найцінніших книг. Народні співці — кобзарі та лірники — на основі відомих псалмів складали «духовні пісні» та виконували їх нарівні з думами й баладами. Свою місію поет убачав у духовному зміцненні українського народу, тому робив переспіви псалмів. Він у такий спосіб висловлював власні думки про рівність усіх людей незалежно від соціального статусу, указував на справедливість Божих заповідей і вважав їх духовними орієнтирами для українців.

Вірш «Блаженний муж на лукаву не ступає раду...» є переспівом першого псалма із Псалтиря.

presentation

Т. Шевченко. Богданова церква в Суботові. 1845 р.

БЛАЖЕННИЙ МУЖ НА ЛУКАВУ НЕ ВСТУПАЄ РАДУ...

1. *Які чесноти ви цінуєте в людях? Чому?*
2. *У якому значенні використано у вірші слово «муж»? Як ви розумієте словосполучення «блаженний муж»?*

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.
А в законі Господньому
Серце його й воля
Навчається, і стане він —
Як на добрім полі
Над водою посажене
Древо зеленіє,
Плодом вкрите. Так і муж той
В добрі своїм спіє.
А лукавих, нечестивих
І слід пропадає, —
Як той попіл, над землею
Вітер розмахає,
І не встануть з праведними
Злії з домовини;
Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть.

audio

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Хто такий «блаженний»? У чому виявляється його радість?
2. Чого не зробить «блаженний муж»? Яких негативних учинків уникатиме?
3. З чим автор порівнює вчинки «блаженного мужа»?

Аналіз та інтерпретація

4. Поясніть лексичне значення слів «блаженний», «лукавий», «праведний». Як автор інтерпретує їх?
5. Які чесноти можна простежити в описі «блаженного мужа»?

6. Визначте у творі контрасти. Прокоментуйте.
7. Знайдіть у вірші Т. Шевченка образи природи. Яке значення вони мають у тексті?

Творче самовираження

8. Напишіть есе на одну з тем: «Як не стати на путь злого?»; «Діла добрих оновляться, діла злих загинуть».

Цифрові навички

9. Відшукайте в інтернеті відомості про біблійних героїв Давида і Саула. Які подвиги й добрі вчинки зробив Давид? Чому цар Саул заздрив Давидові? Як впливало мистецтво Давида на людей?

Дослідження і проєкти

10. Знайдіть біблійний текст першого псалма і порівняйте його із віршем Т. Шевченка. Установіть подібності й відмінності.

Життєві ситуації

11. Які життєві цінності у вас і ваших близьких та рідних?
12. Як ви вважаєте, чи завжди добро перемагає?
13. Чи потребують праведні люди підтримки, захисту? Хто їм може допомогти?
14. Кому і як допомагають праведні люди?
15. Які вчинки ви вважаєте гріхами? Чи можна їх спокутувати, виправити? Поміркуйте, чи всі гріхи можна пробачити. Поясніть вашу думку.

Рембрандт. Саул і Давид. 1658 р.

Райнер-Марія Рільке (1875—1926)

Бог, як повітря,
присутній в усіх речах,
ми скрізь відчуваємо
Його смисл і задум.
Райнер-Марія Рільке

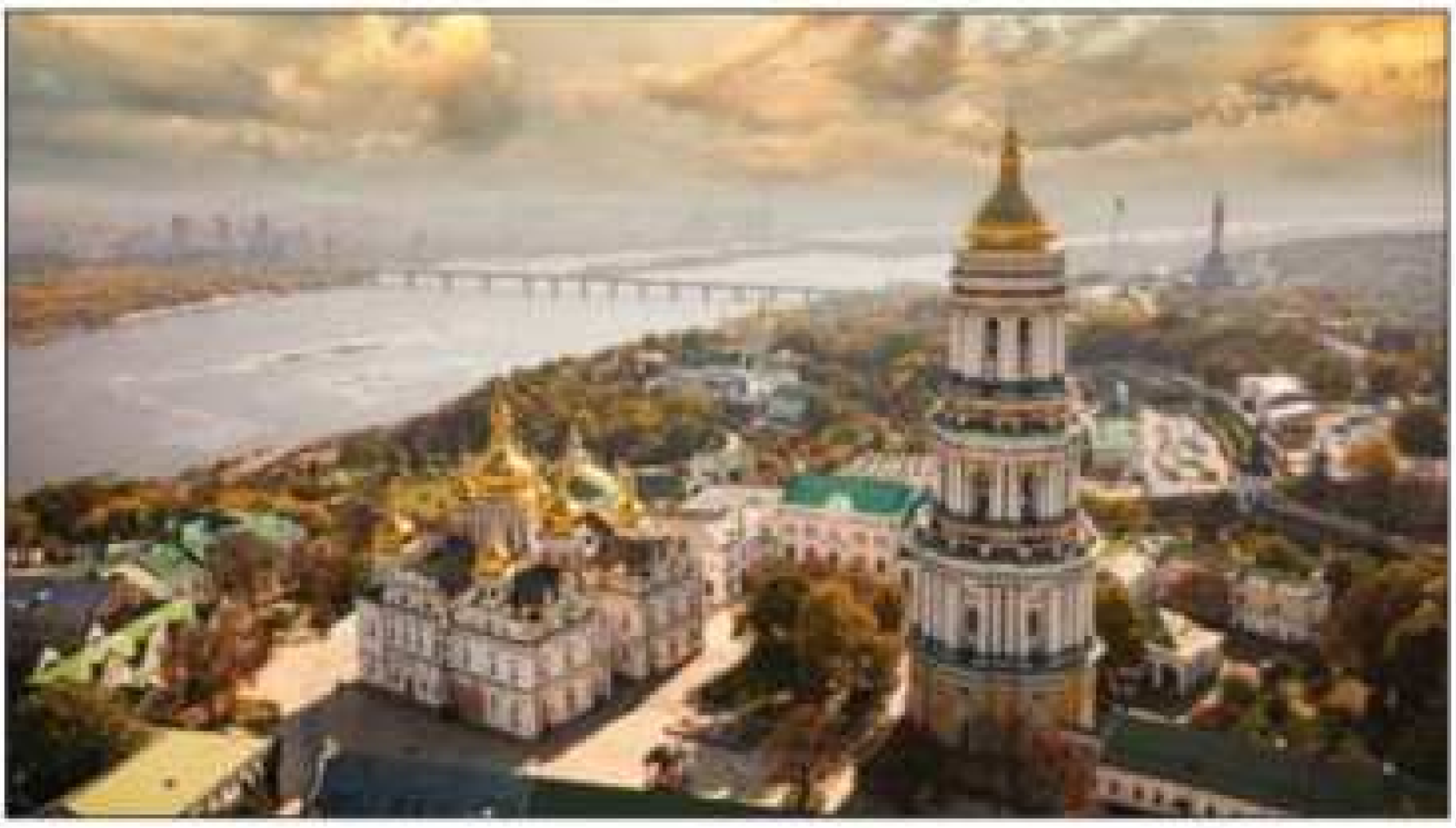
«ЗГАСИ МІЙ ЗІР...»

На початку 1900-х років австрійський поет Райнер-Марія Рільке переймався світоглядними шуканнями. Так з'явилася збірка «*Книга годин*» (1899—1903). На думку Р.-М. Рільке, Бог — це Той, хто виявляється в усьому природному, творчому, духовному, досконалому, доброму.

Вірш «Згаси мій зір...» увійшов до збірки «Книга годин» і побудований як пристрасний монолог ліричного героя, звернений до Бога. У ньому відтворено духовну драму ліричного героя, який переживає складні внутрішні колізії на шляху до відкриття Бога в собі й у світі. Бог для ліричного героя — світло і смисл усього, вищий ідеал і можливість духовного існування. У творі відчувається відгомін біблійного сюжету про пророка Ісаю, якому в храмі з'явилося видіння Бога і якому Господь відкрив очі, слух, розуміння всього.

Р.-М. Рільке та Україна

У 1900 р. Р.-М. Рільке приїхав до Києва, який вразив його давніми пам'ятками, а особливо Києво-Печерською лаврою. В Україні він знайшов приклад єднання народу й Бога, народу та природи. Поет два місяці мандрував Україною. Відвідав могилу Т. Шевченка в Каневі, придбав видання «Кобзаря». Вплив історичних поем Т. Шевченка і творчості М. Гоголя відчутний у його «Пісні про Правду». Перебуванням у Полтаві навіяні поезії митця «Карл XII їде Україною» та «Буря» (про події Полтавської битви, короля Швеції та Мазепу). Враження від українських пейзажів відображені у вірші «В оцім селі стоїть останній дім...» та ін.

presentation

Києво-Печерська лавра, м. Київ. Заснована 1051 р. Сучасне фото

ЗГАСИ МІЙ ЗІР...

Кого хоче знайти ліричний герой? Навіщо?

Згаси мій зір — я все ж Тебе знайду,
замкни мій слух — я все ж Тебе почую,
я і без ніг до Тебе домандрую,
без уст Тобі обітницю складу.
Відломиш руки — я тоді Тебе
вп'ймаю серцем, наче між долонь,
а спиниш серце — мозок запульсує,
коли ж Ти вкинеш в мозок мій огонь,
Тебе в крові палючій понесу я.

(Переклад Миколи Бажана)

audio

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. До чого прагне душа ліричного героя вірша «Згаси мій зір...»?
2. З ким він веде розмову? Чи отримує відповідь?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

3. За допомогою яких художніх засобів у вірші «Згаси мій зір...» відтворено складний процес відкриття Бога в душі ліричного героя?
4. У якій формі написано вірш? Чому саме таку форму обрав поет?

Творче самовираження

5. Напишіть власну молитву до Бога.

Цифрові навички

6. За допомогою інтернету дізнайтеся про цікаві факти біографії і творчості Р.-М. Рільке. Підготуйте повідомлення.

Дослідження і проєкти

7. *Робота в групах*. Створіть проєкт «Біблійні образи в мистецтві».

Життєві ситуації

8. Чи допомагає вам Бог у життєвих ситуаціях? Про які речі можна Його попросити?
9. Стефан Цвейг писав про Р.-М. Рільке: «Усе галасливе, брутальне було для нього неприйнятним. Зіткнення з нахабством спричиняло в нього душевну муку. Будь-яка фамільярність і плазування викликали на його обличчі відчуття страху й сорому. Там, де він був, виникала особлива атмосфера душевної чистоти й делікатності. Я думаю, в його присутності ніхто не наважився б сказати непристойне слово, ні в кого не вистачило б мужності поділитися плітками або повідомити про ганебні речі». Поясніть значення слів *брутальність*, *нахабство*, *фамільярність*, *душевна чистота*, *сором*, *делікатність*. Які з цих понять прийнятні особисто для вас?

Коран

Той Бог єдиний, батько він над нами,
Він хоче, щоб усі були братами!

Агатангел Кримський

Як ви ставитеся до представників різних релігій? Розкрийте суть поняття «толерантність».

Головна книга ісламу і Мохаммед. На початку нашої ери Аравійський півострів населяли кочові племена арабів, які постійно боролися зі своїми сусідами — персами і візантійцями. У давнину араби, як й інші народи, були язичниками, тобто вірили в багатьох богів та інших міфологічних персонажів, що, на їхню думку, населяли весь довколишній світ (гори, пустелі тощо).

Піднесення арабської культури та ролі арабського народу у світі пов'язане з виникненням на початку VII ст. н. е. нової релігії — *ісламу*, заснованого на вірі в єдиного Бога (Аллаха). У перекладі з арабської «іслам» означає «вручення себе Богові», «покірність Богові». Засновником і провідником ісламу вважають пророка *Мохаммеда* (*Мухаммеда*). Ця велична людина, постать якої огорнена серпанком міфів і легенд, відіграла важливу роль у створенні *Корану* — пам'ятки арабської словесності, що й досі живить мистецтво, право, науку, утверджуючи цінності ісламу у світі.

м. Мекка (Саудівська Аравія). Сучасне фото

Мохаммед народився приблизно у 571 р. в м. Мекка. Рано втративши батьків, змушений був сам заробляти собі на життя. Мандруючи в пошуках кращої долі, Мохаммед спілкувався із юдеями, християнами та представниками інших вірувань.

Коли йому виповнилося сорок років, він усамітнився на горі Хіра неподалік від Мекки, і там йому було видіння про те, що він мусить стати провідником волі єдиного Бога (Аллаха). Невдовзі видіння повторилося, і Мохаммед повірив у свою місію та став пророком ісламу. Про од-

Діти-мусульмани читають Коран. Сучасне фото

кровення, які він отримував від Аллаха, розповідав іншим. Невдовзі в Аллаха і у високе покликання Мохаммеда повірили його рідні, друзі й усі, хто з ним зустрічався.

Ще одним священним містом, пов'язаним з діяльністю Мохаммеда, є *Медина* (з арабської — «місто пророка»). У давнину там жили представники різних вірувань, що спричиняло численні конфлікти, релігійні війни. Урешті все арабське населення перейшло на бік Мохаммеда. З того часу мешканці Мекки й Медини допомагали пророкові утверджувати іслам серед інших племен.

м. Медина (Саудівська Аравія). Сучасне фото

Мохаммед поклав «Чорний камінь», за легендою, посланий Аллахом, в основу священного храму Кааба у місті Мекка. А в Медині було змінено *кіблу* — напрямок, у який мусульмани повертали обличчя під час молитви: якщо колись вони повертались до Єрусалима, то тепер — до мекканського храму Кааба. У 632 р. Мохаммед помер. А Мекка і Медина стали духовними центрами ісламу, куди щороку прибувають прочани з усього світу вклонитися пророку і святим місцям.

Учення Мохаммеда міститься в Корані, який є священною книгою для всіх,

Слово «Аллах» арабською мовою

Кааба — святиня ісламу, м. Мекка (Саудівська Аравія). Хадж. Сучасне фото

хто сповідує іслам. Прихильників ісламу називають мусульманами, мова їх богослужінь — класична арабська.

Будова Корану. Саме слово *Коран* (з арабської «кур'ан») означає «читання». Мусульмани називають цю пам'ятку також «аль-Фуркан» («розрізнення Правди і Кривди, Добра і Зла»), «Гуд» («керівництво на правильному шляху»), «Ель-Кітаб» («Священне Писання»), «Ас-Сухуф» («Благородний сувій») тощо. Нерідко до слова *Коран* додають поетичні епітети «преславний», «премудрий», «високошанований», «мудрий» та ін.

Мусульмани вважають, що Коран через посередництво Мохаммеда потрапив на землю як «слово і голос» Аллаха. Через рік по смерті пророка халіф *Осман* звелів зібрати й записати всі Мохаммедові одкровення. Цей обов'язок було покладено на помічника пророка, якого звали *Зейд Ібн Сабіт*. Він зробив першу редакцію Корану, яку з того часу називають *Османова* (за іменем правлячого халіфа). У цьому вигляді (канонічному) священна пам'ятка дійшла до наших днів.

Коран містить майже п'ятсот сторінок тексту, написаного арабською мовою. Сприйнятий як слово Аллаха, Коран став джерелом формування єдиної літературної мови арабських народів і стимулом її поширення в країнах Азії, Африки та інших континентів.

Коран утверджує єдиного Бога — Аллаха. На цьому ґрунтується і сутність ісламу: «Немає іншого Бога, крім Аллаха, а Мохаммед — посланник Божий». Згідно з Кораном, Аллах є вічним, він усе знає і бачить, а відповідно — винагороджує та карає. Значна частина Корану — це полеміка у формі діалогу між Аллахом і супротивниками ісламу або тими, хто вагається.

Відмінності між Біблією і Кораном

Біблія	Коран
1	2
Ідея Трійці (Бог, Отець і Святий Дух)	Ідея єдиного Бога — Аллаха
Послідовність сюжетів у Старому і Новому Заповітах	Сури (розділи) розташовані у вільному порядку відповідно до того, як їх виголошував Мохаммед і як їх записали в Османовій редакції
У центрі — укладання союзу Бога і людини, історія євреїв як народу Божого	Детально розкрито діяльність Мохаммеда й постаті пророків
Ісус Христос — Син Бога і людини	Іса (Йса) — посланець Аллаха, апостол; разом з іншими торує шлях Мохаммедові

Закінчення таблиці

1	2
Пророки утверджують волю Бога, несуть слово Ісуса Христа	Мохаммед — найбільший і найближчий до Аллаха пророк
Моральні настанови: Десять заповідей, Проповідь на горі та ін.	Стовпи віри (аркани): іман — сповідання віри в Аллаха Єдиного; салят — щоденна п'ятиразова молитва; саум — денний піст у місяць рамадан; зак'ят — регулярна пожертва на бідняків; хадж — паломництво до храму Кааби Мекки

Перлина ісламської культури

Ханський палац у Бахчисараї збудований як родова резиденція правителів Кримського ханства — династії Гераїв. Найдавніші будівлі було зведено в 1532 р., інші — протягом двох з половиною століть (з 1532 до 1783 р.) Архітектурна ідея палацу — утілення мусульманського уявлення про райський сад на землі. «Бахчисарай» у перекладі з кримськотатарської мови означає «палац-сад».

Перекладачі Корану в Україні

В Україні ще в XIX ст. були освічені люди, які знали арабську мову, проте перший український переклад Корану здійснив Олек-

Мечеть Джума-Джамі, м. Євпаторія (Україна, Крим). Сучасне фото

Ханський палац, м. Бахчисарай (Україна, Крим). Сучасне фото

сандр Абраньчак-Лисенецький лише в 1913 р. Переклад окремих сур Корану зробив український сходознавець Агатангел Кримський. За часів радянської влади його переслідували і вислали у 1941 р. до Казахстану, де він помер у в'язниці. Але переклади Корану А. Кримського, його дослідження «Мусульманство і його майбутнє», поетичний цикл «Мусульманський рай» та інші праці назавжди залишаться нашим національним надбанням, бо вони наблизили культуру Сходу до України. Розділи Корану переклав також сучасний сходознавець Ярема Полотнюк.

Агатангел Кримський

СУРА, ЩО ВІДКРИВАЄ КНИГУ (МЕККАНСЬКА)

У Корані вміщено 114 розділів, які називають *сури*. Саме слово *сура* означає «ряд» (каменів, з яких складають стіну). Сура містить від 3 до 286 віршів, які називають *аятами* (*аят* у перекладі з арабської означає «диво»).

Сури не мають хронологічної послідовності, вони розташовані у вільному порядку. Але за місцем виникнення виокремлюють сури «мекканські» (їх 90, вони створені до 622 р.) і «мединські» (їх 24, вони створені протягом 622—623 рр.).

presentation

СУРА, ЩО ВІДКРИВАЄ КНИГУ (мекканська)

Про який шлях ідеться у тексті?

1. В ім'я всемилостивого, всемилосердного Бога.
2. Слава Богу, Господу всього сущого.
3. Всемилостивому, всемилосердному.
4. Володареві Судного дня.
5. Тобі поклоняємося і в Тебе благаємо допомоги.
6. Веди нас праведним шляхом:
7. Шляхом тих, кого Ти облагодіяв, а не тих, що прогнівили Тебе, і не тих, що заблукали.

(Переклад Яреми Полотнюка)

СУРА «НІЧ» (МЕККАНСЬКА)

Коран містить міфологічні сюжети, регламентації релігійних обрядів, моральні приписи й правові настанови, визначає життя і традиції мусульман. Тексти Корану стосуються різних сфер людської діяльності: сімейної, майнової, торговельної, моральної тощо. У Корані дуже багато сторінок присвячено обов'язкам вірян. Різні розділи Корану виголошують під час публічних і приватних молитов, державних і сімейних урочистостей. Отже, Коран має релігійно-філософський, законодавчий та історико-культурний аспекти.

СУРА «НІЧ»
(мекканська)

1. *Які типи людей зображено в сурі? Кого очікують муки і страждання? А хто буде врятований?*
2. *Яким шляхом треба вести людей?*

В ім'я всемилостивого, всемилосердного Бога.
1. Клянуся ніччю, коли вона все покриває мороком,
2. Клянуся днем, коли він осяває все світлом,
3. І Тим, хто сотворив чоловіка і жінку, —
4. Воістину, у вас різні клопоти та турботи.
5. А щодо того, хто роздавав і дарував, то він і Бога боявся,
6. І шанував істину,
7. Ми поведемо його до щастя.
8. А щодо того, хто був скупий і збагачувався
9. І волів жити неправдою,
10. То Ми поведемо його до мук і страждань.
11. І не допоможе йому його багатство, коли він буде гибіти.
12. Воістину, нам належить вести людей праведним шляхом.
13. І нам належить життя майбутнє і теперішнє.
14. Тому я перестерігаю вас від страшного вогню.
15. В ньому горітиме тільки найбільший нечестивець,
16. Який вважав оманою наші знамення і відвернувся від них.
17. Але праведнику цей вогонь не загрожує —
18. Тому, хто жертвує своїм майном, щоб очиститися.
19. І ніхто ні за яку винагороду не відкупиться
    від Божої кари.
20. Аби тільки побачити обличчя Всевишнього Господа.
21. І він буде задоволений цим.

(Переклад Яреми Полотнюка)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Яким зображено Аллаха в сурах?
2. Якою владою він наділений?
3. Які настанови й перестороги для людей містять сури?

Аналіз та інтерпретація

4. Виразно прочитайте рядки, де звучать мотиви світла й темряви, творення світу й людини, раю і пекла. Як ви зрозуміли ці рядки?
5. Визначте символи у прочитаних текстах, розкрийте їх зміст.

Творче самовираження

6. Підготуйте постер на тему «Сторінки історії кримських татар».

Цифрові навички

7. За допомогою інтернету підготуйте інформацію про визначні пам'ятки мистецтва ісламу в Україні та за її межами.

Дослідження і проєкти

8. У яких країнах поширений іслам? Покажіть їх на мапі.
9. Дослідіть особливості вбрання, побуту, звичаїв, традицій у країнах ісламського світу (одне з переліченого на ваш вибір). Що привернуло вашу увагу?

Життєві ситуації

10. Уявіть, що ви опинилися в аеропорту однієї з ісламських країн. Як треба поводитися європейцям/європейкам з мусульманами/мусульманками, щоб не образити їх?

м. Мекка (Саудівська Аравія). Хадж. Сучасне фото

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Галина Кирпа (нар. 1950)

Я буду співати Господові
В своєму житті,
Буду грати для Бога мого,
Аж поки живу!

Галина Кирпа

«МІЙ АНГЕЛ ТАКИЙ МАЛЕНЬКИЙ...»

Галина Кирпа — українська перекладачка й письменниця. Переклала твори Г.-К. Андерсена, А. Ліндґрен, У. Старка, М. Парр та ін. А ще вона пише вірші й прозу для дітей та дорослих. В одній зі збірок «*Ну й гарно все придумав Бог*» (2003) авторка описує Бога з погляду дівчинки. Уявлення про Бога та діалог з ним поступово перетворюються на роздуми про світ, природу, людей, своє місце на Землі. Цю книжку створено відкритим серцем, доброю та емоційною мовою.

Ангели — посланці й помічники Бога. У Біблії ангели провістили пастухам про народження Ісуса Христа. Згідно з давніми уявленнями, ангели допомагають людям і охороняють їх. Про це йдеться у вірші «Мій ангел такий маленький...».

МІЙ АНГЕЛ ТАКИЙ МАЛЕНЬКИЙ...

Яким уявляє ангела лірична героїня вірша? А яким уявляєте ви свого ангела?

Мій ангел такий маленький,
ну просто крихітка —
я навіть не бачу,
чи він сидить

audio

на моєму плечі.
Мій ангел такий легенький,
ну просто пушинка —
я навіть не чую,
як він сидить
на моєму плечі.
Мій ангел такий тихенький,
ну просто тихіший трави —
я навіть не знаю,
коли він спить,
а коли прокидається
на моєму плечі.

presentation

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Яка картина виникла у вашій уяві під час читання вірша?
2. Як ви вважаєте, лірична героїня — маленька дівчинка чи доросла людина?

Аналіз та інтерпретація

3. Відшукайте в тексті слова, які характеризують образ ангела. Прокоментуйте.

Рафаель Санті. Воскресіння Христа (фрагмент). 1499—1502 рр.

Різдвяний ангел, м. Прага (Чехія). Сучасне фото

Творче самовираження

4. Намалюйте або зробіть саморобку (з паперу, тканини тощо) ангела. Прокоментуйте.

Цифрові навички

5. За допомогою інтернету дізнайтеся про сфери «діяльності» та «впливу» ангелів. За що вони відповідають? Відшукайте зображення ангелів у творах образотворчого мистецтва. Прокоментуйте їх.

Дослідження і проєкти

6. *Робота в групах.* Підготуйте проєкт «Різдвяні ангели в різних країнах».

Життєві ситуації

7. У яких справах і ситуаціях вам потрібна допомога ангела? Чи відчуваєте ви його підтримку?

2

Чарівний дух давнини

Володимир Мономах (1053–1125)

А коли добре щось умієте —
того не забувайте,
а чого не вмієте —
то того учітесь...

Володимир Мономах

1. *Які риси характеру, на вашу думку, необхідні для того, щоб стати видатним правителем?*
2. *Чому важливо об'єднувати людей навколо спільної мети?*

Володимир Мономах — один із найвидатніших князів Київської Русі, син київського князя Всеволода Ярославича і візантійської княгині Марії з роду Мономахів. Упродовж свого життя він здійснив 83 великі походи проти половців, спорудив оборонні укріплення на півдні держави, об'єднав навколо Києва більшість земель, чим здобув неабияку славу й популярність серед населення.

У шістдесятирічному віці Володимир став Великим князем київським за запрошенням віча. Незважаючи на вік, він вражав сучасників своєю енергією та працездатністю. Під час його правління Київська Русь досягла політичного та економічного розквіту: князь зміцнив кордони

presentation

Софійський собор, м. Київ. Сучасне фото

держави, здобув остаточну перемогу над половцями, а також дбав про справедливість для всіх верств населення, закріпивши права бідних у своєму законодавстві.

Доба Мономаха характеризувалася також піднесенням культури Київської держави: зведено нові архітектурні споруди, з'явилися чудові твори літератури та живопису, розвивалася освіта. Великий князь зумів заявити про значення Київської Русі на міжнародній арені.

Володимир Мономах був високоосвіченою людиною, знавцем перекладної та оригінальної літератури, вільно володів п'ятьма мовами. Як талановитий письменник свого часу, залишив рукописну збірку творів «*Повчання дітям*», лист до князя Олега й молитви.

Похований у Софійському соборі в Києві.

«ПОВЧАННЯ ДІТЯМ»

Сила мудрості. «Повчання дітям» Володимира Мономаха — визначна пам'ятка літератури Київської Русі, що збереглася в Лаврентіївському списку «Повісті минулих літ». З погляду літератури — це приклад популярного в античній та середньовічній літературі жанру повчань, а також перша спроба життєпису в давній українській літературі. Твір органічно поєднує дидактичні та автобіографічні елементи, через які автор передає нащадкам свій життєвий досвід та мудрість.

Володимир Мономах постає перед нами не лише як князь, а і як мудрець та вчитель. Він ділиться власними поглядами на життя, роздумами про християнську мораль, важливість освіти та необхідність дотримання обов'язків перед ближніми.

Світ цінностей. Основні цінності, які Мономах пропагує в «Повчанні дітям», відображають його глибоке розуміння християнської моралі та

правил поведінки в суспільстві: любов до Батьківщини, гуманне ставлення до людей, правдивість і чесність. Автор акцентує увагу на необхідності любові до ближнього. Розуміючи значення освіти, застерігає нащадків від лінощів, вважаючи їх перешкодою на шляху до досягнення успіху та особистого зростання. Також у його настановах можна знайти заклики до працелюбності та активного життя. У «Повчанні дітям» князь Володимир створює ідеальний образ правителя, який дбає про свою державу і народ, дотримується християнських чеснот та моральних принципів, робить усе можливе в ім'я збереження та зміцнення держави.

Сторінка з «Повчання дітям» Володимира Мономаха. 1150-ті роки

Особливості композиції. «Повчання дітям» має три частини. У *вступній частині* Володимир Мономах засвідчує своє авторство твору, написаного не тільки для власних дітей, а й для інших читачів як поради в практичній діяльності. У *дидактичній частині* він звертається до Святого Письма, наголошуючи на важливості молитви й добрих справ, розповідає про правила поведінки в різних життєвих ситуаціях. *Автобіографічна частина* містить розповіді про походи та пригоди князя, які ілюструють його поради й настанови.

Вплив на сучасність. Афористичні повчання Володимира Мономаха є справжнім джерелом мудрості та моральних настанов, які можуть бути взірцем для сучасних поколінь. У творі Мономах наголошує на важливості внутрішньої гармонії, доброчесності та постійного самовдо-

express-lesson

О. Ківшенко. Володимир Мономах на Долобському з'їзді князів у 1103 р. Прибл. 1895 р.

сконалення. Він власним прикладом показує, як можна поєднати силу влади з людяністю, а мудрість — із милосердям, і тим самим залишити незабутній слід в історії та серцях нащадків.

ПОВЧАННЯ ДІТЯМ (1117)

(Уривки)

1. *Що Мономах пропонує робити своїм дітям? З якою метою?*
2. *Уявіть себе на місці дітей Мономаха, які слухають ці поради. Як би ви сприйняли ці настанови?*

(...) А се — мізерного, слабого ума мойого поученія. Послухайте мене, якщо не все прийміте, то [хоч] половину.

Якщо вам Бог зм'якшить серце, то сльози свої пролийте за гріхи свої, кажучи: «Як ото блудницю, і розбійника, і митника ти помилував єси, [Господи], так і нас, грішних, помилуй»[1]. І в церкві се дійте, і [спати] лягаючи. Не пропустіте ж ні одної ночі. Якщо ви при силі, [хоч раз] поклонітесь до землі, а коли вам стане немічно — то тричі. І сього не забувайте, не лінуйтеся, бо тим нічним поклоном і співом [молитви] чоловік побіждає диявола, — і що за день людина согрішить, то сим ізбавляється [од гріха]. Навіть і на коні їздячи, [коли] не буде [у вас] ні з ким діла [і] якщо інших молитов не умієте ви мовити, то «Господи, помилуй», благайте безперестану потай, — бо ся молитва есть ліпша од усіх. [Моліться краще], ніж думати нісенітницю, їздячи.

Усього ж паче — убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступітесь самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте [і] не повелівайте вбити його; якщо [хто] буде достоїн [навіть] смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської.

Річ мовлячи і лиху, і добру, не клянітеся Богом, не хрестіться, бо немає ж [у сім] ніякої потреби[2]. А якщо ви будете хреста цілувати братам чи [іншому] кому, то [робіть се], лише вивіривши серце своє, що на нім, [цілуванні], ви можете устояти, — тоді цілуйте. А цілувавши, додержуйте [клятви], щоб, переступивши [її], не погубити душі своєї.

Єпископів, і попів, і ігуменів [поважайте], з любов'ю приймайте од них благословення і не одсторонюйтеся од них, а по силі любіте і подбайте [про них], щоб дістати через їх молитву [милість] од Бога.

---

[1] Перша молитва Василія Великого із послідування до причащання (уривок).

[2] Матвій V, 34—36 (виклад суті).

Напад давньоруської дружини на половців (куманів). Мініатюра з Радзивілівського літопису. Сер. XII — поч. XIII ст.

Паче всього — гордості не майте в серці і в умі. А скажімо: «Смертні ми єсмо, нині — живі, а завтра — у гробі. Се все, що ти нам, [Боже], дав єси, — не наше, а твоє, [його] нам поручив ти єси на небагато днів». І в землі не ховайте [нічого] — се нам великий єсть гріх.

Старих шануй, як отця, а молодих — як братів.

У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться. Не покладайтесь на тивуна[1], ні на отрока[2], щоби не посміялися ті, які приходять до вас, ні з дому вашого, ні з обіду вашого.

На війну вийшовши, не лінуйтеся, не покладайтеся на воєвод. Ні питтю, ні їді не потурайте, ні спанню. І сторожів самі наряджайте, і [на] ніч лише з усіх сторін розставивши довкола [себе] воїв, ляжте, а рано встаньте. А оружжя не знімайте із себе вборзі, не розглядівши [все] через лінощі, бо знагла людина погибає.

Лжі бережися, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа погибає і тіло. А куди ви ходите в путь [за даниною] по своїх землях — не дайте отрокам шкоди діяти ні своїм [людям], ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, а не то клясти вас начнуть. А куди підете і де станете — напоїте, нагодуйте краще стороннього; а ще більше вшануйте гостя, звідки він до вас [не] прийде, — чи простий, чи знатний, чи посол, — якщо не можете дарунком, [то] їжею і питвом. Вони-бо, мимоходячи, прославлять чоловіка по всіх землях — або добрим, або лихим.

Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо. І чоловіка не миніть, не привітавши, добре слово йому подайте.

(...)

---

[1] Тіун, тівун, тивун — управитель князького господарства, дворецький, слуга, який виконував також судові та адміністративні обов'язки.

[2] Отроки — молодші князівські дружинники (не обов'язково молоді за віком).

Якщо забуваєте [се] все, то часто перечитуйте: і мені буде без сорома, і вам буде добре.

А коли добре щось умієте — того не забувайте, а чого не вмієте — то того учітесь, так же, як отець мій. Удома сидячи, він зумів знати п'ять мов, — а за се почесть єсть од інших країв. Лінощі ж — усьому [лихому] мати: що [людина] вміє — те забуде, а чого ж не вміє — то того не вчиться.

А добре поводячись, не лінуйтеся ж ні до чого доброго, а насамперед до церкви [ходити]. Хай не застане вас сонце на постелі — так-бо отець мій діяв блаженний і всі добрії люди достойні. Вранішню воздавши Богові хвалу, і потім, коли сходить сонце, і побачивши сонце, [слід] прославити Бога з радістю. Бо сказано: «Просвіти очі мої, Христе Боже, ти, що дав мені єси світ твій прекрасний». І ще: «Господи, приложи мені рік до року, щоб надалі, у гріхах своїх покаявшись, виправив я життя [своє]». Так хвалю я Бога, і сівши думати з дружиною, [і коли маю] людей розсуджувати, або на лов їхати, або поїздити [за даниною], або лягти спати. Спання в полудне назначене єсть Богом: о ту пору бо почиває і звір, і птиці, і люди. (...)

Дерево термінів

Повчання — твір давньої літератури, який містить поради, настанови, приписи відомих історичних діячів або митців щодо моралі та поведінки людей.

Відлуння візантійської величі

Володимир Мономах — єдиний київський князь, який отримав своє псевдо за дівочим прізвищем матері, зі славного роду Мономахів. Літописці вважали це одним із достоїнств князя. Майже кожен нащадок князя міг похвалитися своїм походженням від візантійських імператорів і в літописі гордо дописати до свого імені «внук Володимира Мономаха», що свідчило про їхнє шляхетне походження від імператорської династії.

Володимир Мономах
на київському престолі.
Лицьовий літописний звід. 1568 р.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Як Мономах трактує повагу до старших? Як радить поводитися з молодшими?
2. Як Мономах закликає своїх дітей ставитися до убогих та сиріт? Чому це важливо?
3. Як у «Повчанні дітям» автор навчає справлятися з труднощами та випробуваннями?
4. Які рекомендації щодо ведення господарства та війни надає Мономах дітям? Чому ці поради важливі для успішного правління?

Аналіз та інтерпретація

5. Визначте і прокоментуйте моральні цінності, які пропагує Володимир Мономах у своєму «Повчанні дітям».
6. Які поради Мономаха стосуються щоденного життя та поведінки?
7. Проаналізуйте, як Мономах застерігає від лінощів і чому називає їх «усьому лихому мати». Чи погоджуєтеся ви з автором?

Творче самовираження

8. Напишіть есе на тему «Мудрі думки Мономаха, що є корисними для мене».

Цифрові навички

9. Використовуючи інтернет-сервіси, створіть «хмару» тегів (постер, цифрову інфографіку тощо — за вибором), що відображає ключові настанови Володимира Мономаха з його «Повчання дітям».

Дослідження і проєкти

10. Як впливало християнство на суспільне життя Київської Русі? Підготуйте і презентуйте проєкт.

Життєві ситуації

11. Проаналізуйте одну з порад Мономаха і розкажіть, як би ви її застосували у своєму житті. Наведіть приклади.
12. Як ви вважаєте, чи є поради Володимира Мономаха щодо управління державою та військової дисципліни актуальними сьогодні? Як їх можна застосовувати за сучасних умов?
13. Які позитивні й негативні якості ви бачите в сучасному поколінні? З якими вадами необхідно боротися? У який спосіб?
14. Напишіть поради (7—8) сучасним дітям та підліткам. Створіть до вашого тексту малюнки.

Античність як доба в історії європейської культури

Дивних багато у світі див,
Найдивніше із них — людина.
Софокл

Як ви розумієте поняття «краса»? Наведіть приклади красивого в житті, природі, мистецтві.

Античність та її хронологічні межі. У глибинах часу і простору приховані дорогоцінні скарби — надбання давньої культури, що стала колискою європейської цивілізації. Без поетів, драматургів, філософів, скульпторів, живописців Давньої Греції і Давнього Риму неможливо уявити світове мистецтво. Античні майстри залишили нам перли Краси і Гармонії, що не втратили свого блиску донині. Що ж таке «античність» і в чому полягає своєрідність цієї доби?

Поняття *античний* з латинської мови означає «давній». Його вживають лише тоді, коли йдеться про історію, культуру та літературу Давньої Греції (її ще називають Еллада) і Давнього Риму. Отже, *античність* — це сукупність надбань давніх греків і римлян, яка становить фундамент європейської культури.

Хронологічні межі античності охоплюють період приблизно з VIII ст. до н. е. до V ст. н. е. Найдавніші пам'ятки, що дійшли до нас, датовані VIII—VII ст. до н. е. Це героїчні поеми «Іліада» й «Одіссея», авторство яких приписують легендарному співцеві Гомеру. В основу змісту цих творів покладено образи і сюжети давньогрецької міфології, яка в усній традиції існувала впродовж кількох століть.

presentation

Коринф (Греція). Сучасне фото

Поняття «антична література» об'єднує літературні здобутки двох різних народів та двох різних мов — Давньої Греції і Давнього Риму. Давньогрецьку літературу (найдавнішу) творили давньогрецькою мовою, а її появі передував тривалий період розвитку фольклору та міфології. Давньоримська література виникла на п'ять століть пізніше і створювалася латиною. Грецькі міфи дали поштовх для розвитку римської міфології. Однак давньоримська література має свою самобутність.

Шляхи розвитку давньогрецької і давньоримської літератур подібні — обидві вони ґрунтуються на міфології. У II ст. до н. е. Давня Греція увійшла до складу Римської імперії, що зумовило зближення римської і грецької культур. А в IV—V ст. у зв'язку із занепадом Римської імперії припинився і розвиток античної літератури. Але античність не пішла в небуття, бо здобутки античних майстрів живили наступні літературно-культурні епохи.

Як розуміли людину і світ у добу Античності? Людина посідає центральне місце у творах античного мистецтва. Особистість була для давніх митців носієм розуму й гармонії. Вони утверджували її цінність, вірили у її великі можливості для досягнення досконалості. У людських образах були втілені найчастіше боги та міфологічні герої, що відображали уявлення митців/мисткинь про будову світу, явища природи, людську сутність, добро і зло. За часів античності сформувалися уявлення про такі духовні цінності, як громадянський обов'язок, доброчесність, краса та ін.

В античний період виникло поняття *калагатія* (або *калокагатія*), що в перекладі з грецької означає «прекрасний і добрий». Фізичну красу людини тісно пов'язували з духовною досконалістю і красою. Таким був ідеал людини того часу.

Цікаво, що до Олімпійських ігор у Давній Греції не допускали людей, котрі чимось заплямували свою честь. Олімпійці мали бути фізич-

Ніка Самофракійська.
Статуя.
II ст. до н. е.

но і морально бездоганними, оскільки не можна було ображати ганебними вчинками богів, заради яких проводили змагання.

У добу Античності люди уявляли світ як складне поєднання різних сил: з одного боку, природних та історичних, а з іншого — стихійних і божественних. Особистість, згідно з віруваннями того часу, нерідко залежала від фатальних обставин і волі богів. Проте людина не була абсолютно безвольною. Вона мала власну моральну позицію. Мужньо долаючи обставини, персонажі йшли на страждання і смерть заради виконання громадянського обов'язку, справедливості й честі. Такими постають Прометей, Ахілл, Гектор, Еней, Одіссей, Ясон та ін.

Ще одним складником античної концепції людини і світу є поняття *катарсис* — очищення людської душі від люті, ненависті, жаху, досягнення гармонії, що виникає в процесі співпереживання та співчуття. Дух гіркого й мужнього просвітлення, духовного прозріння (тобто катарсис) визначає гуманістичний пафос античності.

Люди часів античності боялися смерті, вважаючи, що «смерть є зло, помирали б і боги, якби благом для них смерть була», — писала давньогрецька поетеса Сапфо. Але й примітивне, рабське животіння вони засуджували. Тому античним персонажам більше до душі був

Дискобол. Статуя. V ст. до н. е.

Фонтан зі статуєю Аполлона, м. Версаль (Франція). Сучасне фото

короткий, але звитяжний вік. Давні греки й римляни любили життя в усіх його проявах: уміли тішитися життєвими благами, дружити, кохати і водночас палко захищали свій народ, свободу, право на самостійне існування. У цю епоху люди намагалися надати життю високого, героїчного і світлого сенсу, а це притаманно тільки духовно розвинутій цивілізації.

Як розуміли красу в епоху Античності?

Філософ і теоретик літератури Арістотель писав про те, що прекрасне полягає у визначеному «порядку», «відповідності й співрозмірності» всіх елементів. Тобто мистецький витвір мав бути майстерно впорядкованим, усі його компоненти взаємопов'язані та взаємозумовлені. А ще він мав бути цілісним, пропорційним і раціональним (ґрунтуватися на засадах розуму). Пропорції людського тіла, гармонія людини — основа всіх античних творів. Людина і світ постають у шедеврах античності в реальному бутті, у матеріально-чуттєвому сприйнятті. Люди і боги в них мешкали разом, були подібні й залежали одне від одного.

У добу Античності виникло поняття *золотий перетин*, що позначає таке співвідношення частин цілого, яке створює вищий прояв його структурної й функціональної досконалості. Це поняття запровадив математик Піфагор, слідом за ним використовували його Платон, Евклід та інші мислителі, які прагнули знайти універсальну формулу краси. А поет Горацій дав життя вислову *золота середина* стосовно людини, яка уникає крайнощів і віддає перевагу поміркованості.

Храм Зевса Олімпійського, м. Афіни. Сучасне фото

Давні олімпійці. Бронза. XVIII ст.

Храм Парфенон, м. Афіни (Греція).
V ст. до н. е.

Вільям Райнкарт. Народження Аполлона і Артеміди. Статуя. 1872 р.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. У чому сутність античності?
2. Назвіть хронологічні межі та складники античності.
3. Розкрийте уявлення про людину і світ у добу Античності.

check yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Як ви розумієте поняття «калагатія» і «катарсис»? Чи потрібні вони в наш час?

Творче самовираження

5. Створіть схему «Ідеали античності».

Цифрові навички

6. За допомогою інтернету підготуйте повідомлення на тему «Історія одного шедевру античності».

Дослідження і проєкти

7. Дослідіть імена богів і богинь (5—7) у давньогрецькій та давньоримській літературі. Напишіть відповідності, наприклад: Зевс (грец.) — Юпітер (рим.) і т. д. Доберіть світлини й підготуйте презентацію. Розкажіть про сфери, за які відповідали боги/богині.

Життєві ситуації

8. За допомогою довідкової літератури або інтернету відшукайте 3—4 афоризми античних митців/мисткинь або філософів. Прокоментуйте і розкрийте актуальність у наш час.

Давньогрецька міфологія

Є три види невігластва: не знати нічого, знати погано те, що знають усі, і знати не те, що варто було б знати.

Цицерон

Як ви розумієте поняття «міф»? Чи може створити міф одна людина?

З чого починається культура Давньої Греції? Звісно, з грецьких міфів. Міфи відображали уявлення *еллінів* (так називали давніх греків) про світ, добро і зло, життя і смерть, природні явища, а також містили роздуми про людину, її призначення і зв'язок з різними сферами буття. Міфи є багатозначними, тому кожне покоління прочитує їх по-своєму.

Невідомий художник. Аргонавти на кораблі. XIX ст.

Ф. Сендіс. Медея. 1878 р.

Основні цикли грецьких міфів

1. Про створення світу і походження богів.
2. Про героїв.
3. Про пригоди аргонавтів.
4. Про Троянську війну та її учасників/учасниць (троянський цикл).
5. Про місто Фіви (фіванський цикл) та ін.

presentation

Міфи про створення світу і походження богів відтворено в текстах Гомера та Гесіода. Боги, згідно з уявленнями давніх греків, відрізнялися від людей тим, що були безсмертними, могутніми й здатними творити чудеса. Зевс керує всім, що є на землі й на небі, Аїд — підземним царством; Аполлон — бог сонця і покровитель мистецтва; Афіна — богиня мудрості, справедливості, а також покровителька війни оборонної, втілює мужність і хоробрість, веде своїх улюбленців до звитяги.

У *міфах про героїв* ідеться про персонажів, які прославилися своїми подвигами, — Прометей, Персей, Сізіф, Геракл та ін. Багато з них має божественне походження або залежить від волі богів. В образах героїв утілено уявлення еллінів про людські чесноти.

Захопливі *мандрівки й пригоди аргонавтів* на чолі з Ясоном у пошуках золотого руна взято за основу сюжетів відповідного циклу міфів. Цей знаменитий похід оспівано в поезії Аполлонія Родоського, Піндара, Овідія, у трагедії Евріпіда «Медея».

Кадр із кінофільму «Ясон і аргонавти» (режисер Нік Віллінг, США, 2000)

Кадр із кінофільму «Антігона» (режисери Жан-Марі Штрауб, Даніель Ює, Німеччина, 1992)

Троянський цикл міфів сягає егейської доби, або, як її називали, крито-мікенської культури (III—II тис. до н. е.). Давньогрецькі співці — аеди і рапсоди — з уст в уста, з покоління в покоління передавали пісні про події легендарного минулого в Іонії, про похід на Трою (або Іліон — звідси назва «Іліада» Гомера). Так про історичні події виникали міфи, які відображено в поемах Гомера («Іліада» й «Одіссея») і Вергілія («Енеїда»).

Фіванський цикл міфів пов'язаний з містом Фіви (семибрамне). У IV ст. н. е. це місто було важливим політичним центром Давньої Греції. У цьому циклі йдеться про таких персонажів, як цар Едіп, Антігона, Алкмеон, а також про успішний похід епігонів (нащадків героїв) проти Фів. Відгомін фіванського циклу знайдемо у творах Гомера (поема «Одіссея»), Софокла (трагедії «Едіп-цар», «Антігона»), Есхіла (трагедія «Семеро проти Фів») та ін.

Міфи троянського циклу

Троя — місто, яке реально існувало у XII ст. до н. е. на півночі Малої Азії (нині територія Туреччини). Згідно з міфами, заснував Трою Іл, правнук сина Зевса Дардана і богині Електри. Тому це місто в давнину називали ще *Іліон*. Є історичні свідчення, що Троянська війна відбулася між ахейськими (грецькими) племенами та мешканцями Трої приблизно 1250 р. до н. е. Імовірно, вона була спричинена економічним суперництвом греків і троянців. Але, згідно з міфами, ця війна була

presentation

Колони давнього храму, м. Фіви (Греція). Сучасне фото

Руїни на місці легендарної Трої (Туреччина). Сучасне фото

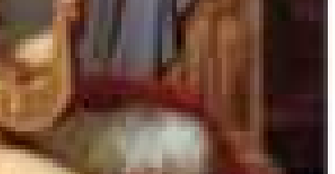
зумовлена космічними подіями й волею богів. Троя була дуже могутня, тому грецьке військо мало подолати значні труднощі в боротьбі з троянцями.

1. *Прослухайте авдіотекст. Хто заснував Трою? Хто з богів/богинь допомагав місту?*
2. *Чи добре була укріплена Троя?*

audio

«ПАРІС ВИКРАДАЄ ЄЛЕНУ»

Що ж стало причиною Троянської війни? Згідно з міфами, Земля, знемагаючи від непосильного тягаря людського населення, звернулася до Зевса з проханням скоротити людський рід. І Зевс вирішив допомогти Землі, замисливши для цього війну між греками і троянцями. Як же Зевсові вдалося здійснити свій намір? Пелей, цар Фессалії, брав шлюб із Фетідою, дочкою морського царя Нерея. На весілля зібралися всі боги, крім богині чвар Еріди, яку забули запросити. Ображена Еріда вирішила помститися богам. Вона кинула їм золоте яблуко з написом «Найвродливішій». На нього претендували три богині: Гера (дружина Зевса), Афіна Паллада (дочка Зевса, богиня війни і ремесел) та Афродіта (дочка Зевса, богиня вроди і кохання). Між ними виникла суперечка, бо кожна вважала, що має право володіти золотим яблуком. Тоді Зевс наказав Парісові, синові троянського царя Пріама, розв'язати цю суперечку. Паріс присудив

express-lesson

Д.-Г. Россетті. Єлена.
1863 р.

Ж.-Л. Давід. Паріс і Єлена.
1788 р.

яблуко Афродіті, яка пообіцяла віддати йому найвродливішу з усіх смертних жінок — прекрасну Єлену, дружину царя Спарти Менелая. Єлена закохалася в Паріса. Коли Менелай поїхав, Паріс викрав Єлену і привіз її додому, до Трої, але по дорозі могутній бог моря Нерей провістив загибель Парісові та всій Трої.

ПАРІС ВИКРАДАЄ ЄЛЕНУ

Відшукайте в тексті міфу слова, що характеризують емоційний стан Кассандри. Як ви гадаєте, чому ніхто не зважав на її пророцтво?

Збігло багато днів, відтоді як повернувся Паріс у дім батька свого Пріама... Але Афродіта сама нагадала йому про прекрасну Єлену й допомогла своєму улюбленцеві збудувати чудовий корабель, і він зібрався вже відплисти в Спарту, де жила кохана... Він зійшов на корабель і вирушив у далеку дорогу по безкраїх морських просторах. Розпач охопив Кассандру[1], коли побачила вона, як віддалявся швидкий корабель Паріса від рідних берегів. Піднявши руки до неба, вигукнула віща Кассандра:

— О горе, горе великій Трої і всім нам! Бачу я: охоплений полум'ям священний Іліон, скривавлені лежать розбиті вщент його сини! Я бачу: ведуть у неволю чужинці нещасних троянських жінок і дівчат!

Так вигукувала Кассандра, проте ніхто не зважив на її пророцтво. Ніхто не зупинив Паріса. А він плив усе далі й далі. Знялася на морі страшна буря. Не спинила й вона Паріса. (...)

Причалив Паріс і вийшов зі своїм другом Енеєм на берег. Радо привітав Менелай Паріса та Енея. На честь гостей приготував він щедру трапезу. Під час цієї трапези побачив Паріс прекрасну Єлену. Сповнений захоплення, дивився він на неї, милуючись її неземною красою. Вразила краса Паріса і Єлену — він був дуже гарний у своєму розкішному східному вбранні. Минуло кілька днів, Менелаєві треба було їхати на Крит. Від'їжджаючи, просив він Єлену дбати про гостей, щоб нічого їм не бракувало. І гадки не мав Менелай, якої кривди завдадуть йому ці гості.

Коли Менелай поїхав, Паріс одразу вирішив скористатися з його від'їзду. З допомогою Афродіти він умовив ніжними словами прекрасну Єлену покинути дім чоловіка і тікати з ним у Трою. Дала згоду Єлена Парісу. Потай повів Паріс кохану Єлену на свій корабель, викрав він у

---

[1] Кассандра — дочка Пріама й Гекуби. Закоханий у Кассандру Аполлон наділив її даром провіщання, але коли вона зневажила любов бога, він зробив так, що її пророкуванням ніхто не вірив.

П. Рубенс. Суд Паріса. 1635 р.

Менелая дружину, а з нею і його скарби. Усе забула Єлена — чоловіка, рідну Спарту і дочку свою Герміону — заради кохання до Паріса...

Швидко мчав корабель по морських хвилях назад до троянських берегів. Радів Паріс — з ним була найвродливіша зі смертних жінок, Єлена. Аж ось, коли корабель плив далеко від берегів у відкритому морі, зупинив його могутній бог моря Нерей. Він виринув з морської глибини і провістив загибель Парісові та всій Трої. Збентежились Паріс і Єлена, але Афродіта заспокоїла їх і примусила забути це грізне провіщення. Три дні плив корабель під охороною Афродіти спокійним морем. Швидко гнав його попутний вітер. Щасливо прибув він до троянських берегів.

(Переклад Юрія Іванченка)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Чому Паріс викрав Єлену?
2. Хто з богів/богинь сприяв йому? Чому?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

3. Оцініть вчинки персонажів — Паріса, Єлени, Менелая. Кому з них ви найбільше симпатизуєте? Поясніть чому.

Творче самовираження

4. Створіть словесний портрет Паріса або Єлени (за вибором). Доберіть ілюстрації або намалюйте їх.

Цифрові навички

5. За допомогою інтернету дізнайтеся, як одягалися давні греки, якими були їхні помешкання. Підготуйте презентацію на тему «На гостину до Паріса та Єлени».

Дослідження і проєкти

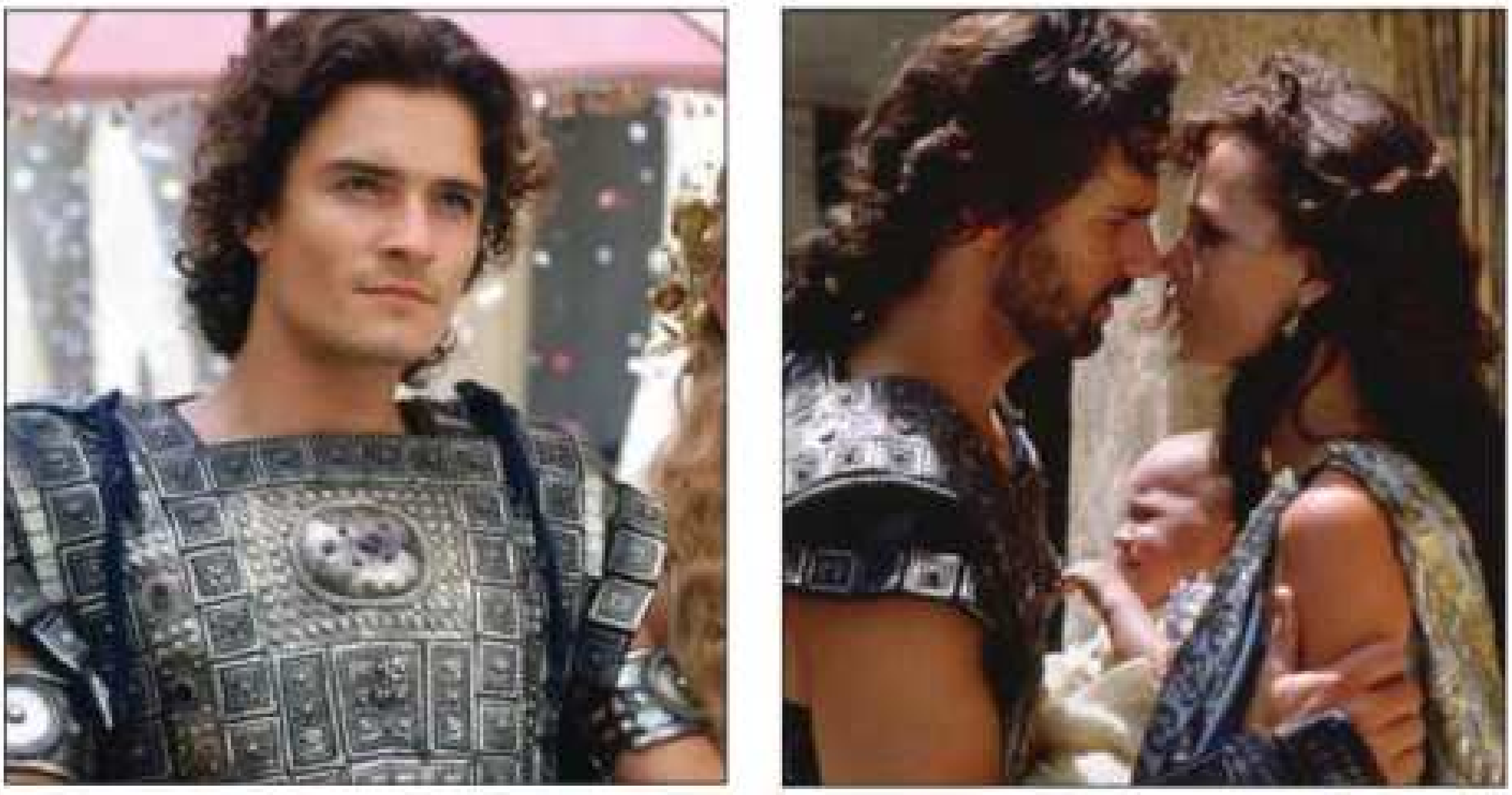
6. Підготуйте проєкт на тему «Де розташована Троя?». Представте в ньому різні версії щодо існування Трої.

Життєві ситуації

7. Чи можна виправдати коханням вчинки людини?
8. Чи варто заради кохання руйнувати шлюб?

Сучасна екранізація міфу про Трою

Давні греки дуже цінували сильні почуття та вроду жінок, тому кохання до прекрасної цариці Спарти Єлени було вагомою причиною для початку війни. Кохання і війна у свідомості давніх греків були невіддільними. Історики встановили, що цариця Єлена існувала насправді. Її ім'я стало легендою, дівчата й жінки Спарти поклонялися їй як богині. У фільмі режисера В. Петерсена «Троя» (США, 2004) міфічну історію представлено в приватних долях людей, які готові пожертвувати всім заради кохання. Але водночас

Кадри з кінофільму «Троя» (режисер В. Петерсен, США, 2004)

герої не забувають про свій громадянський обов'язок і полишають коханих, щоб узяти участь у великих битвах.

«СМЕРТЬ АХІЛЛА»

Цар Менелай дуже розсердився на Паріса за викрадення Єлени. Крім того, ображені присудом Паріса, Гера й Афіна теж зненавиділи його, а разом з ним і всіх троянців, і поклялися жорстоко помститися. Брат Менелая, цар Мікен Агамемнон, скликав з усієї Греції славетних царів і героїв, у тому числі хитромудрого Одіссея (царя острова Ітаки) й молодого Ахілла (сина Пелея і Фетіди). Вони вирішили напасти на Трою і визволити Єлену. Величезний грецький флот висадив військо неподалік Трої, і почалася облога міста. Троянська війна точилася без помітних переваг упродовж дев'яти років. У бойових діях брали участь боги й богині, а також герої — Ахілл, Гектор, Одіссей, Менелай, Патрокл та ін.

Ахілл (Ахіллес) — син царя Пелея і морської богині Фетіди. Прагнучи зробити сина невразливим, Фетіда купала його у Стіксі (річка Аїду, воду якої вважали отруйною, тому загартовування в ній Ахілла робило його непідвладним смерті). Ахілл мав єдине вразливе місце — п'яту, за яку його тримала, купаючи, мати. За сприяння Афіни й Гери Ахілл здійснив чимало подвигів у Троянській війні, та все ж таки загинув героїчною смертю біля мурів Трої напередодні її падіння.

Ім'я Ахілла навіки стало символом мужності та героїзму і водночас символом вразливості людини (*ахіллесова п'ята* — крилатий вислів, що означає «слабке місце»).

Кадр із кінофільму «Троя» (режисер В. Петерсен, США, 2004)

К. Вейріер. Смерть Ахілла. Скульптура. XVIII ст.

СМЕРТЬ АХІЛЛА

Зверніть увагу на внутрішній стан Ахілла. Що спричинило його бурхливі емоції?

audio

Страшним гнівом палав Ахілл проти троянців. Він вирішив жорстоко помститися їм за смерть друзів, Патрокла й Антілоха. Як розлютований лев, бився Ахілл, кладучи одного за одним героїв Трої. Кинулись тікати троянці, поспішали заховатися вони за мурами міста. Несамовитий Ахілл переслідував їх. Гнала його невблаганна доля на неминучу загибель.

Він увірвався б у священну Трою, і вона загинула б, якби не з'явився бог Аполлон. Грізно крикнувши, спинив він Ахілла. Та не послухав його Ахілл. Він сам гнівався на бога за те, що багато разів рятував бог-стріловержець від нього Гектора й троянців. Ахілл погрожував навіть богові, що вразить його списом. Невблаганна доля затьмарила розум Ахілла. Він готовий був напасти навіть на бога. Розгнівався Аполлон... Зробившись темною хмарою, для всіх незримий, послав він Парісові стрілу, і вразила вона Ахілла в п'яту, куди тільки й можна було вразити великого героя.

Смертельною була для Ахілла ця рана. Відчув наближення смерті Ахілл. Вирвав він з рани стрілу і впав на землю. Гірко докоряв богу Аполлонові за те, що той згубив його. Знав Ахілл, що без допомоги бога не міг убити його ніхто зі смертних. Ще раз зібрав свої сили Ахілл. Грізний, наче вмираючий лев, підвівся він із землі і вразив ще багатьох троянців. Та ось похололи його руки і ноги. Наближалася смерть. Поточився Ахілл і оперся на спис. Грізно крикнув він троянцям:

— Горе вам, загинете ви! І після смерті буду мститися вам!

Кадр із кінофільму «Троя» (режисер В. Петерсен, США, 2004)

Від цього заклику кинулись тікати троянці. Але щодалі слабнув Ахілл. Залишили його останні сили, й упав він на землю... Помер Ахілл. Але й до мертвого не насмілювались наблизитись троянці. Потроху перебороли вони страх, і запеклий бій закипів навколо тіла найбільшого з героїв. Наймогутніші герої греків і троянців узяли участь у цьому бою. (...) Не хотів Зевс, щоб оволоділи троянці тілом Ахілла. Підняв могутній Аякс труп і поніс до кораблів, а його захищав Одіссей, відбиваючи троянців, що наступали. (...)

В одному склепі поховали греки Ахілла, Патрокла й Антілоха. Високу могилу насипали греки, далеко її видно було з моря, вона свідчила про велику славу героїв.

(Переклад Юрія Іванченка)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Хто допоміг Парісові перемогти Ахілла?

Аналіз та інтерпретація

check yourself

2. Відшукайте в тексті епітети, метафори, порівняння, які характеризують образ Ахілла. Виразно прочитайте і прокоментуйте їх.

Творче самовираження

3. Створіть словесний портрет Ахілла. Доберіть ілюстрації.

Цифрові навички

4. За допомогою інтернету дізнайтеся про бойове вбрання та обладунки давніх греків. Якою зброєю користувався Ахілл?

Дослідження і проєкти

5. Підготуйте проєкт на тему «Друзі й вороги Ахілла».

Життєві ситуації

6. Розкрийте поняття «героїзм». Чи можна назвати смерть Ахілла героїчною? Відповідь поясніть.
7. Кого із сучасників/сучасниць ви можете назвати героями/героїнями? Розкажіть про їхні подвиги заради України.
8. Які героїчні якості ви виховуєте в собі? Чи допомагають вони вам долати труднощі й виклики часу?
9. Хто з ваших рідних, близьких, знайомих здійснив героїчний вчинок? Розкажіть про це. Як ви вважаєте, чи був цей вчинок свідомим?

ТРОЯНСЬКИЙ КІНЬ

Троя була могутня й неприступна. Але греки оволоділи нею завдяки хитрості Одіссея. Він наказав спорудити дерев'яного коня, у якому заховалися греки, а вночі вони вилізли з нього, відкрили браму міста й запалили велике вогнище. Так згоріла Троя. Загалом Троянська війна тривала десять років.

Як троянці сприйняли дерев'яного коня? До чого призвела їхня помилка?

audio

(...) З високих мурів Трої обложені бачили незвичайний рух у грецькому таборі. Довго не могли вони зрозуміти, що там таке відбувається. Раптом, на велику радість свою, помітили вони, що з табору греків здіймаються густі клуби диму. Збагнули вони, що греки покинули Троаду. Радіючи, повиходили всі троянці з міста й пішли до табору. Табір справді був покинутий, тільки де-не-де догоряли ще будівлі. (...)

Раптом здивовано спинилися троянці: вони побачили дерев'яного коня. Дивились вони на нього і ніяк не могли здогадатися, що це за дивовижна споруда. Одні з них радили кинути коня в море, а інші — ввезти в місто й поставити на акрополі. Почалася суперечка. Тут перед сперечальниками з'явився жрець бога Аполлона Лаокоон. Він палко почав умовляти своїх співгромадян знищити коня. Певний був Лаокоон, що в коневі сховані грецькі герої, що це якась воєнна хитрість. (...) Та затьмарили боги розум троянців — вони все-таки постановили везти коня в місто. Таким чином мало здійснитись веління долі.

Коли троянці стояли навколо коня, все тісніше обступаючи його, раптом почувся голосний крик. Це пастухи вели зв'язаного полоненого. Він

Дж.-Д. Тьєполо. Троянський кінь. 1773 р.

добровільно віддався їм у руки. Цей полонений був грек Сінон. (...) Гірко нарікав він, проливаючи сльози, на долю свою. Розповів він вигадану історію, яку придумав для нього Одіссей, щоб обдурити троянців. Сінон розказав, як задумав згубити його Одіссей, (...) але Сінон утік від неминучої смерті. Довго переховувався в густих заростях очерету Сінон, очікуючи, коли відпливуть греки на батьківщину. Коли ж вони відпливли, вийшов він зі свого сховища і добровільно віддався в руки пастухів. Повірили троянці хитрому грекові. Пріам наказав звільнити його і запитав, що означає цей дерев'яний кінь. Тільки цього запитання й чекав Сінон. Заприсягнувшись богами, що говорить він правду, Сінон розказав, що коня залишили греки для того, щоб уласкавити грізну Афіну Палладу, розгнівану викраденням палладія з Трої. Кінь цей, за словами Сінона, буде могутнім захистом Трої, якщо троянці ввезуть його в місто. Повірили троянці Сінонові. Спритно зіграв він роль, доручену йому Одіссеєм.

Ще більше переконало троянців у тому, що Сінон казав правду, велике диво, послане Афіною Палладою. На морі з'явились два дивовижні змії. (...) Виповзли змії на берег біля того місця, де Лаокоон приносив жертву богу моря Посейдонові. З жаху розбіглись усі троянці, а змії кинулись на двох синів Лаокоона і обвились навколо них. Поспішив на допомогу синам Лаокоон, але і його обвили змії. (...) Зробивши свою жахливу справу, змії поповзли геть і зникли під щитом статуї Афіни Паллади.

Загибель Лаокоона ще більше переконала троянців, що вони повинні ввезти дерев'яного коня в місто. (...) Нарешті притягли коня в акрополь. Віща Кассандра жахнулась, побачивши в акрополі коня. Вона віщувала загибель Трої, але сміхом відповіли їй троянці — адже її провіщенням ніколи не вірили. (...)

Сінон устиг уже розпалити велике вогнище біля брами Трої. Це був знак грекам, які заховались за Тенедосом, щоб поспішили вони до міста. Обережно, намагаючись не робити шуму зброєю, повиходили з

Кадр із кінофільму «Троя» (режисер В. Петерсен, США, 2004)

Кадр із кінофільму «Троя» (режисер В. Петерсен, США, 2004)

коня герої... Розсипалися по нічних вулицях Трої греки. Запалали будинки, кривавою загравою освітлюючи Трою, яка мала загинути. На допомогу грекам з'явилися інші греки. Почалася жахлива битва. Троянці захищалися хто чим міг... (...)

З усіх героїв Трої врятувався тільки Еней, який виніс на руках з Трої свого старого батька Анхіза й маленького сина Асканія. (...) Довго палала ще Троя. Клуби диму здіймалися високо до неба. Оплакували боги загибель великого міста. Далеко видно було пожежу Трої. За стовпами диму й величезною загравою вночі дізналися навколишні народи про падіння Трої, що довго була наймогутнішим містом в Азії.

(Переклад Юрія Іванченка)

Символи античності

Завдяки давньогрецьким міфам наша мова поповнилася крилатими висловами, пов'язаними із символами Троянської війни: прекрасна Єлена — дуже вродлива жінка; яблуко розбрату — предмет суперечок, ворожнечі; троянський кінь — хитрий, підступний задум; ахіллесова п'ята — вразливе місце та ін.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Розкажіть про хитрий план греків. Хто його придумав?
2. Хто попереджав троянців про загибель Трої?
3. Яка роль Сінона у здійсненні цього плану?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Чи був у троянців шанс урятуватися? Доведіть.

Творче самовираження

5. Опишіть падіння Трої.
6. Складіть 1—2 речення, які міститимуть крилаті вислови, пов'язані із символами Троянської війни: троянський кінь, яблуко розбрату, прекрасна Єлена та ін.

Цифрові навички

7. Подивіться один із фільмів за мотивами троянських міфів. Підготуйте про нього пост для соцмереж. Обговоріть екранізацію.

Дослідження і проєкти

8. *Робота в групах.* Створіть презентацію «Персонажі троянських міфів в образотворчому мистецтві».

Життєві ситуації

9. Чого навчають герої та героїні давньогрецьких міфів? Які ідеї та цінності втілено в них?

Роди і жанри античної літератури

> З безмірно багатої греко-римської літератури лишилися лише нужденні відломки та шматочки, але вони мали силу обновити європейську людність... Вони й досі не перестали запліднювати нашого духу й творять непохитну основу нашої цивілізації.
>
> *Іван Франко*

Підготуйте повідомлення про визначні пам'ятки Давньої Греції та Давнього Риму (1—2 за вибором). Яке враження вони справили на вас?

Етапи давньогрецької літератури. У літературі Давньої Греції виокремлюють такі етапи й періоди:

1. Архаїчний етап (до VII ст. до н. е.):
   а) долітературний період (до середини IX ст. до н. е.);
   б) гомерівський період (до VII ст. до н. е.).

2. Класичний етап (VII ст. до н. е. — IV ст. до н. е.):
   а) післягомерівський період (VII—VI ст. до н. е.);
   б) аттичний період (V—IV ст. до н. е.).
3. Елліністичний етап (кінець IV—II ст. до н. е.).
4. Римський етап (середина II ст. до н. е. — IV ст. н. е.).

Героїчний епос Давньої Греції. На архаїчному етапі панувала колективна свідомість, що знайшла відображення в численних міфах, а також у творах героїчного епосу, який мав міфологічну основу. Найкращими взірцями героїчного епосу доби Античності вважають поеми «Іліада» й «Одіссея» Гомера.

Основні ознаки героїчного епосу доби Античності

1. Героїчна ідеалізація далекого минулого.
2. Поєднання реалістичних елементів з міфами.
3. Відображення народних уявлень про добро і зло, життя і смерть, правду і кривду, справедливість і несправедливість.
4. Елементи чарівності (воля богів/богинь).
5. Створення монументальних образів народних героїв — захисників держави й народу.
6. Ідея громадянського служіння, наслідування волі богів/богинь.

Розвиток давньогрецької лірики. У давнину слово і спів були невіддільні одне від одного. До того ж співаки могли танцювати й розігрувати різні дійства. Це означало, що мистецтво мало тоді *синкретичний характер*, тобто поєднувало в собі різнорідні елементи. Згодом у давньому мистецтві виокремилися самостійні роди і жанри. Зміст цих понять із

presentation

Воїни. Розпис на вазі. V ст. до н. е.

часом змінювався. Так, замість звичного для нас терміна *лірика* спочатку існувало поняття *меліка* (від мелос — пісня). А лірикою давні греки називали тільки ті пісні, які виконували в супроводі струнного інструмента — *ліри*. Її винахід приписували богові Гермесу. Давні греки не вважали ліричними такі жанри, які супроводжувалися, наприклад, звуками флейти (скажімо, елегію). Пізніше *лірика* стала узагальненим поняттям для цілої групи жанрів, а в сучасному значенні — це рід літератури.

Термін *лірика* почали вживати за еллініcтичної доби античні філософи й поети. Твори, написані *гекзаметром* (вірш шестистопного дактиля), вони називали *епосом*, а написані іншими поетичними розмірами — *лірикою*. Залежно від способу виконання віршів — декламація чи спів — античні митці й теоретики виокремлювали *лірику декламаційну* і *пісенну* (мелос). Пісенну лірику поділяли на *хорову* і *сольну* (виконана окремим співцем).

У класичний період давньогрецької літератури відбувся бурхливий розквіт лірики. Видатними представниками мелосу (пісенної лірики) були Алкей, Сапфо, Анакреонт, Піндар, а декламаційної лірики — Тіртей, Архілох, Солон та ін.

Полігімнія. Скульптура. XVIII ст.

Дж.-В. Горвард. За часів Сапфо. 1904 р.

Прослухайте вірш Сапфо «Барвношатна владарко, Афродіто...». Чому лірична героїня звертається саме до цієї богині? Що вона просить у неї?

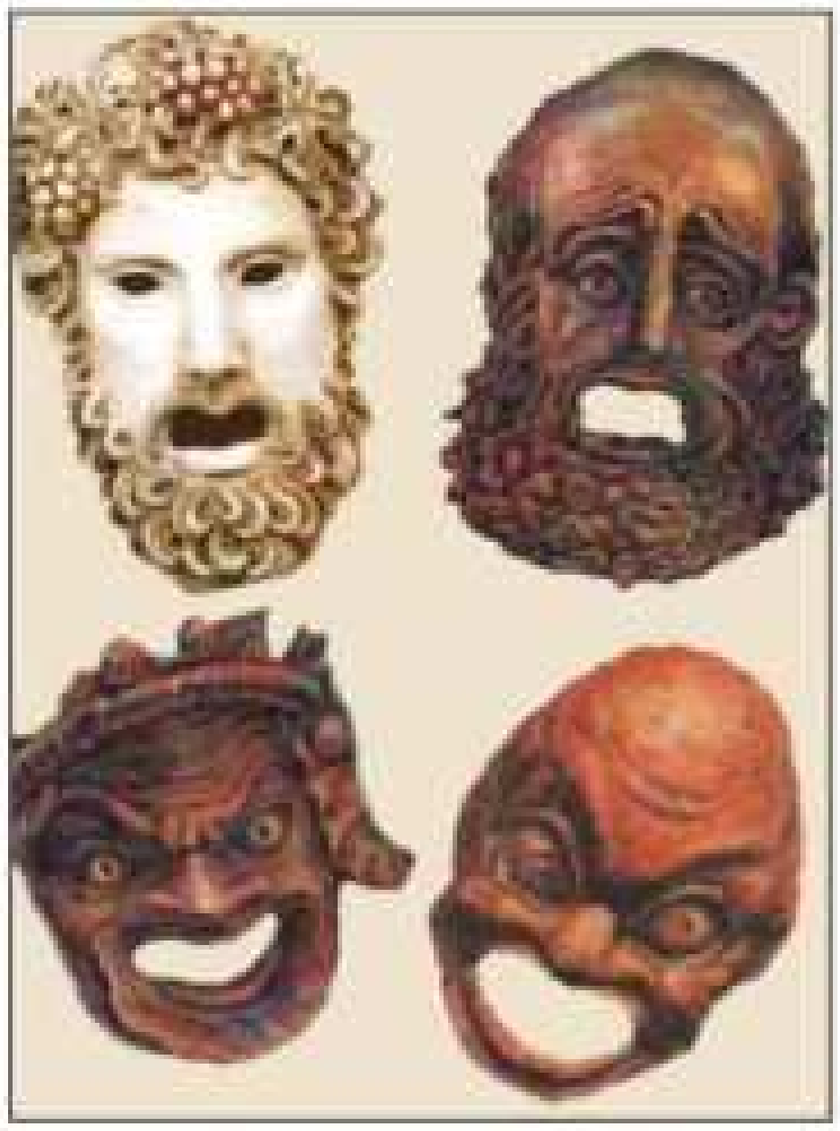
audio

Давньогрецький театр. Одним із найпопулярніших персонажів міфів Давньої Греції був *Діоніс*. Його ще називали *Вакх* і *Бахус*. Це бог рослинності, родючості, покровитель виноградарства і виноробства, який для давніх греків утілював не тільки силу природи, а й радість і повноту буття.

У Давній Греції існував культ Діоніса, на його честь відбувалися різноманітні імпровізовані дійства, що супроводжувалися співом, танцями, виступами хору. Ці дійства називали *діонісіями*, або *пристрастями Діоніса*, вони припадали на цикли землеробства, особливо на весну й осінь, коли наставала пора нового сільського року або збирання плодів. Поклоніння Діонісові та іншим богам (Корі, Деметрі) на території Давньої Греції у VII—VI ст. до н. е. зумовило виникнення драми як роду літератури і появу театру.

Основними жанрами давньогрецької драми були *трагедія* і *комедія*.

Першим творцем трагедії вважають поета з Афін *Феспіда*. Якщо спочатку вистави в античному театрі нагадували

Маски давньогрецького театру

Діонісії. Зображення на амфорі. II ст. до н. е.

перегукування соліста з хором, то драматург *Есхіл*, увівши другого актора, зробив сюжет трагедії динамічнішим і напруженішим. Згодом у змагання з Есхілом вступив *Софокл*, котрий намагався захопити глядачів гостротою дії. А *Еврипід* відтворював міф із позиції сучасного йому суспільства, тому переживання його героїв/героїнь були близькими публіці. До того ж монологи персонажів Евріпіда супроводжувалися музикою, що посилювало враження від сказаного. Такі творчі змагання сприяли розвиткові трагедії.

Комедія почала свій відлік від творчості *Арістофана* на межі V—IV ст. до н. е. Засади комедії було закладено на острові Сицилія, а утвердилася вона в Афінах.

Зміст комедії становить не міф або історичне минуле, а реальне життя, актуальні проблеми суспільства. Важливими особливостями давньогрецької комедії були свобода й право автора на висміювання окремих громадян чи негативних явищ. У ті часи комічні персонажі поставали не як індивідуальності, а як певні соціальні типи, що увиразнювали театральні маски акторів. На сцені з'явилися шахраї,

Мельпомена — муза трагедії. Скульптура. XVII ст.

Театр, м. Епідавр (Греція). Сучасне фото

користолюбці, безсоромні чиновники, довірливі дурні, демагоги-філософи та ін. Але в комедіях діяли й позитивні персонажі — прості люди, дрібні землевласники, котрі втілювали уявлення про народну мораль.

У сучасному значенні комедія — це драматичний твір, у якому засобами комічного (гумор, сатира, іронія, сарказм та ін.) розвінчують негативні явища, розкривають смішне в навколишній дійсності чи в людині.

Теорію жанрів трагедії та комедії першим розробив у праці «Поетика» Арістотель.

Якими були античні театри?

Давні греки будували театри в найкрасивіших місцях. Тоді не було спеціальних приміщень для вистав, але починаючи із V ст. до н. е., для них уже будували спеціальні майданчики. Театр Діоніса в Афінах був розташований просто неба, на схилі Акрополя (верхня частина міста). Цей театр уміщував до сімнадцяти тисяч глядачів (половина населення Афін того часу). Він складався з таких частин: оркестра (місце перед сценою для гри акторів), де були розміщені хор і жертовник богу Діонісові; театрон (місця для глядачів), де в першому ряду стояло крісло для жерця Діоніса; скена (споруда позаду оркестри), де переодягалися актори; проскеній (дерев'яний фасад або особлива декоративна стіна), з обох боків якого були проходи для публіки. За цією схемою будували всі давньогрецькі театри.

Талія — муза комедії. Скульптура. XVII ст.

Театр Діоніса, м. Афіни. Кінець VI ст. до н. е.

Вистави ставили на міфологічні та історичні сюжети. Усі ролі виконували чоловіки, хор теж був чоловічим (від 12 до 15 осіб). Актори виступали в масках і в котурнах (взуття на дуже товстій підошві й високих закаблуках). Котурни давали змогу збільшити зріст актора, зробити його поступ величнішим. А в масках рот був широко відкритий, що створювало ефект рупора. Маски відображали людські почуття — жорстокість, радість, горе, біль тощо.

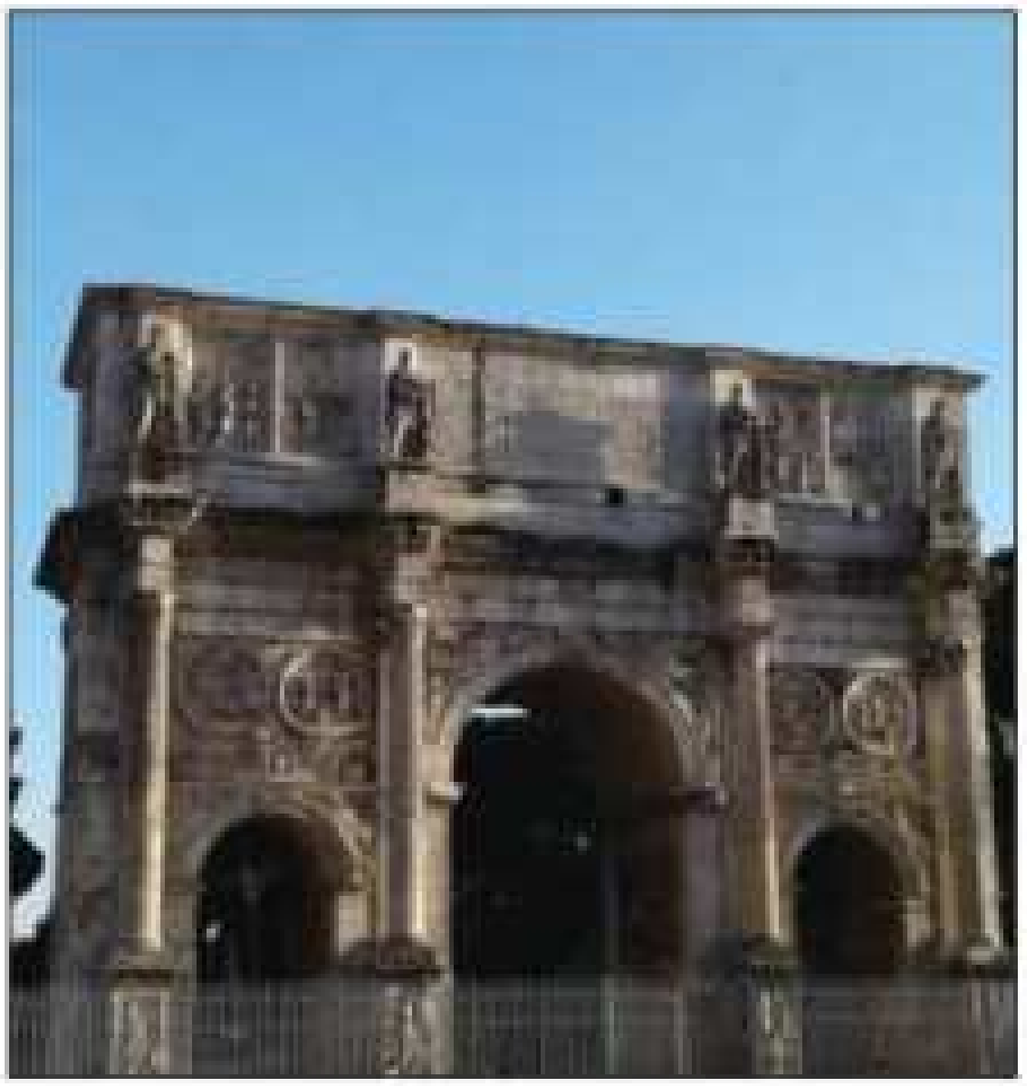
Особливості літератури Давнього Риму. Одна з наймогутніших імперій Давнього світу — Римська — виросла з маленької землеробської громади, заснованої на Апеннінському півострові. За буйні луки й пасовиська греки назвали цю місцевість *Італією* (тобто «країною телят»). Офіційно Римська імперія існувала з 27 р. до н. е. до 395 р. н. е.

Особливістю розвитку римської літератури було те, що вона скористалася здобутками давньогрецької культури. Однак, спираючись на давньогрецькі образи, сюжети, мистецькі форми, римляни переосмислювали їх по-своєму. Римській літературі властиві особливий універсалізм і масштабність відтворення подій. Її зміст визначають загальнодержавні ідеали.

У римській літературі формується ідеал людини-громадянина, яка жертовно служить державі, готова заради неї піти в бій і віддати своє життя. Громадянські теми та мотиви є провідними у творах давніх римлян. Водночас вони замислювалися і над філософськими проблемами, змальовували людські почуття.

Монумент Вітторіано, м. Рим (Італія). Сучасне фото

Тріумфальна арка, м. Рим. Сучасне фото

Етапи римської літератури. Римська література здолала тривалий шлях розвитку, у якому виокремлюють такі етапи:

1. Література епохи Республіки (до 31 р. до н. е.):
   а) долітературний період (до середини III ст. до н. е.);
   б) період ранньої римської літератури (середина III ст. до н. е. — середина II ст. до н. е.);
   в) література періоду громадянських війн (середина II ст. до н. е. — 31 р. до н. е.).
2. Література епохи Імперії (31 р. до н. е. — 476 р. н. е.):
   а) література ранньої Імперії, або «золотий вік» Августа (31 р. до н. е. — 14 р. н. е.);
   б) «срібний вік» римської літератури (I—II ст. н. е.);
   в) література пізньої Імперії (III—IV ст. н. е.).

Переклад і наслідування грецьких творів — це плідний шлях для римської літератури на ранньому етапі. Першим поетом Риму вважають Лівія Андроніка, котрий переклав Гомерову «Одіссею» латиною.

Як і в Греції, у Римі помітна роль належала театрові. Спочатку драматичні вистави влаштовували тільки під час релігійних свят або у зв'язку з урочистими подіями. Приблизно в IV ст. до н. е. вистави набули світського характеру, актори виступали вже не в храмах, а в спеціальних спорудах. У III—II ст. до н. е. театральні вистави стали невід'ємною частиною суспільного і духовного життя римлян. Серед драматургів тієї доби дуже популярними були Плавт і Теренцій.

На початку I ст. до н. е. посилилася цікавість до лірики. Сформувалася александрійська школа поезії. У 70—60-ті роки до н. е. виникла «нова школа» (неотеоретиків), яка згуртувалася навколо Публія Валерія Катона. Поети писали переважно про кохання, намагаючись відобразити почуття особистості нового часу. Тоді ж популярною стала *філософія Епікура*, яка культивувала радощі й насолоди.

Римський форум — центральна площа Давнього Риму. Сучасне фото

«Золота доба» римської літератури. Літературу раннього Імперії (періоду правління Октавіана Августа) називають «золотою добою» римської літератури, бо саме в цей час вона досягла вершин свого розквіту. Октавіан Август установив нову систему правління — принципат (форма державної влади), що проіснував до II ст. н. е. Він проголосив, що відновив Республіку. Ставши принцепсом («перший у принципаті»), зосередив у своїх руках усю владу в Римській державі. Октавіан Август розумів значення художнього слова в суспільстві, тому всілякo підтримував митців.

Октавіан Август.
Скульптура. I ст.

У «золоту добу» провідне місце посіла поезія — *епічна* і *лірична*. Публій Вергілій Марон увійшов в історію літератури як автор трьох славетних творів: «Буколіки», «Георгіки», «Енеїда». Спираючись на досвід Гомера, Вергілій утверджував ідеї Римської держави, прославляв образ героя-громадянина, осучаснив міфи.

Квінт Горацій Флакк заявив про себе в літературі спочатку як автор віршів (*еподів* чи *ямбів*), у яких у жартівливій формі змалював події реального життя. Водночас він писав і *сатири* (або *бесіди*) — твори на філософсько-моральні та естетичні теми. Однак особливо прославився

Театр
Помпея.
Сучасне фото

Горацій своїми *одами*, кожна з яких містить звернення до божества, певної особи чи групи осіб і побудована у формі монологу або діалогу.

Прослухайте авдіотекст оди Горація «До Мельпомени». Про який пам'ятник ідеться у вірші? Що він символізує?

video-text

Серед ліричних жанрів найпоширенішим у римській літературі був жанр *елегія*. Почесне місце серед творців елегій належить Публію Овідію Назону, видатному поетові «золотої доби». Любовні елегії Овідія читали всі — від простих громадян до імператора. Однак головним своїм твором поет вважав «Метаморфози» про перетворення всього живого: людей — на рослини, тварин, зірки, струмки тощо. У «Скорботних елегіях» Овідія втілено велику любов до Риму, до рідної батьківщини.

Дерево термінів

Героїчний епос — збірна назва фольклорних творів різних жанрів, у яких оспівано розум, силу й мужність героїв, воїнів, народних заступників.

Вплив античної літератури на розвиток мистецтва

Давньогрецька література відкриває історію європейських літератур. Такі слова, як «поезія», «музика», «епос», «лірика», «театр», «сцена», «трагедія», «комедія», «драма», «філософія» та інші, — грецького походження. Античну культуру високо ці-

Твори образотворчого мистецтва на античні теми в Будинку Й.-В. Ґете, м. Веймар (Німеччина). Сучасні фото

нували митці всіх наступних епох. Особливо це стосується гуманістів доби Відродження, які вважали себе спадкоємцями ідеалів античного світу. Античною культурою та літературою захоплювалися і діячі Просвітництва, зокрема Й.-В. Ґете і Ф. Шиллер. Зацікавленість античною спадщиною не згасає й нині.

Фільм про культуру Давньої Греції та Давнього Риму

Як жили давні греки та римляни? Як вони мандрували й воювали? У яких змаганнях брали участь? Як творили мистецтво? Про все це йдеться у кінофільмі британського режисера Рідлі Скотта «Гладіатор» (2000). Автори стрічки намагалися бути точними у відтворенні місця подій та антуражу. Вони спиралися на творчість античних майстрів. *Подивіться цей фільм і поміркуйте, що нового ви дізналися про давню культуру, що було цінним для людей доби Античності.*

Кадр із кінофільму «Гладіатор» (режисер Рідлі Скотт, США, Велика Британія, 2000)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Назвіть етапи й періоди літератури Давньої Греції та Давнього Риму. Які етапи збігаються?
2. Як виник давньогрецький театр? Які елементи античного театру існують у наш час?

Аналіз та інтерпретація

3. Проаналізуйте особливості лірики й меліки в Давній Греції.
4. Розкрийте ознаки героїчного епосу.

Творче самовираження

5. Намалюйте схему «Різновиди лірики в добу Античності».
6. Підготуйте виразне читання одного ліричного твору античного автора/авторки. Намалюйте ілюстрацію за мотивами твору. Поясніть вибір образів, кольорів, відтінків.

Цифрові навички

7. Відшукайте в інтернеті інформацію і підготуйте повідомлення про особливості історичного розвитку та культури Давнього Риму за ключовими словами: *Колізей, форум, театр Помпея, гладіатор, принципат, принцепс, республіка, імперія, легіон, сенат, сенатор, Юлій Цезар, Марк Антоній, Октавіан Август* (1—2 за вибором).

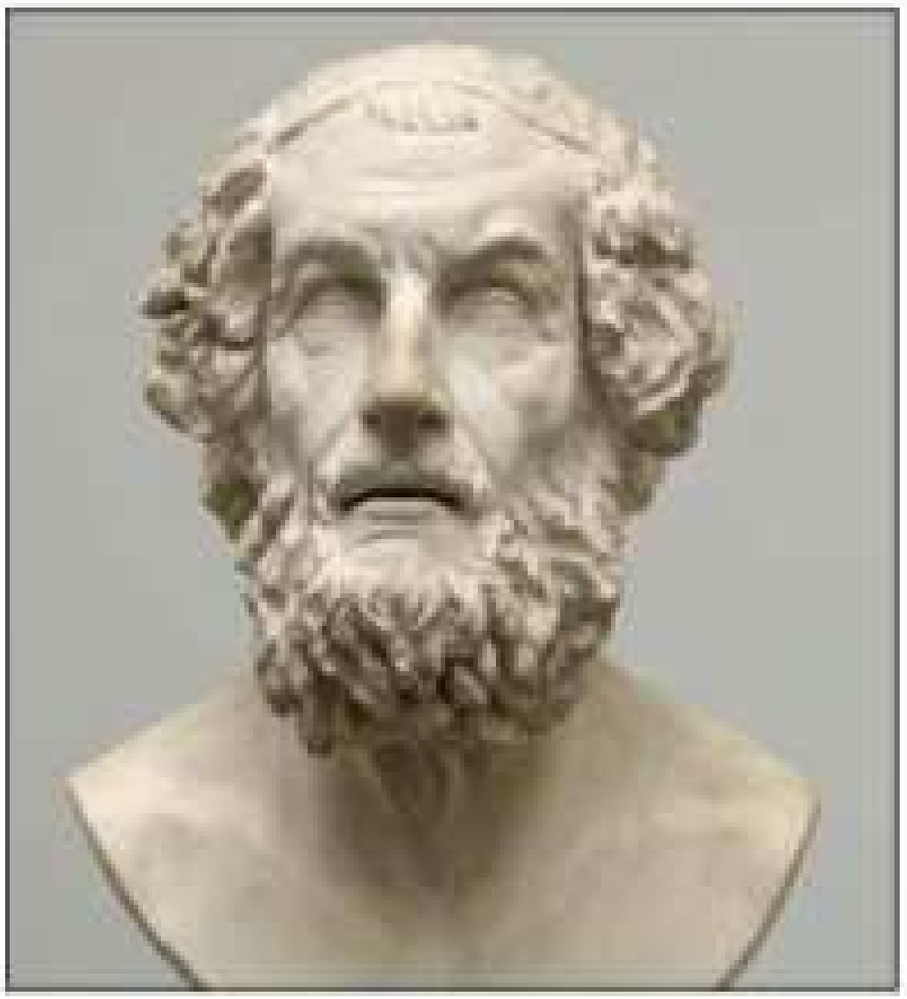
Дослідження і проєкти

8. Підготуйте проєкт на тему «Чим відрізняються театральні вистави в Давній Греції від сучасних вистав?».

Життєві ситуації

9. Уявіть, що ви за допомогою машини часу потрапили в епоху Античності. Що б вас здивувало? Що б вам сподобалося?

Гомер (прибл. VIII ст. до н. е.)

Мертвий з Аїду скоріш вернеться
знов до життя,
Ніж славнозвісне ім'я меонійця
Гомера забудуть,
Ніж його древні пісні кануть
у млу забуття.

Невідомий давньогрецький поет,
I ст. до н. е.

За допомогою інтернету з'ясуйте особливості побуту, звичаїв давніх греків періоду Троянської війни. Як тоді відбувалися битви, які обладунки мали герої?

Відомостей про легендарного давньогрецького співця дуже мало. Згідно з переказами, Гомер був сином одного з богів, багато мандрував Грецією, брав участь у військових баталіях. Антична традиція зображує Гомера сліпим (саме слово «Гомер» іноді тлумачать як «сліпий»).

Здавна Гомерові приписували багато творів, але найвизначніші з них — епічні поеми «Іліада» й «Одіссея». Тривалий час їх передавали з вуст в уста, тому в цих творах є відгомін подій різних епох. Лише в VI ст. до н. е. поеми Гомера були записані в Афінах спеціальною комісією. Ці тексти дійшли до наших днів.

Донині науковці сперечаються, чи справді жив реальний чоловік на ім'я Гомер і чи справді він був автором визначних творів героїчного епосу. «Гомерівське питання» досі не вирішене, але дослідження «Іліади» та «Одіссеї» дає підстави для висновку про те, що поеми створені на основі багатої фольклорної традиції.

Ахілл перев'язує пораненого Патрокла. Чаша. Греція. V ст. до н. е.

Поеми Гомера мають важливе художнє значення і водночас є свідченням високого рівня античної цивілізації, відображають особливості давньогрецької культури, вірувань, морально-етичних норм, звичаїв, побуту.

Вплив Гомера на українську культуру

В Україні поеми Гомера відомі з часів Київської держави, а в XVII—XVIII ст. їх вивчали в Києво-Могилянській академії, Львівській братській школі. Мотиви та образи, створені Гомером, використовували у своїй творчості Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Рильський та ін. Українською мовою найповніші переклади «Іліади» та «Одіссеї» зробив Борис Тен (Микола Хомичевський).

«ІЛІАДА»

«Іліада» як героїчний епос. Поема Гомера є одним із перших зразків античного героїчного епосу, у якому потужно звучить тема боротьби за свій рід, державу, ідеалізовано минуле, реалістичні елементи поєднано з міфами, відображено народні уявлення про добро і зло, життя і смерть, правду і кривду, справедливість і несправедливість. Поемі притаманні широке використання елементів фантастики та особливий стиль (повтори, звертання, олюднення явищ і сил природи, постійні епітети, метафори, символи, порівняння тощо). На основі міфів троянського циклу в поемі «Іліада» створено грандіозну, яскраву картину життя давніх греків і загибелі славної Трої.

Основні події сюжету поеми. Сюжет «Іліади» пов'язаний з історичним фактом — Троянською війною, але історичний факт — лише матеріал для народної фантазії. За міфами, на основі яких створено поему, війну спричинили пристрасті та інтриги богів і людей. У традиційному зачині співець звертається до музи й лаконічно визначає зміст твору, у якому оспівування героїзму поєднане із жалобою за тими втратами, які принесла війна.

presentation

У поемі описано той період війни, коли Ахілл, обурений зневагою до його прав з боку царя Агамемнона, котрий очолював військо, відмовився брати участь у боях, сподіваючись, що в скрутному становищі греки (ахейці) будуть змушені визнати свою провину перед ним і спокутувати її.

Греки зазнали великих втрат. Син Пріама (царя Трої) і його дружини Гекуби Гектор героїчно захищав місто. Під час поєдинку від руки Гектора загинув друг Ахілла Патрокл. У розпачі через загибель Патрокла охоплений жагою помсти Ахілл забуває про свою образу. Його відчай безмежний, він палає гнівом проти Гектора — винуватця загибелі друга й побратима.

У смертельному бою зустрічаються герої, кожен із яких є уособленням ідеалу воїна, що увиразнюють художні засоби (гіперболи, епітети, метафори, порівняння, повтори тощо). Спостерігаючи з Олімпу за боєм Ахілла і Гектора, боги дивувалися могутності героїв. У бій втрутилася Афіна, допомагаючи Ахіллу. Аполлон перестав підтримувати Гектора, і він загинув від Ахіллового списа.

Один із найдраматичніших епізодів поеми — таємний візит батька Гектора Пріама в стан Ахілла з проханням віддати йому тіло сина для поховання. У ньому розкрито не тільки страждання батька, а й характерні вірування, звичаї давніх греків (обов'язок перед мертвими).

express-lesson

Кадр із кінофільму «Троя» (режисер В. Петерсен, США, 2004)

Пріам хотів належно поховати тіло свого сина Гектора — як героя, так його душа могла б потрапити до обителі богів. Горе батька відгукнулося в серці Ахілла, хоча й не одразу. Він віддав Пріамові тіло його сина. Похоронним плачем над тілом убитого Гектора закінчується поема.

Написано «Іліаду» гекзаметром. Пізніше гекзаметр став обов'язковим для епічної поезії.

ІЛІАДА (VIII СТ. ДО Н. Е.)

ПОЕМА

(Уривки)

Двобій Ахілла і Гектора (пісня 22, вірші 140—410)

Де відбуваються події цієї пісні? Як довго тривав бій героїв? За що кожен із них воював?

(...) Так же, як сокіл у горах, з пернатих усіх
найбистріший,
Легко під хмарами гонить сполохану горлицю дику
Й мечеться там на всі боки, а сокіл із клекотом хижим
Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем.
Рвався так Ахілл уперед, та вздовж іліонського муру
З трепетом Гектор, тікаючи, дужими рухав коліньми.

Мимо дозорного пагорба й смоков, овіяних вітром,
Бігли вздовж муру міського обидва шляхом вони битим.
До струменистих джерел вже добігли вони. Дві криниці
Витоки звідти дають течії вирового Скамандру.
Теплою перша струмує водою, і завжди парує

Хмара над нею густа, як дим лісового пожару.
Друга ж і влітку холодним, як лід, струменіє потоком,
Наче той град крижаний або снігу завія студена.
Поряд із ними — просторі, обкладені каменем гладко,
Гарні водойми, що в них блискуче вбрання своє мили

Жони прекрасні хоробрих троян та їх доньки вродливі
В мирні часи, як сюди не приходили вої ахейські.
Мимо промчали вони, той — рятуючись, той —
здоганявши.

Сильний попереду мчав, настигав же, як вихор, багато
Дужчий від нього, — не бик-бо жертовний,
не шкура бичача

Ціллю була їм, як це в бігових перегонах буває, —
Тут же ішлося за Гектора душу, впокірника коней.
Як в бігових перегонах, змагання мету обминувши,
Однокопитні проносяться коні, й їх жде нагорода —
Мідний триніг або жінка — на шану померлого мужа, —

Так вони тричі оббігли навколо Пріамове місто
В дужім бігу, аж стали дивитись на них і богове.
Отже, почав тоді мовити батько людей і безсмертних:
«Горе! На власні очі я гнаного круг Іліона
Любого воїна бачу, журбою за Гектора тяжко

Серце моє засмутилося! Скільки биків круторогих
Він на ущелинах Іди в верхів'ях і високоверхій
Трої мені попалив! Сьогодні ж Ахілл богосвітлий
Гониться швидко за ним круг священного міста Пріама.
Отже, богове, подумайте й пильно тепер обміркуйте,

Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду
Все ж подолать його, хоч він великою доблестю славен».
В відповідь мовить йому ясноока Афіна:
«Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав, громовладче!
Смертного мужа, якому давно вже приречена доля,

Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні».

Кадр із кінофільму «Троя» (режисер В. Петерсен, США, 2004)

Відповідаючи, так їй сказав на це Зевс хмаровладний:
«Трітогенеє, дитя моє любе, не бійся! Хоч часом
І не ласкаво я мовлю, до тебе я завжди прихильний.

Зробиш, як розум підказує, хай тебе це не спиняє».
Те, що він мовив Афіні, було і самій їй до серця,
Кинулась швидко вона із високих вершин олімпійських.
А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнався.
Наче на оленя юного пес по узгір'ях полює,
Вигнавши з лігва, й жене по ярах та ущелинах диких,
Той, хоч умкне на хвилину, у хащах густих затаївшись,
Пес по сліду його знайде й женеться за ним, поки схопить.
Так від Пеліда не міг прудконого й Гектор умкнути.
Скільки не кидався він, щоб Дарданської брами добігти

І заховатись під захистом міцно збудованих мурів,
Де б і трояни його захистили, стріляючи зверху,
Стільки й Пелід забігав наперед і на голу рівнину
Знов одганяв його, сам же міської тримався твердині.
Як уві сні не впіймать чоловікові іншого мужа —

Ані цей утекти, ані той наздогнати не може, —
Так ні настигнуть Ахілл, ані Гектор не міг і умкнути.
Як пощастило б од Кер ухилитись йому і від смерті,
Коб Аполлон дальносяжний востаннє йому не з'явився
На допомогу, надавши снаги й підбадьоривши ноги?

Воям ахейським кивав головою Ахілл богосвітлий
Ратиць на Гектора довгих і стріл гірких не метати,
Щоб не здобув би хто слави, а він тоді б другим лишився.
А як обидва вони до джерел учетверте добігли,
Батько безсмертних богів, терези золоті натягнувши,

Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті —
Гектора, коней баских упокірника, й другий — Ахілла,
І посередині взяв. Долі Гектора день похилився,
Вниз, до Аїду пішов, — Аполлон одвернувся од нього.
До Пелеона ж богиня прийшла, ясноока Афіна,

Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Зевсові любий Ахілле ясний! Сподіваюся, нині
До кораблів принесемо з тобою велику ми славу,

Гектора, хоч який він неситий в бою, подолавши.
Не пощастить відтепер йому більше від нас ухилятись,

Не допоможе і Феб[1] дальносяжний, хоч як би старався
Й повзав би в Зевса в ногах, у егідодержавного[2] батька.
Тож зупинись на часину й спочинь! А сама я подамся
До Пріаміда й схилю його вийти на бій із тобою».
Так говорила Афіна, і радо Ахілл їй скорився.

От зупинивсь він і сперся на ясен свій мідяногострий.
І до божистого Гектора миттю вона поспішила,
Постать Дейфоба[3] прибравши і голос його неослабний,
Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Любий, як тяжко Ахілл утісняє тебе прудконогий,

Гонячи швидко навкруг священного міста Пріама.
Отже, спинімось, заждім його й будемо вдвох боронитись!».
В відповідь Гектор великий промовив їй шоломосяйний:
«Тож і раніше мені, Дейфобе, ти був найлюбіший
З рідних братів моїх, котрих Гекуба й Пріам породили.

Нині ж тебе я повинен тим більш поважати душею,
Що, мене в скруті на власні побачивши очі, ти зважився
Вийти з-за мурів, тоді як інші за ними сховались».
В відповідь мовить йому ясноока богиня Афіна:
«Любий мій брате! Наш батько, й шановна матінка наша,

Й товариші всі один перед одним уклінно благали
В місті лишитись: таким-бо вони переповнені страхом!
Тільки ж за тебе тривогою там моє серце смутилось.
Ну-бо, сміливо ставаймо до бою й списів не щадімо
В січі завзятій, — побачимо ще, чи Ахілл прудконогий

Нас повбива й поволочить озброєння наше криваве
До кораблів глибодонних, чи ти його списом здолаєш!».
Мовила так і підступно його повела за собою.
А як, один проти одного ставши, зійшлись вони близько,
Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:

---

[1] Феб («осяйний») — одне з численних імен Аполлона.

[2] Зевс егідодержавний — у давні часи егідою називали Зевсову зброю у вигляді бурі з громом та блискавицею, якою він завдавав страху ворогам. Звідси і походить вираз «під егідою», тобто «під захистом».

[3] Дейфоб — найулюбленіший брат Гектора.

«Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не сміявши
Стріти твій напад. А зараз дух мій мене спонукає
Стати грудьми проти тебе — здолаю чи смертю загину.
Але звернімось до вічних богів: вони кращими будуть

Свідками нам і нашу пильніше доглянуть умову.
Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
Дасть мені Зевс і душу із тіла твого відберу я.
Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
Тіло ж ахеям верну. Так само зі мною ти вчиниш».

Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних,
Як між вовками й ягнятами згоди не буде ніколи,
А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують.

Так і між нами не буде любові, не бути ніяким
Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже
Й крові його Арей не нап'ється, боєць войовничий.
Всю спогадай свою доблесть. Слід нині тобі особливо
Списником бути несхибним і дужим бійцем войовничим.

Більше тобі не втекти. Незабаром Паллада Афіна
Списом моїм подолає тебе. Спокутуєш нині
Сум мій по друзях моїх, повбиваних лютим тобою!».
Мовивши так, розмахнувсь і свого довготінного списа
Кинув, та вгледів його й ухилився осяйливий Гектор,

Кадр
із кінофільму
«Троя»
(режисер
В. Петерсен,
США, 2004)

Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афіна
Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:
«Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
Ти не від Зевса дізнався яро долю мою, як хвалився.
Був балакун ти, словами готовий мене ошукати,
Щоб з переляку я сили позбувся й снаги бойової!
Не утікатиму я, не вженеш мені списа у спину!
Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки

Дасть тобі бог. А тим часом і сам ти мого стережися
Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!
Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю
Смертю. Для них-бо усіх найбільше являєш ти лихо!».
Мовивши так, розчахнувсь, і свого довготінного списа

Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілив несхибно.
Але далеко одскочив той спис од щита. І розсердився
Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно.
Став він, збентежений: іншого-бо не було в нього списа.
Голосно він бідолашного став Дейфоба гукати,

Щоб йому ратище дав, а того не було уже й близько.
Все зрозумів тоді Гектор і так він до себе промовив:
«Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
Я-бо гадав, що герой Дейфоб недалеко від мене.
Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна!

Кадр
із кінофільму
«Троя»
(режисер
В. Петерсен,
США, 2004)

Ось вже зловісна наблизилась смерть, і нікуди від неї
Не утекти. Як видно, давно уже це до вподоби
Зевсу й його дальносяйному синові, котрі раніше
Допомагали мені. І от доля уже настигає.
Але нехай уже не без борні, не без слави загину,

Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!».
Мовивши так, він з піхов загострений вихопив меч свій.
Довгий, важенний, що при стегні його дужім був завжди,
Зцулився і кинувся, наче орел той високолетний,
Що на рівнину раптово із темної падає хмари

Ніжне ягнятко вхопити або полохливого зайця, —
Кинувся так же і Гектор, підносячи гострий меч свій.
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,

Міддю окутий, шолом, розвівалась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі
Геспер[1], що в небі немає від нього яснішої зірки,
Сяяло так і відточене вістря на списі Ахілла,

Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо
І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.
Але ховалося тіло вождя під озброєнням мідним,
Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову[2] силу.
Там лиш, де кості ключиці поєднують шию з плечима,

Горло біліло, — найшвидше душі там сягає загибель, —
Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
І пройняло його вістря те ніжную шию навиліт.
Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,
Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.

В куряву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий:
«Гекторе, вбивши Патрокла, — невже врятуватись самому

---

[1] Геспер — божество вечірньої зірки — найпрекраснішої із зірок (планета Венера).

[2] Патрокл — соратник і товариш Ахілла в Троянській війні, знаменитий своїм мистецтвом у керуванні колісницями. Переслідуючи в одній із битв троянців до самих стін Трої, загинув від руки Гектора.

Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?
Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший
Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишався —

Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають
Птахи з ганьбою і пси, а його поховають ахеї».
Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних.
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,

Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
Тільки верни моє тіло додому, щоб Трої синове
Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали».
Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:

«Псе, не благай мене задля колін і батьків моїх рідних.
Тільки б дав волю я серцю і гніву своєму, то м'ясо
Рвав би із тебе й сирим пожирав би — таке ти накоїв!
Нині ніхто вже від псів голови не врятує твоєї.
Хоч би і в десять, і в двадцять разів привезли мені більший

Викуп і, зважившши на терезах, обіцяли ще стільки,
Й золотом чистим вагу твого тіла звелів замінити
Син Дарданів Пріам, — і тоді твоя мати шановна,
Що народивсь ти від неї, на ложі тебе не оплаче, —
Пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твоє тіло!».

Смертю конаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Бачу, що добре я знаю тебе і дарма намагався
Переконати, бо серце у грудях у тебе залізне!
Та начувайся, щоб гніву богів не зазнати за мене
В день, коли славний Паріс[1] і Феб-Аполлон дальносяжний

Вб'ють біля Скейської брами тебе, хоч який ти хоробрий».
Мовив він так, і смерть йому пітьмою очі окрила,
Вийшла із тіла душа й подалась до оселі Аїда
З плачем за долю свою, покидаючи юність і силу,
А до померлого все ж промовив Ахілл богосвітлий:

---

[1] Паріс — троянський царевич, син Пріама й Гекуби. Викравши Єлену, дружину спартанського царя Менелая, став призвідником Троянської війни. Від його стріли, скерованої Аполлоном, загинув Ахілл.

«Смертю умри! А я свою стріну загибель тоді, як
Зевс та інші безсмертні мені її схочуть послати!».
Мовлячи це, із убитого витяг він мідного списа
Й набік одкинув, а зброю його, закривавлену вельми,
Зняв із плечей. Звідусіль позбігались синове ахейські

І дивувались, красу споглядаючи й постать могутню
Гектора. Й жоден із них не минув його списом кольнути.
Дехто іще, на сусіда свого позираючи, мовив:
«Леле! А Гектор сьогодні на дотик неначебто м'якший,
Аніж коли на човни до нас полум'я кидав палюче!».

Мовлячи так, його ратищем кожен старався вколоти.
Зняв тоді зброю його прудконогий Ахілл богосвітлий,
Серед ахеїв він став і слово промовив крилате:
«Друзі мої, аргеїв вожді і порадники мудрі!
Нині, коли мені вічні богове дали подолати

Мужа, що більше нам лиха накоїв, ніж інші всі разом,
Спробуймо збройно на місто ударить, щоб знати напевно,
Що у троян тих на думці і що вони мають робити —
Чи покидать по загибелі Гектора місто високе,
Чи залишатися й твердо стоять, хоч його вже й немає.

Нащо, проте, цими мислями любе тривожити серце?
При кораблях-бо лежить неоплаканий, без поховання,
Мертвий Патрокл. Не забуду його, поки я між живими
Перебуваю і поки мене мої носять коліна.
Й хоч у Аїді про мертвих маємо ми забувати.

Кадр із кінофільму «Троя» (режисер В. Петерсен, США, 2004)

Свого товариша любого й там пам'ятатиму завжди!
Нині ж, пеан заспівавши, вернімось, юнацтво ахейське,
До кораблів глибодонних і трупа з собою візьмімо.
Слави сягли ми великої — Гектор поліг богосвітлий,
Той, що у Трої на нього усі, як на бога, молились!».

Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
Попробивав на обох йому дужих ногах сухожилля
В п'ятах, де щиколоть; ремені в них протягнувши бичачі,
До колісниці припнув, голові не дав у пилу волочитись.
На колісницю зійшов, славну зброю убитого взявши,

Коней стьобнув батогом, і охоче вони полетіли.
Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,
В поросі билась густім. Ворогам-бо його на наругу
Зевс хмаровладний віддав у рідним вітчизнянім краї.

Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина
Глянувши, стала ридати й, далеко від себе жбурнувши
Світлу намітку свою, вирвать почала свої коси.
Жалібно й любий ридав його батько, й усюди навколо
Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.

Схоже було це найбільше на те, ніби Троя висока
Полум'ям вся невгасимим од верху до низу палала.

(Переклад Бориса Тена)

Гектор. Скульптура. XVIII ст.

Ж.-Л. Давід. Андромаха оплакує тіло Гектора. 1825 р.

Дерево термінів

Поема — 1) у давній античній літературі — твір (значний за обсягом) міфологічного характеру, у якому долі героїв і героїнь визначають боги або богині; 2) у сучасному значенні — великий або середній віршований твір вільної будови, у якому поєднані елементи епосу та лірики, поряд із зовнішніми подіями розкрито емоції та переживання персонажів, автора/авторки.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. За що Ахілл переслідує Гектора?
2. Визначте найнапруженіший момент пісні. Наведіть цитати.
3. Яка роль богів/богинь у битві? Хто з них був на боці Ахілла, а хто — на боці Гектора?

Аналіз та інтерпретація

4. Яким постає в пісні Ахілл?
5. Як поводиться в бою Гектор?
6. Визначте подібність і відмінності між героями.

Творче самовираження

7. Випишіть із тексту пісні епітети, метафори, порівняння, які характеризують образи Ахілла і Гектора. Розкрийте значення слів і словосполучень. Складіть з ними речення (3—5).

Цифрові навички

8. Німецький археолог Г. Шліман у 70—80-ті роки XIX ст. вирішив пройти шляхом Гомера, поставивши собі за мету знайти Трою та інші місця, про які згадано в поемах легендарного співця. За допомогою інтернету з'ясуйте успіхи й невдачі Г. Шлімана. Як би ви оцінили його діяльність?

Дослідження і проєкти

9. *Робота в групах.* Підготуйте проєкт на тему «Персонажі Гомерового епосу в мистецтві» (живопис, скульптура, музика, кіно тощо — 1 за вибором).

Життєві ситуації

10. Чому, на вашу думку, Ахілл учинив наругу над тілом Гектора? Якою є позиція автора щодо вчинку Ахілла? Оцініть дії Ахілла.

Тіртей (друга половина VII ст. до н. е.)

Скільки буду жити в світі,
Стільки буду я співати...
Тіртей

Як ви розумієте поняття «доблесть», «звитяга», «мужність»? Яка їх роль у сучасному житті України?

Елліни дуже любили Грецію, заради вітчизни були здатні на будь-які подвиги.

Одним із виразників патріотичного духу Давньої Греції був поет Тіртей. У його біографії, як і в житті інших давньогрецьких поетів, багато таємничого. За переказами, Тіртей був жителем Афін, простим шкільним учителем, слабким фізично та ще й кульгавим. Його афіняни послали на допомогу спартанцям, щоб поглузувати з них, коли ті попросили допомоги у війні із сусідньою Месенією. Але Тіртей виявився цінніщим за численне військо. Своїми бойовими піснями він підняв дух воїнів, і вони невдовзі здобули перемогу. За деякими джерелами, Тіртей був спартанським вождем, поетом і воїном водночас. Проте хай ким би був Тіртей, насправді він — вірний син своєї вітчизни.

Г. Моро. Тіртей. XIX ст.

Де розташована Спарта?

Спарта була містом-державою у місцевості Лаконія на території Давньої Греції. Спарта часто воювала з різними племенами, іноземними загарбниками, тому там були сформовані специфічна система виховання і кодекс спартанського героя — мужнього і сильного воїна, відданого державі. «Хоробрий, як спартанець», «спартанський дух» — ці вислови звучать дотепер. «Зі щитом або на щиті», — проголошували воїни, котрі йшли воювати (тобто або прийти з перемогою, або померти). У Спарті вірили в особливу силу влучно сказаного слова, що засвідчують давні перекази про Тіртея. Спартанці вважали, що людина, яка майстерно володіє словом, обрана богами і має дар, здатний надихнути на перемогу.

«ДОБРЕ ВМИРАТИ ТОМУ...»

Поезія Тіртея належить до декламаційної лірики. У ній відображено ідеали Спарти — доблесть, героїзм, відданість інтересам держави. Вірш «Добре вмирати тому...» утілює ідею єдності народу. Митець закликає до спільного героїзму заради вітчизни. Померти в перших рядах за батьківщину — ось найвищий подвиг. Цей вірш актуальний і нині, коли необхідно боронити свободу та незалежність України.

presentation

ДОБРЕ ВМИРАТИ ТОМУ...

video-text

Чому поет пише, що вмирати «добре»? Що це означає?

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинуть і йти жебракувати у світі,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить.
Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє.

Бій у Спарті. Скульптурне зображення. VI ст. до н. е.

Кадр із кінофільму «Триста спартанців» (режисер Зак Снайдер, США, 2006)

Збройні сили України. Фото радіо «Свобода». 2022 р.

Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю —
Будемо батьківщину і дітей боронити відважно.
В битві поляжемо ми, не пожаліємо життя.

(Переклад Григорія Кочура)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Визначте провідну тему вірша Тіртея.
2. Чому більшу частину поезії присвячено опису жалюгідної долі тих, хто осоромив себе й утік від ворога?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

3. Прочитайте рядки, у яких утілено ідею вірша. Прокоментуйте.
4. Яким постає у вірші автор?
5. До якого різновиду лірики належить вірш Тіртея? Доведіть.

Творче самовираження

6. Опишіть ідеал воїна-захисника у творі Тіртея. А яким є ідеал захисника/захисниці України?
7. Уявіть, що ви, як Тіртей, можете звернутися до співвітчизників, щоб підтримати їхній бойовий дух. Підготуйте свою промову (усно).

Цифрові навички

8. Подивіться кінофільми «Триста спартанців» (2006), «Триста спартанців. Відродження імперії» (2014). Підготуйте пост для соцмереж за одним із них.

Дослідження і проєкти

9. Дослідіть спосіб життя і звичаї, які існували в давній Спарті. Чим вони можуть бути корисними в наш час?

Життєві ситуації

10. Які якості треба виховувати в собі, щоб захищати рідну країну?

ВІДГОМІН

Леся Українка (1871—1913)

Слово, моя ти єдиная зброє,
Ми не повинні загинуть обоє.
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів...
Леся Українка

«ПОЕТ ПІД ЧАС ОБЛОГИ»

Леся Українка, як і багато інших письменників-гуманістів кінця XIX — початку XX ст., значну частину творчого доробку присвятила боротьбі за соціальне визволення народу. Вона активно підтримала ідею національного відродження української нації.

Власну творчість, зокрема поезію, Леся Українка сприймала як рушійну силу, що мала зруйнувати велику тюрму народів — Російську імперію — і визволити українців з неволі. Ця думка потужно звучить у поемі «Поет під час облоги» (збірка «Думи і мрії», 1896).

Мисткиня проголошує потужну роль поетичного слова в боротьбі зі злом, з ворожим нападом. Твір пройнятий запальною енергією, пекельним вогнем ненависті до ворогів, невгасимою любов'ю до народу, революційною непохитністю на шляху до перемоги. Описуючи облогу міста,

авторка зображує героїв, які готуються до його захисту. Особливої уваги заслуговує ліричний образ поета, який стверджує, що вільна пісня сильніша за смерть, тож своїми віршами-стрілами вражає ворогів. Пісню підхоплюють люди, і вона ширяться, міцніша, возвеличує свободу.

Сама Леся Українка палким поетичним словом служила визвольній боротьбі народів і вірила, що її вірші стануть мечем у руках майбутніх поколінь.

З думкою про свободу

У Ялті 1897 року Леся Українка познайомилася із Сергієм Мержинським, дворянином за походженням, соціал-демократом за переконаннями, професійним революціонером. Між ними виникла щира дружба, що переросла в кохання. Саме Сергій укріпив у Лесі впевненість у необхідності боротьби за соціальне та національне визволення українського народу від імперського гноблення. Мержинський хворів на туберкульоз легенів, а наприкінці літа 1900 р. здоров'я його похитнулося. Леся доглядала чоловіка, однак він помер у неї на руках. На згадку про себе він подарував Лесі репродукцію картини італійського художника доби Відродження Рафаеля Санті «Сикстинська Мадонна», а також збірку поезій Й.-В. Ґете і чотиритомник поезій Г. Гейне. Ці подарунки мисткиня берегла впродовж життя, вони стали для неї символом боротьби й незламності духу.

І. Труш. Портрет Лесі Українки. 1900 р.

ПОЕТ ПІД ЧАС ОБЛОГИ

(Уривки)

1. *Чому юрба слухає пісню поета?*
2. *Що таке «нова пісня»?*

* * *

(...) Поет не боїться від ворога смерти,
Бо вільная пісня не може умерти.
Тож він з ворогами і з лихом жартує
І вірші, мов легкії стрілки, гартує,

presentation

І кидає пісню в широкий простор;
Скрізь чутно її, на майдані і в полі,
Юрба перейма тую пісню, мов хор.
Все бачить співець у широкім роздоллі —
І небо, і море, красу світову,
І людям співає він пісню нову.
Усе одбивається в пісні, як в морі:
Рожевая зоря, й червоная кров,
І темна ненависть, і ясна любов,
І пломінь пожару, і місяць, і зорі.
Та пісня, як море, і стогне, й рида,
І барвами грає,
І скелі зриває,
Як чиста прозора вода.
Всі слухають пісню: нещасний коханець,
Щасливая пара, і мати, й дитина,
Співа тую пісню дружині дружина, —
Те знає і тішиться музин обранець,
Бо вдень, серед люду, поети мов діти,
Їм милі тріумфи, і лаври, і квіти,
І вабить їм очі великая слава,
Якої не дасть перемога кривава, —
В надії на неї терновий вінець
Приймa молоденький співець.

audio

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Хто слухає пісню поета? Як вона впливає на людей?
2. Чому поет жартує з ворогами і з лихом? У чому це проявляється?
3. Чому авторка називає поета «музин обранець»?

Аналіз та інтерпретація

4. Знайдіть і виразно прочитайте слова, які вказують на підтримку поетової пісні.
5. Чому слова поета порівнюються зі стрілами?
6. Які візуальні образи створено в пісні поета?

Творче самовираження

7. Намалюйте 1—2 ілюстрації до прочитаного тексту (комікс, малюнок, манга тощо — за вибором), доберіть до них цитати.

Цифрові навички

8. За допомогою інтернету дізнайтеся значення слів *тріумф*, *лаври*, *терновий вінець*. Поясніть їх у контексті вірша.

Дослідження і проєкти

9. Створіть палітру кольорів поезії і підготуйте презентацію (у парі чи в малій групі) «Кольори вірша та їхнє значення».

Життєві ситуації

10. Чи доводилося вам бути в ситуації, коли лідерські якості людини змінили перебіг подій? Якщо так, то поділіться цією історією.
11. Що означає брати на себе відповідальність? Чи кожна людина справляється з таким викликом?

Райнер-Марія Рільке (1875–1926)

Хто понад тіньми здолав
ліру здійняти,
найсокровенніщу з слав
може співати.

Райнер-Марія Рільке

«СОНЕТИ ДО ОРФЕЯ» (1922)

Австрійському поетові Райнеру-Марії Рільке випало жити в період Першої світової війни (1914—1918). Він тяжко переживав загибель мільйонів людей, численні руйнування, занепад культури. Тому в останні роки життя в його творчості переважають мотиви трагедії і смутку. Однак поет утверджує рятівну місію мистецтва й високе призначення митця, які здатні повернути людству втрачений духовний сенс. Цю думку втілено у збірці «Сонети до Орфея» (1922).

Створюючи образ Орфея, письменник спирався на античний міф. Він наголошує на могутній силі мистецтва Орфея — зачаровувати природу й увесь світ. Звуки його ліри приборкують звірів і птахів. Спів Орфея поет наділяє потужною перетворювальною силою, бо він зводить храм мистецтва, де хаос поступається гармонії, рев і крики стихають під впливом мелодії, і у світі народжується новий початок, новий рух.

Орфея зображено як Бога, що причетний до процесу творення, а точніше — одухотворення світу. Його мистецтво — утілення божественної сутності й божественної сили, перед якою відступає все суєтне, тлінне, брутальне, жорстоке і навіть сама смерть. На думку Р.-М. Рільке, божественне призначення співу Орфея — дарувати гармонію, красу, ясність. Згідно з міфом, Орфей не побоявся спуститися в царство Аїда, щоб урятувати свою дружину Еврідіку.

ОСЬ ДЕРЕВО ЗВЕЛОСЬ...

Які дерева ви любите? Як ви вважаєте, про яке дерево йдеться у творі? Поясніть своє припущення.

Ось дерево звелось. О виростання!
О спів Орфея! Співу повен слух.
І змовкло все, та плине крізь мовчання
Новий початок, знак новий і рух.

Виходять звірі з лісової тиші,
покинувши кубельця чи барліг;
вони, либонь, зробилися тихіші
не з остраху, не з хитрощів своїх,

audio

presentation

Е.-Дж. Пойнтер. Орфей і Еврідіка. 1862 р.

Кадри з фільму-опери «Орфей» (музика К. Монтеверді, режисер Н. Харнонкур, Ансамбль оперних театрів, 1978)

а з прислухання. Рев, скавчання, гам
змаліли в їх серцях. Їм за пристанок
недавно ще була маленька хижа,

де крилася жадливість їхня хижа
і де при вході аж хитався ґанок, —
там ти воздвиг в їх прислуханні храм.

(Переклад Миколи Бажана)

Перша опера в Європі про Орфея

Знавці театру вважають, що опера як жанр сценічного і музичного мистецтва народилася завдяки італійському композиторові Клаудіо Монтеверді. Наприкінці XVI ст. він написав оперу «Орфей» за темою грецького міфу про митця, що вмів зачаровувати своїм співом усе навкруги і пішов у царство смерті за коханою Евридікою. Прем'єра опери відбулася в 1607 р. в м. Мантуї (Італія). З того часу цей шедевр виконують у найкращих театрах світу.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Якими чарівними здібностями наділений Орфей?
2. Як впливав його спів на інших?
3. Які природні явища описує автор у творі «Ось дерево звелось...»? Прокоментуйте.

check yourself

Опера «Орфей і Еврідіка назавжди». Львівський національний академічний театр опери та балету. Сучасне фото

Аналіз та інтерпретація

4. Розкрийте значення образів: *мовчання, новий початок, спів, виростання.*
5. Визначте основну ідею твору.

Творче самовираження

6. Яким ви уявляєте Орфея? Опишіть його (усно).

Цифрові навички

7. Відшукайте в інтернеті міфологічні сюжети, пов'язані з образами Орфея та Еврідіки. Які елементи міфів відображені у вірші Р.-М. Рільке?
8. Знайдіть в інтернеті одну з оперних вистав «Орфей» на музику К. Монтеверді. Подивіться/послухайте уривки з неї, поділіться враженнями.

Дослідження і проєкти

9. *Робота в групах.* Підготуйте проєкт на тему «Образ Орфея у мистецтві».

Життєві ситуації

10. Яку роль виконує поезія в сучасному світі?
11. Наведіть приклади відданого служіння Батьківщині українських митців/мисткинь під час повномасштабної війни.

Публій Вергілій Марон (70—19 рр. до н. е.)

Та він живе, і дзвін гучних його поем
Доннні сниться нам риданнями Дідони,
Бряжчанням панцирів і сплесками трирем[1].

Микола Зеров

Розкрийте поняття «громадянський обов'язок». У чому він полягає в наш час? Чи всі українці свідомі необхідності виконання громадянського обов'язку?

Публій Вергілій Марон народився поблизу міста Мантуя 15 жовтня 70 р. до н. е. Батько його був заможною людиною. Про матір митця нічого не відомо. Коли Вергілію виповнилося п'ятнадцять років, батько відправив його навчатися до Рима у відомого педагога Епідія. Ця школа була для вихідців зі знатних сімей. До речі, там здобував освіту і майбутній імператор Риму Октавіан Август. Він був молодшим за Вергілія на шість років, проте можна припустити, що поет уже в школі познайомився з ним. Октавіан Август усе життя опікувався Вергілієм, ставився до нього приязно.

Вергілій вивчав філософію, багато читав, цікавився медициною, математикою. Батько хотів, щоб він став адвокатом, бо ця професія відкривала шлях до державних посад. Вергілій мав власні уявлення про майбутнє. У 45 р. до н. е. він переїхав до Неаполя і став власником невеличкого маєтку, де все життя на лоні природи займався літературною творчістю.

На очах Вергілія відбулося багато історичних подій: смерть Цезаря, громадянські війни, боротьба за владу між римськими імператорами. Але попри все, що відбувалося довкола, Вергілій не забував свого основного призначення — поезії.

---

[1] Трирема — бойове судно давніх греків і римлян.

До нас дійшли три твори Вергілія: «*Буколіки*» — про мирне сільське життя (прибл. 42—39 рр. до н. е.), «*Георгіки*» — про землеробську працю (36—29 рр. до н. е.) та «*Енеїда*» — про заснування Римської держави (26—19 рр. до н. е.). Вергілій помер у 19 р. до н. е. в Неаполі.

«ЕНЕЇДА»

Історія створення поеми. Міф про Енея отримав у Римі офіційне визнання. Рим вважали оновленою Троєю. Знатні люди намагалися пов'язати свій родовід з Енеєм і його супутниками. Тому зацікавленість Вергілія циклом троянських міфів була невипадковою. У 26 р. до н. е. в Римі стало відомо, що він почав писати твір за зразком Гомерових поем.

Перед Вергілієм стояло складне завдання: створити поему, не слабшу, ніж шедеври Гомера, орієнтовану на епічну традицію, але з урахуванням нових ідей — прославлення Римської держави та оспівування ідеалу героя-римлянина. Головним героєм мав стати втікач, котрий полишив свою батьківщину, — троянець Еней. У той час легенда про троянське коріння Рима набула соціально-політичної актуальності.

Ще Юлій Цезар мріяв відновити Трою та зробити її столицею держави. «Енеїда» утверджувала владу нової столиці — Рима. За задумом митця, твір мав складатися з дванадцяти книг з відносно незалежними епізодами. У 19 р. до н. е. «Енеїда» була загалом готова, письменник хотів лише доопрацювати деякі частини. Проте захворів і не встиг закінчити поему. Але навіть незавершений твір засвідчує талант митця і величність його задуму.

Зв'язок поеми з гомерівським епосом, міфологією. Сюжет «Енеїди» має дві частини: Еней мандрує, а потім воює в Італії. На кожну із цих частин Вергілій відвів по шість книг. Перша половина «Енеїди» тема-

presentation

А. Кауфман. Вергілій читає «Енеїду» Августу й Октавії. 1788 р.

тично наближена до «Одіссеї» Гомера, друга — до «Іліади». Однак на відміну від гомерівського епосу, повністю заглибленого в минуле, у Вергілія міф завжди переплетений із сучасністю, а випробування Енея є підготовкою до утвердження величі Римської держави.

Сюжет і композиція поеми. У першій книзі «Енеїди» йдеться про те, як Еней зі своєю флотилією наближається до Італії. Розгнівана Юнона посилає страшну бурю. Кораблі розкидані по всьому морю, що з ними — невідомо. І тут розповідь перериває сцена на Олімпі: Юпітер відкриває Венері майбутню долю Енея і його нащадків аж до часів Августа, віщує майбутню велич Римської держави. Надалі події із земного життя героїв, як і в Гомера, переплітаються з подіями, що відбуваються на Олімпі.

Щастя усміхнулося Енеєві. Він зі своїми супутниками потрапив до Лівії, неподалік від Карфагена (нині територія Тунісу), який заснувала Дідона. Дідона співчуває Трої, тому гостинно приймає троянців. Особливе враження на неї справила доля Енея. Увечері, під час бенкету, вона просить його розповісти про поневіряння. Цією експозицією завершується перша книга. Вона відповідає 5—8 книгам «Одіссеї» Гомера (плавання Одіссея, буря, прибуття мандрівників у країну феаків, прийом у царя Алкіноя, прохання розповісти про пригоди). Однак Вергілій творчо підходить до наслідування гомерівської поеми, його оповідь набуває зовсім іншого змісту. Основна тема — Рим і його велич — простежується в ній від самого початку.

Розповідь Енея звучить у другій і третій книгах «Енеїди». Друга книга присвячена падінню Трої. Згадано троянського коня, загибель троянських героїв, царя Пріама. Ідеться і про те, як Еней виносить на плечах свого батька Анхіза і як до нього доєднуються інші троянці.

У третій книзі йдеться про блукання Енея світом. Його мандри нагадують мандри Одіссея, проте Вергілій не повторює відомі міфи. На кож-

Дж.-П. Паніні. Капріччо з найголовнішими пам'ятками Рима. 1735 р.

ній зупинці Енеєві сниться віщий сон або провидці віщують йому подальшу долю.

Четверта книга — про кохання Дідони до Енея. Дідона покохала його за страждання та високі моральні якості. Любов могутньої цариці, засновниці міста Карфагена, возвеличує образ Енея у творі. Дідона переживає конфлікт обов'язку і почуття (вона дала обітницю покійному чоловікові). Це призводить до трагедії. Боги нагадують Енеєві про його велику місію, і герой полишає Карфаген. Не маючи сил перенести розлуку, Дідона вкоротила собі віку — убила себе мечем, який їй подарував Еней, а потім її тіло згоріло у вогні.

Невідомий художник. Вергілій з музами Кліо і Мельпоменою. Фреска. XII ст.

П'ята книга «Енеїди» знов нагадує гомерівські поеми. Еней, прибувши до Сицилії, влаштовує ігри на роковини смерті Анхіза. В «Іліаді» Гомера йшлося про ігри на честь поховання Патрокла. Ця тема була актуальною за часів Імперії. Імператор проводив змагання серед знатних молодиків, вважаючи це старовинною традицією.

У шостій книзі — розповідь про те, як Еней зупинився поблизу міста Кум. Неподалік, за легендами, був вхід до царства мертвих. Пророчиця Сивілла провіщає Енеєві боротьбу в Лації, а потім супроводжує його в царство мертвих для зустрічі з Анхізом. У Гомера Одіссей також спускався в царство мертвих, але у Вергілія цей мотив набуває зовсім іншого змісту. Анхіз провіщає Енеєві майбутню славу і боротьбу

Річка Тибр, м. Рим (Італія). Сучасне фото

за утвердження Римської держави. Фактично пророцтво Анхіза — це гімн Римові.

За мандрами героя настають війни. Їм присвячено другу частину поеми (7—12 книги), що містить легенди та факти з італійської давнини. Еней асоціюється з гомерівським Ахіллом. Укріпившись на зайнятій троянцями землі поблизу гирла річки Тибр, Еней уклав угоду із царем латинян Латином.

Латин погодився віддати за нього дочку Лавінію, яка раніше була обіцяна Турнові. Це й стало причиною війни. Завершальна сцена битви Енея з Турном побудована за зразком битви Ахілла та Гектора. Еней переміг, він готовий помилувати ворога, однак помічає на його плечі пов'язку загиблого Палланта і, як Ахілл, що помстився за смерть Патрокла, убиває Турна ударом меча.

Образ Енея. В образі Енея знаходимо риси епічного героя. Він хоробрий, сміливий, мужній. Еней наділений великим розумом, вступає в переговори, укладає угоди, діє не в особистих інтересах, а заради народу. Він виконує певну місію — готує умови для заснування Рима.

Ідея громадянського служіння, величі держави. Намагаючись довести велич Римської держави, Вергілій славив Августа і Юлія Цезаря як нащадків Енея, а відтак оголошував їх нащадками богів, адже матір'ю Енея була Венера. Провідна ідея поеми «Енеїда» — утвердження необхідності побудови сильної держави, щоб усі її громадяни діяли заради неї так сміливо та наполегливо, як Еней і його супутники.

Ф. Бароччі. Втеча Енея з Трої. Еней несе свого старого батька Анхіза. 1598 р.

Ж.-Д. Енгр. Вергілій читає «Енеїду» Лівії, Октавії та Октавіану Августу. 1812 р.

Поеми Вергілія і Гомера

Подібності поем «Іліада» та «Енеїда»	Специфіка твору Вергілія «Енеїда»
Використання міфологічних сюжетів, образів, вплив богів на долю героїв	Ідея утвердження Римської держави
Подорожі Енея — подорожі Одіссея	Еней — ідеал героя-римлянина, який віддано служить державі
Битви Енея — битви Ахілла	Використання фактів, легенд, діячів римської історії
Традиції героїчного епосу	Надання міфам актуального сучасного змісту

ЕНЕЇДА (26 Р. ДО Н. Е. — 19 Р. ДО Н. Е.)

ПОЕМА

(Уривки)

Заспів (книга 1, вірші 1—33)

1. *Що стало головною причиною лиха троянців?*
2. *Чому богиня Юнона їх зненавиділа?*

Збройного славлю звитяжця, що перший з надмор'їв троянських,
Долею гнаний нещадно, на берег ступив італійський.
Горя він досить зазнав, суходолами й морем блукавши,
З волі безсмертних богів та мстивої серцем Юнони,
Лиха він досить зазнав у бою, поки місто поставив,
Лацію давши пенатів[1], а з ними — і плем'я латинське,
І Альбалонгу[2] стару, і мури високого Рима.
Музо, повідай мені, чим саме прогнівана тяжко,
Чи то покривджена чим, цариця богів[3] засудила
На незліченні труди та нещастя побожного духом
Батька й вождя, як богиня — і гнівом таким пойнялася!

---

[1] Маються на увазі пенати — боги-охоронці домашнього вогнища, покровителі людини та її праці. Перенесення троянських пенатів у Лацій (область Центральної Італії із центром у Римі) означає, що Троя знайшла в ньому свою нову батьківщину, дім.

[2] Альбалонга — давнє італійське місто, засновником якого був Асканій, син Енея.

[3] Цариця богів — Юнона.

Місто старинне було[1] — фінікійського люду осада,
Звалось воно Карфаген на лівійському березі, проти
Тібрових гирел, багате на скарб і завзяття воєнне.
Кажуть, Юнона його шанувала найбільше у світі,
Навіть і Самос[2] забувши для нього; там зброя богині,
Там колісниця її. А на серці в богині бажання,
Щоб Карфаген цей, як Доля дозволить, був паном народів,
Але прочула вона, що від крові троянської плем'я
Вже виростає нове, що міста поруйнує тірійські[3].
З'явиться люд, підкоритель земель, войовничий та гордий,
Згине в пожарі могутність лівійська: так випряли парки.
Все те Сатурнія знає і кров ще пригадує свіжу,
Що попід мурами Трої лила за улюблених аргів[4],
Ще ж не зів'яли в душі причини скорботи і гніву,
Ще ж притаївшися, в серці живуть її й вирок Паріса[5] —
Прикра зневага краси божественної, — й рід ненависний[6],
І Ганімеда[7], на небо узятого, шана висока.
Тямлячи все те, вона троянців, хвилею битих, —
Все, що зосталось від люті данайців[8] і зброї Ахілла,
Не підпускала до краю латинського; довго і гірко
Пасерби Долі, вони усіма проблукали морями.
Стільки страждання лягло на підвалини римського роду!

(Переклад Миколи Зерова)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Яких персонажів міфів згадано в заспіві? Кого названо Пасербами Долі? Яке забарвлення має цей вислів — позитивне чи трагічне?

check yourself

---

[1] Місто старинне було... — мається на увазі Карфаген, заснований 814 р. до н. е. фінікійцями.

[2] Самос — острів в Егейському морі, центр культу Юнони.

[3] Маються на увазі римляни, переможці Карфагена в трьох Пунічних війнах.

[4] У битвах під Троєю Юнона (Сатурнія, бо дочка Сатурна) була на боці греків, котрі названі тут «аргії» (аргів'яни), за назвою міста Аргоса.

[5] Паріс — син царя Трої Пріама, вибраний суддею в суперечці про красу між Юноною, Мінервою і Венерою, віддав перевагу Венері.

[6] Рід ненависний — рід троянських царів, що походять від Дардана; до нього належать Еней та Паріс.

[7] Ганімед — красень, який був викрадений Юпітером і став його виночерпієм на Олімпі.

[8] Данайці — греки, названі так за іменем Даная, який переселився з Єгипту.

Аналіз та інтерпретація

2. У яких рядках ідеться про Римську державу, її майбутню славу? Прокоментуйте.

Творче самовираження

3. Напишіть заспів до поеми про велич України (12—14 речень).

Цифрові навички

4. За допомогою інтернету встановіть, які місця, згадані в заспіві, існують нині. Покажіть їх на мапі.

Дослідження і проєкти

5. Підготуйте путівник на тему «Пам'ятки Рима доби Античності».

Життєві ситуації

6. Як зробити державу сильною і незалежною? Як для цього має діяти кожен/кожна?

Багато образів і епізодів «Енеїди» Вергілія перегукується з поемами Гомера. Так, образ щита у Вергілія створено виразно і яскраво, як і в «Іліаді» Гомера. В очікуванні вирішальної битви Венера посилає Енеєві зброю і щит, який майстерно викував бог Вулкан. На щиті зображено майбутні подвиги нащадків Енея і величне майбутнє Римської держави. Теми вирізьблених картин — уславлення Імперії. Зображено історію Рима, починаючи з давньої легенди про вовчицю, що вигодувала близнюків Ромула і Рема, один із яких заснував Рим.

П.-Н. Герен.
Еней і Дідона.
1815 р.

Значну увагу приділено й сучасним Вергілію подіям, зокрема справам Августа в розбудові Імперії.

Щит Енея (книга 8, вірші 626—731)

Чому для зображення майбутнього Римської держави Вергілій обрав саме щит?

Там-бо, на тому щиті, прозираючи роки майбутні,
Вирізьбив владар огню італійців майбутні пригоди,
Римського роду тріумфи, Асканіїв рід знаменитий
І незліченні усі, послідовно проваджені війни.
Вирізьбив він і Вовчицю у Марсовій тихій печері,
І коло неї близнят-сисунців, двох хлоп'ят нетямущих,
Як вони граються сміло, до матері як припадають,
Як і вона, повернувши до них свою шию могутню,
Пестить по черзі обох і тіло вилизує ніжне.
Там підіймається Рим, там сабінських жінок викрадають[1] —
Хиже насильство під час циркової забави; ще далі
Вирізьбив бог бойовище нове, що схопилося раптом
Поміж куретами, Тацієм[2] давнім та римським народом.
Далі обидва царі, військове покінчивши змагання[3],
Перед жертовником збройні, з вином у руках поставали
І, заколовши свиню, мирову виробляють угоду.
Тут же, зовсім поблизу, квадриги прудкі розривають
Надвоє Метта[4] (не хтів ти додержати слова, альбанцю).
Тіло твоє пошматоване Тулл поволік по дібровах,
І придорожні терни у кривавій росі червоніли.
Далі Порсенна наказував місту прийняти вигнанця
І за Тарквінія римлян страшною облогою мучив;
Діти Енеєві в бій виступають за волю змагатись.
Став роздратований цар, на устах йому люта погроза,
Видно, почув, що наважився Кокліт мости зруйнувати,

---

[1] За легендою, для збільшення населення Рима Ромул запросив на свято сусідів-сабінян, і під час бенкету юнаки вкрали сабінянських дівчат.

[2] Тацій — вождь сабінян.

[3] Викрадені сабінянки зупинили битву між римлянами й сабінянами.

[4] Метт — альбанський цар Меттій Фуффетій, який запропонував вирішити суперечку між Римом і Альбою поєдинком найсильніших. Після перемоги римлян Меттій надумав зраду й за це був покараний: за наказом римського царя Тулла Гостілія був розірваний двома колісницями, до яких його прив'язали.

Що утекла від сторожі і в Тіброві скочила води
Клелія-дівa[1] ... Ще далі стояв у фортеці на чатах
Манлій[2], і храм боронив, і високий увесь Капітолій;
Ромулів їжився двір острішком нової соломи.
На позолоченім ґанку сріблистий гусак неспокійно
Вгору зривався, кричачи, що галли уже біля храму.
Галли повзли по кущах, добиралися вже до фортеці,
Маючи добру заслону у темряві чорної ночі.
Кучері в них золоті, із золота й одяг, і броня.
В'ються плащі повишивані; щирого злота намисто
В кожного сяє на шиї молочній. Розмахує кожен
Парою списів легких і щитом захищається довгим;
Тут витанцьовують Салії, голі луперки[3] за ними;
Фламіни[4] тут у вовняних шапках, там Марсові видно
Скинуті з неба щити, там чисті жінки в колісницях
Святощі містом провозять. Ще далі мистець незрівнянний
Вирізьбив Тартар підземний. Плутонові брами високі
І лиходіям призначені кари; тебе, Катіліно[5],
На височенним уступі і Фурій страшних проти тебе.
Праведні душі окремо, між них і Катон правосудний[6].
Понад підземними тінями йшов злотокований образ
Моря бурхливого; сива гойдалась і пінилась хвиля,
А навкруги викидалися срібні із моря дельфіни
І розбивали хвостами гребені хвиль. В осередку
Судна пишалися мідні. Велика то битва Актійська[7]:
Море укрите усе кораблями. Кипить узбережжя
І відбивається золотом в хвилях прозорих Левкати.

---

[1] Етруський цар Порсенна вимагав повернення вигнаного римлянами царя Тарквінія Гордого та його сім'ї. Горацій Кокліт відбивав етрусків від дерев'яного мосту, і коли він був зламаний, кинувся в Тібр і в обладунку переплив його; Клелія, видана заручницею Порсенні, повернулася до Рима, перепливши Тібр на коні.

[2] Манлій — Тіт Манлій Торкват, оборонець Рима, обложеного галлами, які вночі потай піднялися на Капітолій. Проте священні гуси, зачувши кроки, підняли ґелґіт і заволоділи увагою охорони.

[3] Голі луперки — жерці Пана й Луперка, ототожнюваного з Паном. Під час святкувань на честь божества («луперкалій») луперки в самих фартухах бігли містом, завдаючи зустрічним ударів ременем зі шкури жертовних кіз. Вважалося, що їхні удари зцілюють від безпліддя.

[4] Фламіни — римська колегія жерців.

[5] Катіліна — вождь змови проти Республіки в середині I ст. до н. е.

[6] Катон тут в ролі судді підземного царства.

[7] Актійська битва — битва при Актіумі.

Видно там, як цезар Август провадить у бій італійців,
Високо став на кормі він, а з ним і народ, і сенат весь,
І щонайбільші боги, і пенати. На скронях подвійне
Сяйво у нього горить[1], і зоря понад тім'ям аж рідна.
Далі Агріппа[2], з наказу богів, при сприятливім вітрі
Ставить у стрій кораблі; на чолі гордовитім у нього
Славна ознака звитяги, ростральний вінець[3] променіє
Там з іноземною міццю, при зброї і шатах відмінних, —
Від узбережжів червоних, від східних земель повернувшись
З краю Зорі переможцем, — Антоній веде за собою
Бактрів[4], єгиптян і... гріх щонайбільший — єгипетську жінку[5].
Лавою всі наступають, і піняться води затоки,
Веслами збиті, розірвані тьмами носів корабельних.
Рвуться у просторінь всі із затоки: здається, Ціклади
Вирнули з синіх безодень, стикаються гори плавучі;
Так розгорнувся потужно невиданий бій корабельний.
Падає клоччя горюче і сиплються стріли повсюди,
Вогке Нептунове поле пролитою кров'ю багріє.
Серед двірської громади цариця єгипетська систром[6]
Кличе до бою: не бачить гадюк, що її дожидають[7].
Тут чужинецькі потворні боги, тут Анубіс[8] гавкучий
Проти Мінерви, й Нептуна, і матері римлян Венери
Стрілами прийдуть. Та кинувся Марс усередину січі,
В панцир із криці закутий; із неба Ерінії люті
І невгамовна Незгода до бою, розхристані, впали,
Лине Беллона услід і кривавим бичем розмахнулась;
В небі високому став Аполлон із натягненим луком,
Глянув на битву, і вмить повернулися, вражені жахом,
Геть утікають араби, сабейці, єгиптяни, інди.

---

[1] У дні поховання Юлія Цезаря зійшла комета, яку його прихильники оголосили знаменням, що свідчило про його зачислення до богів. У битві Цезар ніби благословляє сина своєю божественною силою.

[2] Агріппа — сподвижник Августа.

[3] Ростральний вінець — нагорода переможцю в морському бою, металевий вінок, прикрашений зображеннями корабельних носів. Агріппа був нагороджений за перемогу над Секстом Помпеєм — сином Помпея, ворогом Августа.

[4] Бактри — племена, які жили на сході від Каспійського моря.

[5] Єгипетська жінка — Клеопатра.

[6] Систр — металева тріщалка, що застосовувалася для обрядів на честь богині Ізіди.

[7] Цариця ще не знає про свою близьку смерть від укусу змій — так Клеопатра вчинила самогубство після перемоги Октавіана.

[8] Анубіс — давньоєгипетський бог смерті, якого зображували з головою гієни.

Бачить поразку цариця. Велить розв'язати мотузя,
Порозпускати вітрила, тікає. Митець божественний
Вирізьбив горду царицю, бліду, перелякану смертю;
В море односить її сприятливим подихом Япіг[1].
Ніл велетенський встає їй назустріч, і, враженний горем,
Лоно своє відкриває, й подоланих кличе до себе,
В гирла свої таємничі, у схованки плес ясно-синіх.
Далі, потрійним тріумфом до Римського замка вступивши[2],
Цезар богам італійським обіцяну почесть складає:
Триста в великому місті присвячує храмів обітних.
В захваті Рим од забав; скрізь оплески люду лунають;
Хори жіночі у храмах; жертовники скрізь пломеніють;
Скрізь по жертовниках всіх позабивано в жертву телята.
Сам же владика сидить на осяянім Фебовім ґанку
І від підвладних народів приймає дари; прикрашає
Пишно храму одвірки, і довгою в'ються стягою
Перед потужним язики земні в розмаїтих убраннях.
Викував мудрий Ковач[3] розперезаних афрів, нумідів,
Дальніх лелегів, карійців і лучників добрих — гелонів[4].
Там і Євфрат[5] переможений ллє свої води тихіше,
І краєсвітні Моріни[6], і Рейн із подвоєним гирлом,
Даги[7] й далекий Аракс, що не терпить мостів над собою.
Так милувався Еней дивовижним дарунком Вулкана;
В захваті він од майбутніх подій і, радіючи серцем,
Взяв на своє рамено майбутність і славу нащадків.

(Переклад Миколи Зерова)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Які картини побачив Еней на щиті? Які з них пов'язані з міфами?

check yourself

---

[1] Япіг — західний вітер, що дув з Апулії (давня Япігія).

[2] Потрійний тріумф Август влаштував як переможець при Актіумі, переможець далматинських племен і завойовник Олександрії.

[3] Мудрий Ковач — бог ковальства Вулкан.

[4] Перелік народів Малої Азії.

[5] Євфрат, Рейн, Аракс — ріки, названі Вергілієм, уособлюють народи, що жили біля них; усі вони йдуть як полонені в тріумфі Октавіана.

[6] Моріни — племена, що населяли побережжя сучасної Бельгії.

[7] Даги — жителі сучасного Дагестану.

2. У яких епізодах ідеться про тяжкі випробування народу, а в яких — про героїзм?

Аналіз та інтерпретація

3. Які картини спираються на міфи, а які мають історичну основу? Чому Вергілій поєднав міф і реальність?

Творче самовираження

4. Уявіть, що ви, як античний поет, описуєте долю України. Які події ви відобразили б на щиті? Опишіть або намалюйте український щит Енея.

Цифрові навички

5. За допомогою інтернету відшукайте зображення одного із символів пісні «Щит Енея» — вовчиці (Капітолійська вовчиця — символ Рима). Дізнайтеся про легенду, пов'язану із заснуванням Рима. Підготуйте повідомлення, доберіть світлини.

Дослідження і проєкти

6. Дослідіть, які племена, народи згадані в пісні «Щит Енея». Установіть, де вони мешкали. Покажіть на мапі географічні місця, про які йдеться у творі.
7. Підготуйте проєкт на тему «Внесок Давнього Риму в історію культури та західноєвропейської цивілізації».

Життєві ситуації

8. Як захистити безпеку України? Що може стати щитом для її суверенітету й незалежності?

Кадр із кінофільму «Легенда про Енея» (режисер Джорджо Вентуріні, Італія, Франція, 1962)

ВІДГОМІН

Іван Котляревський (1769—1838)

Іван Котляревський —
перший Боян
нової української літератури.
Іван Франко

1. *Як ви вважаєте, чому важливо зберігати та популяризувати народні звичаї і фольклор?*
2. *Чи погоджуєтеся ви, що літературні твори можуть впливати на культурний розвиток суспільства? Наведіть приклади.*

Іван Котляревський — український письменник, поет, драматург, основоположник нової української літератури. Народився у 1769 р. в Полтаві у дворянській родині.

Дев'ять років І. Котляревський навчався в духовній семінарії в Полтаві, але духовна кар'єра його не приваблювала, і він обрав інший шлях. Ще в юності почав писати вірші та публікувати їх у сатиричному альманаху «Полтавська муха». Працював канцеляристом, учителював у поміщицьких родинах і водночас активно вивчав український фольклор. Збирав народні пісні, звичаї та обряди, що згодом знайшло відображення в його творчості.

З 1796 р. І. Котляревський перебував на військовій службі, де брав участь у Російсько-турецькій війні 1806—1807 рр. Вийшовши у відставку в чині капітана, продовжив свою діяльність в освітній сфері — став наглядачем Будинку виховання дітей бідних дворян у Полтаві.

У 1816—1821 рр. І. Котляревський — організатор та керівник Полтавського вільного театру, для якого написав драматичні твори «*Натал-*

ка Полтавка» і *«Москаль-чарівник»*. Ці п'єси досі не сходять зі сцени. Проте найбільшу славу письменникові принесла поема *«Енеїда»*.

Перед смертю І. Котляревський відпустив на волю своїх кріпаків та роздав усе майно родичам і знайомим. В останню путь його проводжала вся Полтава, а Т. Шевченко увіковічнив його пам'ять у вірші «На вічну пам'ять Котляревському». У Полтаві зведено пам'ятник письменникові, відкрито літературно-меморіальний музей та музей-садибу.

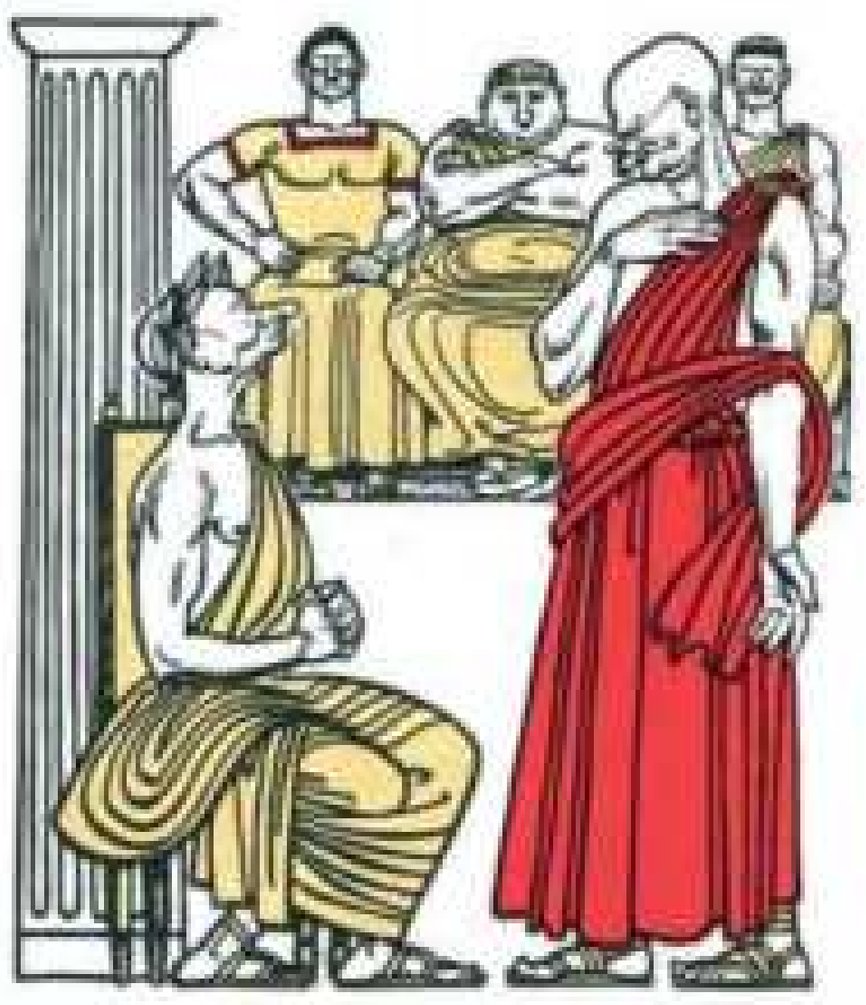
«ЕНЕЇДА»

Історія створення «Енеїди». Поема «Енеїда» І. Котляревського — визначний твір, що започаткував становлення нової української літератури. У ній порушено важливі суспільні, етичні й естетичні питання. Робота над твором тривала майже 30 років — з 1798 до 1826 р. Перші три частини «Енеїди» було опубліковано в 1798 р. Повністю поему видано вже після смерті автора — у 1842 р., і з того часу безліч разів її перевидавали. «Енеїда» І. Котляревського увійшла в золотий фонд не лише української, а й світової культури. Відомо, що примірник поеми мав французький імператор Наполеон Бонапарт.

Порівняння поеми з оригінальним твором Вергілія. За основу сюжету своєї «Енеїди» І. Котляревський узяв однойменний твір давньоримського поета Вергілія. Проте письменник вільно адаптував класичний сюжет до українських реалій, зробивши Енея не троянцем, а козаком, що шукає нову батьківщину після зруйнування його країни ворогами. Семирічні мандри, втручання богів, боротьба з Турном за руку Лавінії —

Автограф. Перша сторінка 6 частини «Енеїди». 1811 р.

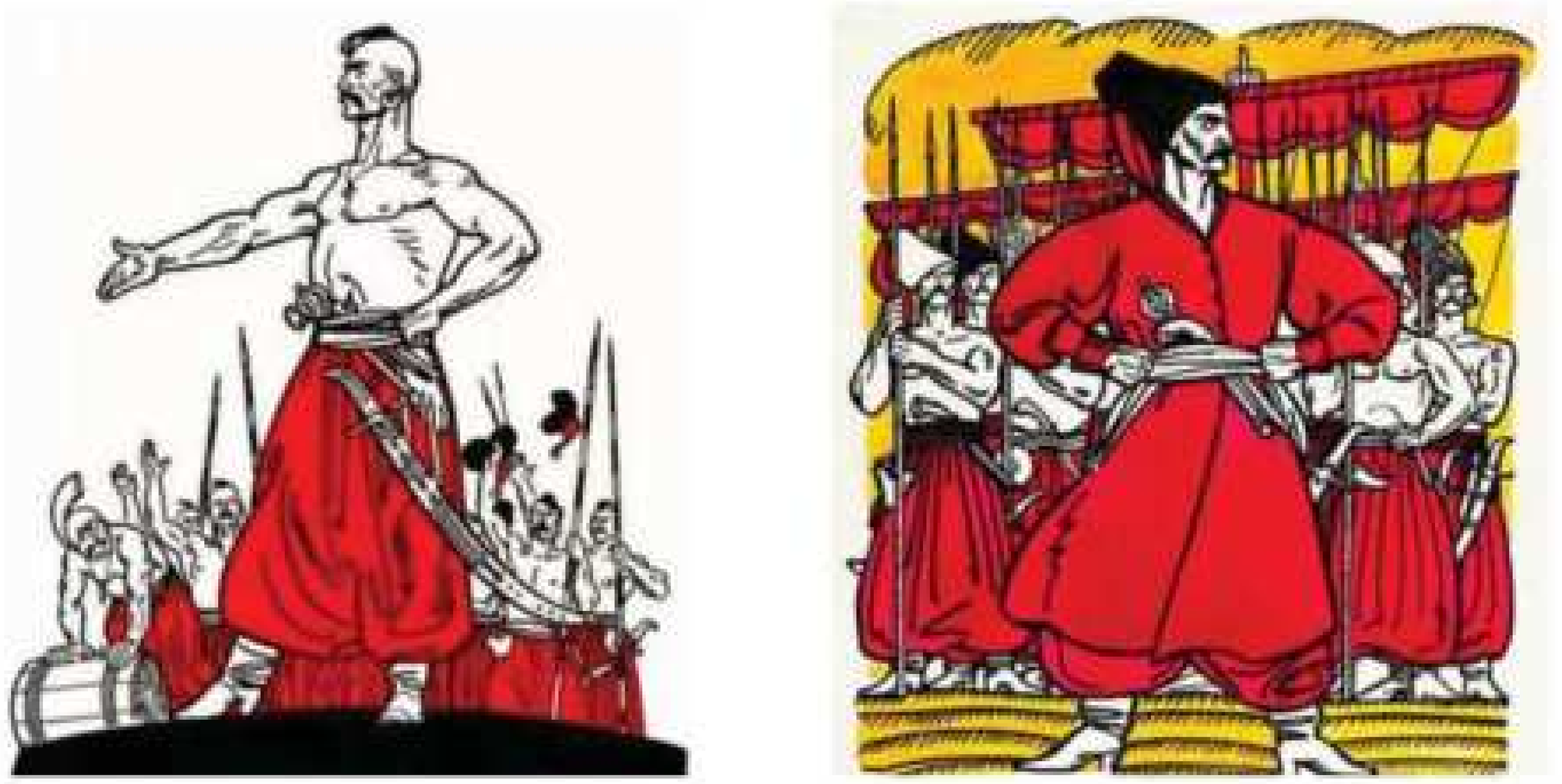

А. Базилевич. Ілюстрація до «Енеїди» І. Котляревського. 1968 р.

усі ці події перенесено на український ґрунт, де козак Еней і його військо стикаються з реальними історичними подіями, зокрема з мандрами запорозьких козаків після зруйнування Січі. Письменник вдало поєднав класичну сюжетну канву з національними елементами, створивши унікальний твір, що одночасно є пародією на античний епос і героїчною історією про козацькі подорожі.

Національний колорит у поемі. Пригоди Енея та його козаків в «Енеїді» І. Котляревського розгортаються на тлі української культури, звичаїв та побуту XVIII ст. Поема, за словами М. Рильського, є справжньою «енциклопедією українського життя». У творі відображено народні вірування, звичаї, ігри, обряди та побут. Автор з гумором описує порядки в судах, війську, канцеляріях, а також влаштування українських шкіл. «Енеїда» вражає своєю яскравістю та глибиною, розкриваючи духовний світ української людини та наголошуючи на унікальності національного характеру.

Бурлескно-травестійна поема та її художні особливості. «Енеїда» І. Котляревського настільки самобутня та оригінальна, що отримала окрему назву серед жанрових різновидів. Традиційно вона — бурлескно-травестійна поема. Художня особливість *бурлеску* полягає у використанні невідповідних стилістичних засобів для вираження серйозного змісту: піднесені герої класичної античної літератури зображені в комічному або буденному вигляді. *Травестія* дає змогу подавати серйозний сюжет у гумористичному стилі, використовуючи образи та мову, які контрастують зі змістом. І. Котляревський майстерно застосовував ці прийоми, щоб зацікавити читача та привернути

А. Базилевич. Ілюстрації до «Енеїди» І. Котляревського. 1968 р.

увагу до важливих проблем життя, маскуючи їх у формі веселої та дотепної розповіді.

Значення «Енеїди» у становленні сучасної української літературної мови. «Енеїда» І. Котляревського — перший твір в українській літературі, написаний народною мовою. У поемі використано майже 7 000 слів, які охоплюють різноманітні аспекти життя українців: від одягу та їжі до сільськогосподарських знарядь і суспільно-політичних понять. Ця багата етнографічна та лексична палітра зробила «Енеїду» важливим джерелом збереження та популяризації української культури. Письменник продемонстрував, що народною мовою можна виражати високі літературні ідеї, закладаючи основи для її розвитку й утвердження. Поема І. Котляревського стала основою формування сучасної української літературної мови, сприяла розвиткові літературної традиції у творчості письменників, зокрема Т. Шевченка.

presentation

ЕНЕЇДА

ПОЕМА

(Скорочено)

Які емоції викликає у вас образ Енея як відважного та моторного козака, що має залишити зруйновану Трою? Як би ви почувалися на його місці, утративши домівку й рідне місто?

Початок подорожі Енея

1 Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Но греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав;
Забравши деяких троянців,
Осмалених, як гиря, ланців,
П'ятами з Трої накивав.

2 Він, швидко поробивши човни,
На синє море поспускав,
Троянців насажавши повні,
І куди очі почухрав. (...)

Після знищення Трої Еней тікає з троянцями морем. Юнона, яка незлюбила Енея, просить бога вітрів Еола викликати бурю, але Еней заспокоює її, підкупивши Нептуна. Венера скаржиться на Юнону Зевсові, і той запевняє її, що доля Енея вже вирішена: він збудує велике царство в Римі. Троянці прибувають до Карфагена, де цариця Дідона закохується в Енея і намагається затримати його. Зевс посилає Меркурія нагадати Енеєві про його призначення. Еней утікає з Карфагена вночі, а Дідона з горя спалює себе.

Частина друга

Жалкуючи про втрату Дідони, Еней із троянцями прибуває до Сицилії, де їх гостинно приймає цар Ацест. Вони влаштовують бенкет та поминки по батькові Енея — Анхізу. Юнона посилає свою служницю, щоб підбурити троянських жінок спалити човни, аби вони залишилися на Сицилії. Завдяки дощу частина кораблів залишається цілою. Еней вагається, чи вистачить човнів для подорожі. Після поради товариша він засинає і бачить уві сні батька, який обіцяє, що все буде добре, і просить навідатись до нього в пекло.

Частина третя

1. *Які емоції у вас викликає опис пекла? Як би ви почувалися, якби довелося відвідати місце, де немає ні місяця, ні зірок, лише темрява, тумани та крики?*
2. *У поемі наведено контраст між муками грішників та щасливим життям праведників. Який сенс такого розподілу?*

Покинувши Сицилію, троянці прибувають до Кумської землі. Еней шукає дорогу до пекла і зустрічає Сивіллу-віщунку. Вона погоджується відвести його до пекла в обмін на хабар для бога сонця Феба і подарунок для себе. Вони спускаються в пекло, проходячи повз уособлення лих, якот Дрімоту, Зівоту, Смерть, Чуму, Війну, Холод і Голод. Харон пере-

А. Базилевич. Ілюстрації до «Енеїди» І. Котляревського. 1968 р.

правляє їх через річку Стікс, а Цербер, що охороняє вхід, вгамовується хлібом від Сивілли.

(...)

68 Тепер Еней убрався в пекло,
Прийшов зовсім
на инчий світ;
Там все поблідло і поблекло,
Нема ні місяця, ні звізд,
Там тілько тумани великі,
Там чутні жалобниї крики,
Там мука грішним не мала.
Еней з Сивиллою гляділи,
Якії муки тут терпіли,
Якая кара всім була.

69 Смола там в пеклі клекотіла
І грілася все в казанах,
Живиця, сірка, нефть кипіла;
Палав огонь, великий страх!
В смолі сій грішники сиділи
І на огні пеклись, горіли.
Хто, як, за віщо заслужив.
Пером не можна написати,
Не можна і в казках сказати,
Яких було багацько див!

70 Панів за те там мордовали
І жарили зо всіх боків,
Що людям льготи не давали
І ставили їх за скотів.
За те вони дрова возили,
В болотах очерет косили,
Носили в пекло на підпал.
Чорти за ними приглядали,
Залізним пруттям підганяли,
Коли який з них приставав.

71 Огненним пруттям оддирали
Кругом на спину і живіт,
Себе що сами убивали,
Яким остив наш білий світ.
Гарячим дьогтем заливали,
Ножами під боки штрикали,
Щоб не хапались умирать.
Робили розниї їм муки,
Товкли у мужчирях їм руки,
Не важились щоб убивать.

72 Багатим та скупим вливали
Розтопленеє срібло в рот,
А брехунів там заставляли
Лизать гарячих сковород;
Які ж ізроду не женились,
Та по чужим куткам
живились,
Такі повішані на крюк,
Зачеплені за теє тіло,
На світі що грішило сміло
І не боялося сих мук.

73 Всім старшинам тут
без розбору,
Панам, підпанкам і слугам
Давали в пеклі добру хльору,
Всім по заслузі, як котам.
Тут всякиї були цехмистри,
І ратмани, і бургомистри,
Судді, підсудки, писарі,
Які по правді не судили
Та тілько грошики лупили
І одбирали хабарі. (...)

81 Гай! гай! та нігде правди діти,
Брехня ж наробить лиха більш;
Сиділи там скучні піїти,
Писарчуки поганих вірш,
Великії терпіли муки,
їм зв'язані були і руки,
Мов у татар терпіли плін.
От так і наш брат попадеться,
Що пише, не остережеться,
Який же втерпить його хрін!

Якусь особу мацапуру
Там шкварили на шашлику,
Гарячу мідь лили за шкуру
І розпинали на бику.
Натуру мав він дуже бридку,
Кривив душею для
прибитку,
Чужеє оддавав в печать;
Без сорома, без бога бувши
І восьму заповідь забувши,
Чужим пустився промишлять.
(...)

А далі вперлися в будинки
Підземного сього царя,
Ні гич, ні гариля пилинки,
Було все чисто, як зоря;
Цвяховані були там стіни
І вікна всі з морської піни;
Шумиха, оливо, свинець,
Блищали міді там і криці,
Всі убрані були світлиці;
По правді, панський
був дворець.

Еней з ягою розглядали
Всі дива там, які були,
Роти свої пороззявляли
І очі на лоби п'яли;
Проміж собою все
зглядались —
Всьому дивились, осміхались,
Еней то цмокав, то свистав.
От тут-то душі ликовали,
Що праведно в миру живали,
Еней і сих тут навіщав. (...)

Велике тут було роздолля
Тому, хто праведно живе,
Так, як велике безголов'я
Тому, хто грішну жизнь веде;
Хто мав к чому яку охоту,
Тут утішався тим до поту;
Тут чистий був розгардіяш:
Лежи, спи, їж, пий, веселися,
Кричи, мовчи, співай,
крутися;
Рубайсь — так і дадуть палаш.

Ні чванились, ні величались,
Ніхто не знав тут мудровать,
Крий боже, щоб ні догадались
Брат з брата в чім
покепковать;
Ні сердилися, ні гнівились,
Ні лаялися і не бились,
А всі жили тут люб'язно;
Тут всякий гласно женихався.
Ревнивих ябед не боявся,
Було вобще все за одно.

Ні холодно було, ні душно,
А саме так, як в сіряках,
І весело, і так не скучно,

О. Тарнавська. Ілюстрація до «Енеїди» І. Котляревського. 2010 р.

На великодних як святках;
Коли кому що захотілось,
То тут як з неба і вродилось,
От так-то добрі тут жили.
Еней, се зрівши, дивувався
І тут яги своєй спитався,
Які се праведні були?

122 «Не думай, щоб були
чиновні, —
Сивилла сей дала одвіт, —
Або що грошей скрині повні,
Або в яких товстий живіт;
Не ті се, що в цвітних
жупанах,
В кармазинах або сап'янах;
Не ті ж, що з книгами в руках,
Не рицарі, не розбишаки;
Не ті се, що кричать: "І паки",
Не ті, що в золотих шапках.

123 Се бідні нищі, навіжені,
Що дурнями зчисляли їх,
Старці, хромі, сліпорожденні,
З яких був людський
глум і сміх;
Се що з порожніми сумками
Жили голодні під тинами,
Собак дражнили по дворах,
Се ті, що біг дасть получали,
Се ті, яких випроважали
В потилицю і по плечах.

124 Се вдови бідні, безпомощні,
Яким приюту не було;
Се діви чесні, непорочні,
Яким спідниці не дуло;
Се що без родичів остались...
І сиротами називались,
А послі вбгались і в оклад;
Се що проценту не лупили,
Що людям помагать любили,
Хто чим багат, то тим і рад.

125 Тут также старшина правдива,
Бувають всякії пани;
Но тілько трохи сього дива,
Не квапляться на се вони!
Бувають військові, значкові,
І сотники, і бунчукові,
Які правдиву жизнь вели;
Тут люде всякого завіту,
По білому есть кілько світу,
Которі праведно жили». (...)

А. Базилевич. Ілюстрації до «Енеїди» І. Котляревського. 1968 р.

Еней зустрічає Дідону і земляків-троянців. Нарешті він знаходить свого батька, який пророкує, що від Енея піде «великий і завзятий рід», який «всім світом буде управляти».

Частина четверта

Троянці на чолі з Енеєм продовжують плавання. Матрос бачить острів, де править жорстока цариця Цирцея, яка перетворює людей на тварин. Еней звертається до Еола, і той посилає вітер, допомагаючи уникнути біди. Троянці прибувають на острів, де править цар Латин. Латин хоче видати свою дочку Лавінію за царя рутульців Турна. Еней відправляє воїнів на розвідку і дізнається, що місцеві говорять латиною. Вони швидко вивчають мову та посилають гостинці царю, який приймає їх з почестями і хоче, щоб Еней став його зятем. Юнона, бачачи це, вирішує втрутитися. Вона посилає фурію Тезіфону, яка вселяється в Амату і Турна, підбурюючи їх проти Енея. Турн, ображений віщим сном, у якому Лавінія обирає Енея, оголошує війну.

Частина п'ята

1. *Які емоції переживали Низ і Евріал, готуючись до ризикованої місії в рутульський табір? Чи відчували ви таке почуття обов'язку, що спонукало вас на відважні вчинки?*
2. *Які емоції викликає у вас епізод смерті Евріала та помсти Низа? Чи вважаєте ви, що така відданість і самопожертва заслуговують на повагу? Чому?*

express-lesson

О. Тарнавська. Ілюстрація до «Енеїди» І. Котляревського. 2010 р.

У війні між троянцями і рутульцями Еней шукає допомоги в царя Евандра і його сина Палланта. Еней приносить жертву богам і вирушає до Евандра, який погоджується допомогти і відправляє Палланта з військом. Венера просить Вулкана зробити міцну зброю для Енея. Юнона попереджає Турна про можливий напад Енея, і той атакує троянську фортецю, але не може її взяти і спалює флот троянців. Зевс перетворює кораблі на сирен, і рутульці тікають.

(...)

70 Троянці із-за стін дивились,
Пан Турн як з військом
тягу дав;
Перевертням морським
чудились,
На добре всяк те толковав.
Но Турнові не довіряли;
Троянці правило се знали:
В війні з врагами не плошай;
Хто утіка — не все женися;
Хто мов і трусить — стережися;
Скиксуєш раз — тогді прощай!

71 Для ночі вдвоє калавури
На всіх поставили баштах,
Лихтарні вішали на шнури,
Ходили рунди по валах.
В обозі Турна тихо стало,
І тільки-тільки що блищало
Од слабих, блідних огоньків.
Враги троянські почивали,
Од трусів вилазки не ждали;
Оставмо ж сих хропти соньків.

72 У главной башти на сторожі
Стояли Евріал і Низ;
Хоть молоді були, та гожі
І кріпкі, храбрі, як харциз.
В них кров текла хоть
не троянська,
Якась чужая — бусурманська,
Та в службі вірні козаки.
Для бою їх спіткав прасунок.
Пішли к Енею на вербунок;
Були ж обидва земляки.

73 «А що, як викравшись помалу,
Забратися в рутульський
стан? —
Шептав Низ в ухо Евріалу, —
То каші наварили б там;
Тепер вони сплять з перепою,
Не дриґне ні один ногою,
Хоть всім їм горла переріж.
Я думаю туди пуститься,
Перед Енеєм заслужиться
І сотню посадить на ніж».

О. Тарнавська. Ілюстрація до «Енеїди» І. Котляревського. 2010 р.

74 «Як? Сам? Мене оставиш? —
Спитався Низа Евріал. —
Ні! Перше ти мене удавиш,
Щоб я од земляка одстав.
Від тебе не одстану зроду,
З тобою рад в огонь і в воду,
На сто смертей піду з тобой.
Мій батько був сердюк
опрічний,
Мовляв (нехай покой му
вічний),
Умри на полі як герой».

75 «Пожди і пальцем в лоб
торкнися, —
Товаришеві Низ сказав, —
Не все вперед — назад дивися,
Ти з лицарства глузд потеряв.
У тебе мати єсть старая,
Без сил і в бідности слабая,
То і повинен жить для ней,
Одна оставшись без приюту,
Яку потерпить муку люту,
Таскавшись між чужих людей!

76 От я, так чисто сиротина,
Росту, як при шляху горох;
Без нені, без отця дитина,
Еней — отець, а неня — бог.
Іду хоть за чужу отчизну,
Не жаль нікому, хоть
ізслизну,
А пам'ять вічну заслужу.
Тебе ж до жизни рідна в'яже,
Уб'ють тебе, вона в гріб ляже;
Живи для неї, я прошу».

77 «Розумно, Низ, ти розсуждаєш,
А о повинности мовчиш,
Которую сам добре знаєш,
Мені ж зовсім другу твердиш.
Де общєє добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку,
Лети повинность іспрявлять;
Як ми Енею присягали,
Для його служби жизнь
оддали,
Тепер не вільна в жизні мать».

78 «Іноси!» — Низ сказав,
обнявшись
Со Евріалом-земляком,
І, за руки любенько взявшись,
До ратуші пішли тишком.

А. Базилевич. Ілюстрації до «Енеїди» І. Котляревського. 1968 р.

Іул сидів тут з старшиною,
Змовлялись, завтра як до бою
Достанеться їм приступать.
Як ось ввійшли два парубійки,
У брам змінившися од стійки,
І Низ громаді став казать:

79 «Був на часах я з Евріалом,
Ми пильновали супостат,
Вони тепер всі сплять повалом,
Уже огні їх не горять.
Дорожку знаю я окромну,
В нічну добу, в годину сонну,
Прокрастись можна поуз стан
І донести пану Енею,
Як Турн злий з челяддю своєю
На нас налазить, мов шайтан.

80 Коли зволяєтесь — веліте
Нам з Евріалом попитать,
Чкурнем і, поки сонце зійде,
Енея мусим повидать».
«Яка ж одвага в смутне врем'я!
Так не пропало наше плем'я» —
Троянці всі тут заревли;
Одважних стали обнімати,
Їм дяковать і ціловати,
І красовулю піднесли. (...)

82 Сей Евріал був молоденький,
Так годів з дев'ятнадцять мав,
Де усу буть, пушок м'якенький
Біленьку шкуру пробивав;
Та був одвага і завзятий,
Силач, козак лицарковатий,
Но пред Іулом прослезився.
Бо з матір'ю він розставався,
Ішов на смерть і не прощався;
Козак природі покорився.

83 «Іул Енеєвич, не дайте
Паньматці вмерти од нужди,
Їй будьте сином, помагайте
І заступайте від вражди,
Од бід, напрасинии, нападку;
Ви сами мали паніматку,
То в серці маєте і жаль;
Я вам старую поручаю,
За вас охотно умираю», —
Так мовив чулий Евріал.

84 «Не бійся, добрий Евріале, —
Іул йому сей дав одвіт, —
Ти служиш нам не за пропале,
На смерть несеш за нас живіт.
Твоїм буть братом не стижуся
І неню заступать кленуся,
Тебе собою заплачу:
Пайок, одежу і кватиру,
Пшона, муки, яєць і сиру
По смерть в довольстві назначу».

85 І так, одважна наша пара
Пустилася в рутульський стан.
На те і місяць вкрила хмара,
І поле вкрив густий туман.
Було се саме опівночі;
Рутульці спали скілько мочі,
Сивуха сну їм піддала;
Роздігшися, порозкладались,
В безпечности не сподівались
Ні од кого ніяка зла.

86 І часовиї, на мушкетах
Поклавшись, спали на заказ;
Хропли всі п'яні на пікетах,
Тут їх застав послідній час!
Переднюю побивши стражу,
Полізли в стан варити кашу;
Низ тут товаришу сказав:
«Приляж к землі ти для підслуху,
А я задам рутульцям духу,
Гляди, щоб нас хто не спіткав». (...)

89 Вблизі тут був намет Серрана,
На сього Низ і наскакав;
Він тілько що роздігсь
з каптана
І смачно по вечері спав.
Низ шаблею мазнув по пупу,
Зад з головою сплющив в купу,
Що із Серрана вийшов рак;
Бо голова між ніг вилелася,
А задня вгору піднялася;
Умер фигурно неборак!

90 І Евріал, як Низ возився,
То не гулявши простояв;
Він также к сонним докосився,
Врагів на той світ одправляв.
Колов і різав без розбору,
І як ніхто не мав з ним спору,
То поравсь, мов в кошарі вовк;
І виборних, і підпомощних,
І простих, і старших
вельможних,
Хто ні попавсь, того і товк. (...)

93 Як вовк овець смиренних
душить,
Коли в кошару завіта,
Курчатам тхір головки
сушить,
Без крику мізок висмокта.
Як, добре врем'я угодивши
І сіркою хлів накуривши,
Без крику крадуть слимаки
Гусей, курей, качок, індиків
У гевалів і амаликів,
Що роблять часто і дяки.

94 Так наші смілиї вояки
Тут мовча проливали кров;
Од ней краснілися, мов раки,
За честь і к князю за любов.
Любов к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильнійша
од гармат,
Там жизнь — алтин,
а смерть — копійка,
Там лицар — всякий
парубійка,
Козак там чортові не брат.

95 Так порався Низ з Евріалом,
Дали рутульцям накарпас;
Земля взялась од крові калом,

А. Базилевич. Ілюстрації до «Енеїди» І. Котляревського. 1968 р.

Поляк піднявся б по с а м п а с.
Но наші по крові бродили,
Мов на торгу музик водили,
І убирались на простор:
Щоб швидче поспішить к Енею
Похвастать храбростю своєю
І Турнів розказать задор.

96 Уже із лагеря щасливо
Убрались наші смільчаки;
Раділо серце не трусливо,
Жвяхтіли мокрі личаки,
Із хмари місяць показався,
І од землі туман піднявся,
Все віщовало добрий путь.
Як ось Волсент гульк із долини
З полком латинської дружини.
Біда! як нашим увильнуть?

97 Дали якраз до лісу тягу,
Бистріше бігли од хортів;
Спасались бідні на одвагу
Від супостатів, ворогів.
Так пара горличок невинних
Летять спастись в лісах обширних
Од злого кібчика когтей.
На зло, назначено судьбою,
Слідитиме скрізь за тобою,
Не утечеш за сто морей.

98 Латинці до лісу слідили
Одважних наших розбишак
І часовими окружили,
Що з лісу не шмигнеш ніяк;
А часть, розсипавшись по лісу,
Піймали одного зарізу,
То Евріала-молодця.
Тогді Низ на вербу збирався,
Як Евріал врагам попався,
Мов між вовків плоха вівця.

99 Низ — глядь і бачить Евріала,
Що тішаться ним вороги;
Важка печаль на серце пала,
Кричить к Зевесу: «Помоги!».
Коп'є булатне направляє,
В латинців просто посилає,
Сульмону серце пробива;
Як сніп, на землю повалився,
Не вспів і охнуть, а скривився,
В послідній раз Сульмон зіва.

А. Базилевич. Ілюстрації до «Енеїди» І. Котляревського. 1968 р.

100 Вслід за коп'єм стрілу пускає
І просто Тагові в висок;
Душа із тіла вилітає,
На жовтий пада труп пісок.
Волсент утратив воїв пару,
Кленеть невидимую кару
І в ярости, як віл, реве:
«За кров Сульмонову і Тага
Умреш, проклята упиряга,
За ними вслід пошлю тебе».

101 І замахнувсь на Евріала,
Щоб знять головку палашем;
Тут храбрість Низова пропала,
І серце стало кулішем.
Біжить, летить, кричить щосили:
«Пеккатум робиш, фратер милий,
Невинному морс задаєш:
Я стультус, лятро, розбишака,
Неквіссімус і гайдамака;
Постій! невинную кров ллєш».

102 Но замахнувшись, не вдержався,
Волсент головку одчесав:
Головка, мов кавун качався,
Язик невнятно белькотав.
Уста коральні посиніли,
Рум'яні щоки побліднили,
І білий цвіт в лиці пожовк;
Закрилися і ясні очі,
Покрились тьмою вічной ночі,
Навіки милий глас умовк.

103 Уздрівши Низ труп Евріала,
Од ярости осатанів;
Всіх злостей випустивши жала,
К Волсенту просто полетів,
Як блискавка проходить тучу,
Він так пробіг врагів між кучу
І до Волсента докосився:
Схватив його за чуб рукою,
Меч в серце засадив другою,
Волсент і духу тут пустився.

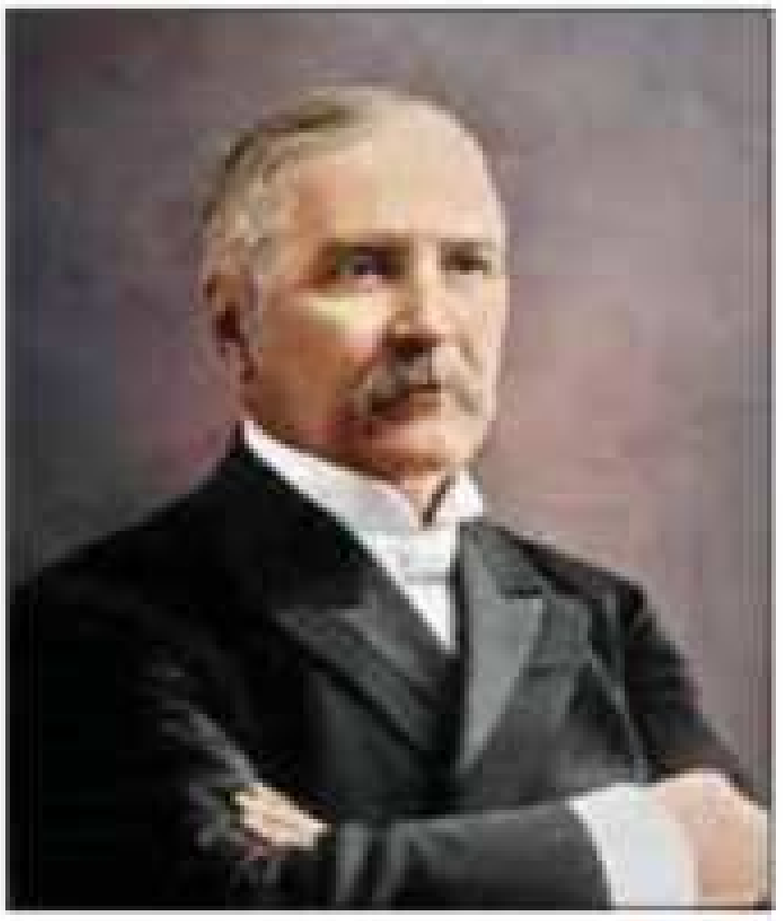
104 Як іскра, порох запаливши,
Сама з ним вкупі пропада;
Так Низ, Волсентія убивши,
І сам лишився живота;
Бо всі на його і напали,
На смерть звертіли, і зім'яли,
І голову зняли з плечей.
Так кончили жизнь козарлюги,
Зробивши славниї услуги
На вічность пам'яти своєй. (...)

Турн штурмує троянців, і ті мужньо обороняються, підбурені начальником артилерії. Юнона втручається, захищаючи Турна, але троянці наступають, і Турн тікає.

Частина шоста

Зевс забороняє богам допомагати будь-кому. Венера підлещується до Зевса і сварить Юнону. Тим часом Еней пливе з Палламтом на допомогу троянцям і дізнається, що Турн уже розпочав бій. Еней кидається в бій, але Турн убиває Паллланта. Юнона обманює Зевса і заманює Турна на корабель, щоб той не загинув. Еней пропонує двобій Турну. Під час бою Еней поранив Турна, але Венера лікує його. Еней знову виходить на двобій, вибиває меч Турна, але Юнона повертає йому зброю. Зевс сварить Юнону і каже, що Еней стане богом. Еней зрештою перемагає Турна.

Гармонія словесного і музичного мистецтва: поема І. Котляревського та опера М. Лисенка

Микола Лисенко (1842–1912), український композитор, автор опери «Енеїда»

Краси й сили поемі І. Котляревського додала чарівна музика українського композитора М. Лисенка, який у 1910 р. на основі цього твору написав оперу «Енеїда». Прем'єра опери мала великий успіх, вистава не сходила зі сцени протягом шести років.

Опера «Енеїда» М. Лисенка є самобутнім твором, який не можна сприймати як прямий переклад поеми І. Котляревського мовою музики. Композитор майстерно використовує музичні засоби, щоб створити живі образи персонажів, наділені гумором та українським духом. Центральна дія опери — бенкет богів на Олімпі, де зосереджено максимум комічного потенціалу твору. «Енеїда» в інтерпретації М. Лисенка є втіленням романтичних ідей національного відродження і надає новий вимір класичному твору І. Котляревського.

Живі образи «Енеїди»: талант Анатолія Базилевича

Анатолій Базилевич (1926–2005), український графік, ілюстратор «Енеїди» І. Котляревського

Ілюстрації до «Енеїди» І. Котляревського створювало багато художників, але справжньою окрасою українського мистецтва стала версія А. Базилевича. До 200-річчя з дня народження І. Котляревського видавництво «Дніпро» випустило подарункове видання «Енеїди» з роботами художника, і воно миттєво стало бестселером. А. Базилевич працював над ілюстраціями до «Енеїди» протягом десяти років, створивши понад 130 дивовижних малюнків, які занурюють читача у світ української культури та етнографії. Відомо, що в київській майстерні художника висів портрет козака Мамая, а вдома митець зібрав велику колекцію старо-

винних українських речей, які надихали його на створення яскравих і живих образів до поеми І. Котляревського.

Дерево термінів

Травестія (від італ. *travestire* — переодягання) — вид гумористичної поезії, близької до пародії; характеризується тим, що серйозний зміст набуває комічної, жартівливої форми вираження.

Бурлеск (від фр. *burlesque*, італ. *burla* — жарт) — стиль сатиричної літератури, в основі якого — навмисна невідповідність між темою твору та мовними засобами, що створює комічний ефект.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Як ви гадаєте, чому І. Котляревський вирішив зобразити Енея саме козаком? Які риси характеру козака відповідають образові Енея?
2. Які випробування довелося подолати Енеєві та його троянцям на шляху до нової батьківщини? Що, на вашу думку, допомагало їм не втрачати надію?
3. Які риси характерів Низа та Евріала вас захоплюють?
4. Яка роль богів у подорожі Енея? Як вони впливають на його рішення та дії?

Аналіз та інтерпретація

5. Порівняйте поему І. Котляревського з оригінальним твором Вергілія: які особливості античної культури відображено в «Енеїді» Вергілія? Які елементи української культури додав І. Котляревський?
6. Відшукайте в поемі елементи, що висміюють негативні суспільні явища. Прокоментуйте їх.
7. Знайдіть у тексті приклади бурлеску і травестії. Як вони впливають на сприйняття поеми?

Творче самовираження

8. Напишіть твір-роздум на одну з тем: «Подорожі, які змінюють життя» або «Що означає бути справжнім героєм?».

Цифрові навички

9. Відшукайте в інтернеті інформацію про міфічних героїв (Геракл, Персей, Тесей, Одіссей). Порівняйте їхні історії з історією Енея. Створіть на основі цієї інформації презентацію.

Дослідження і проєкти

10. Підготуйте проєкт на тему «Іван Котляревський та його внесок у розвиток української літератури».

Життєві ситуації

11. Чи згодні ви з думкою, що доля кожної людини вже визначена? Аргументуйте свою позицію.
12. Що для вас означає поняття «герой»? Чи відповідає Енеї вашим уявленням про героя?
13. Як ви гадаєте, чи могли б випробування, подібні до тих, які пережив Еней, зробити людину сильнішою в реальному житті? Наведіть приклади.
14. Які уроки можна винести з поеми «Енеїда» для сучасного життя? Як ними можна скористатися в повсякденних ситуаціях?

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Юрій Хорунжий (1937–2007)

Традиція — це не поклоніння попелу, а передача вогню.
Густав Малер

1. *Як ви вважаєте, чи може любов до історії та свого народу надихати на створення літературних творів? Поясніть свою думку.*
2. *Які емоції у вас викликає життя людей, котрі віддали своє серце дослідженню історії рідної країни?*

Юрій Хорунжий — український письменник, історик та журналіст, чия творчість стала прикладом відданості літературі та науці. Народився в Києві в родині педагогів. Прадід Юрія був козацького роду і проживав у селі Золота Балка на Херсонщині, де, за легендою, козаки знаходили скіфське золото. Таке походження не лише надавало особливого колориту родині, а й вплинуло на літературні вподобання письменника, який неодноразово звертався до історичних тем у своїх творах.

presentation

Хоча Ю. Хорунжий здобув освіту інженера-геофізика і працював у геофізичних та геологічних експедиціях, його справжнім покликанням була літературна творчість. Бурхливі 1960-ті роки дали імпульс розвиткові його письменницького таланту. Ранні твори митця відображали життя геологів, проте він дуже цікавився минулим України.

Ю. Хорунжий створив п'ять романів, шістнадцять повістей і велику кількість новел, які здобули визнання і серед читачів, і серед критиків. Його найвідоміші твори: «*Борвій*» про Михайла Старицького, «*Вірую*» про Михайла Грушевського та «*Шляхетні українки*». Ці книги не лише розповідають про видатних особистостей, а й передають дух епохи, на тлі якої розгортаються долі героїв.

За свої заслуги в літературі та громадській діяльності письменник удостоєний численних премій. Його життя і творчість — це яскравий приклад того, як любов до рідної землі та її історії може надихати на великі звершення.

«МЕЛОДІЇ КАМ'ЯНОЇ ГОРИ»

Обряди племені молочаїв. Оповідання «Мелодії кам'яної гори» вміщено в збірці історичних оповідань Ю. Хорунжого «*Давні мелодії*», у яких відтворено побут і звичаї племен, що в різні часи населяли українську землю. У цих творах автор прославляє мудрість, відвагу і талановитість наших предків.

В оповіданні «Мелодії кам'яної гори» йдеться про давні часи, коли в приазовських степах жило плем'я молочаїв. Одного дня чаклун племені викликав юнаків до Гори Бика, де вони мали пройти обряд посвячення в мужі та здолати вирішальне випробування — уполювати великого звіра.

В. Лопата. Обкладинка до збірки оповідань Ю. Хорунжого «Давні мелодії». 1971 р.

Герої-суперники. Головні герої оповідання Яр і Гул із самого дитинства зма-

гаються один з одним, прагнучи довести свою силу, спритність і мужність. Їхні суперечки відображають невтомний дух давніх воїнів, готових завжди боротися за своє місце під сонцем. Однак, незважаючи на постійне суперництво, між ними існує глибока дружба й повага, що виявляється в критичні моменти. Яр і Гул, відчуваючи єдність, разом убивають найлютішого степового звіра — вовка.

express-lesson

Світ природи у творі. Природа в оповіданні є не лише тлом для подій, а й активним учасником історії. Описи степу, річки та гори створюють живий і динамічний образ світу, де людина постійно взаємодіє з навколишнім середовищем. Природні явища — символи сили й мудрості, які ведуть героїв через випробування. Вовк, як головний супротивник Яра, є уособленням диких, неприборканих сил природи, з якими треба вміти співіснувати або боротися. Природа стає для Яра і Гула вчителем, котрий загартовує і перевіряє їх на зрілість та готовність до дорослого життя.

Обряди і традиції. Ю. Хорунжий розкриває важливість обрядів і традицій для племені молочаїв. Обряд посвячення в мужі, який проходять Яр і Гул, є глибоким духовним досвідом, що допомагає юнакам усвідомити свою відповідальність перед племенем. Магічні ритуали, змальовані у творі, акцентують на вірі племені в надприродне та важливості збереження духовної спадщини.

Особливості жанру. Твір «Мелодії кам'яної гори» написаний у жанрі історичного оповідання з елементами пригодницької літератури. Автор майстерно поєднує реалістичні описи побуту давніх племен з романтичною ідеалізацією їхньої мудрості та відваги. Індивідуальний стиль Ю. Хорунжого вирізняється ліризмом, епічністю та увагою до деталей, що створює відчуття занурення в давній світ. Оповідання спонукає замислитися над вічними цінностями, такими як дружба, мужність і єдність, що є актуальними в усі часи.

МЕЛОДІЇ КАМ'ЯНОЇ ГОРИ

ОПОВІДАННЯ

(Скорочено)

1. *Які емоції відчували Яр і Гул під час обряду посвячення в мужі?*
2. *Як змінювалися почуття Яра у битві з вовком?*
3. *Які емоції викликає у вас сцена, де Яр і Гул повертаються до племені з впольованим вовком?*

Було те давно. Багато тисяч років тому. В ті далекі часи в приазовських степах жило плем'я молочаїв. Це були завзяті і запальні люди.

Одного теплого ранку, на м'якому степовому килимі, неподалік стоянки племені, борсалося двоє хлопців. То Яр і Гул зчепилися в борні, що вже не раз виснажувала обох, але так і не виявляла переможця. Яр повалив Гула на спину і, здавалося, от-от притисне коліном до землі, та в'юнкий Гул пручнувся, вислизнув з Ярових рук і вже стояв навпроти, готовий продовжити герць. Яр був кремезніший і дужчий за Гула, і його завше дратувала непокора суперника, що протиставляв силі витривалість і спритність.

Це намагання бути першим у всьому серед ровесників точило обох з дитячих років, скільки вони пам'ятають себе. Ледь зіп'ялися на ноги — шпурляли камінці: хто далі. Звикли міцно стояти на ногах — понесло вгору, на дерево. Відштовхуючи одне одного, зриваючись та хапаючись за гілки, дерлися на маківку могутньої верби і там гойдалися, завмираючи від страху. Росли, і забавки-змагання ставали небезпечнішими. Подражнити лютого собаку і тікати від нього, скочити на спину ледь прирученому бикові, забратися у вутлому човникові в самісіньку гущавину плавнів, де варто зробити один хибний рух, як перекинешся, і довгасті рослини з білими квітками залоскочуть, затягнуть у мул...

І якщо котрийсь зазнавав невдачі — обличчя другому світилося неприхованою радістю.

— Хо! — крикнув Яр. Так гукали чоловіки напівдиких турів, коли привчали їх до рук.

Гул, пританцьовуючи, наближався до нього, щоб у слушну мить стрибнути на шию і повалити.

— Хо! Ти чуєш? Хо! Хо! — Яр відхилив голову, і Гул, що плигнув, піймав його плече, ослизнувся, поповз донизу, а Яр стиснув Гулове тіло обома руками, тупцював на місці й чекав, поки той запроситься.

Зненацька обоє почули над собою сміх. Різкий, гучний і такий знайомий. Клубок розпався, і хлопці підвели голови. Над ними стояв Мих,

Сцена побуту первісних людей. Вікіпедія

найсильніша людина племені, велетень серед чоловіків, улюбленець дітей і підлітків.

— Ги-ги! — Миха розбирав сміх на хлопців. — Плем'я шукає вас. Завтра, о сході сонця, ви покажете себе! Ідіть до стоянки.

Хлопці побігли за Михом, ледь встигаючи за його могутніми кроками. Плем'я дійсно збиралося під старою вербою. Люди, схиливши голови, щоб не стукнутися об стелю, виходили із землянок, зачиняли плетені верболозом двері, посвистували до дітей. (...) Плем'я виряджалося до Гори Бика — купи каміння, що височіло на крутому березі річки Молочаї, котра називалась так за піністі, немов парне молоко, хвилі.

Жінки й чоловіки вбиралися у найліпше. Набедрені пов'язки оздоблювалися кістяними пасками. Жінки чіпляли на шию хто сердолікове намисто, хто крем'яну пластинку з фігурним вушком. Кожна мала при собі низку риби. Чоловіки прикрашали груди в'язками вовчих ікол, обвішувалися кістяними ножами і дерев'яними списами з крем'яними наконечниками.

Нарешті плем'я рушило до Гори Бика. Владарював там чаклун, що жив у землянці під Горою і приходив на стоянку тільки на час повені, коли річка насмілювалася обступати Гору Бика водою. Дорослі люди племені говорили про Гору, що до неї треба приходити найчастіше, якщо хочеш милостей неба: щасливого полювання, добірного улову і багатого збору плодів. І чаклун, що краще за інших розуміється на таємничих знаках, розкиданих по стелі печери, стверджував це. (...)

Сюди приходило не тільки плем'я молочаїв. І якщо випадала зустріч з іншими племенами на Горі Бика, сварки і криваві рахунки на деякий час забувалися, щоб потім, у степу, спалахнути з новою силою.

Ватаг племені обійшов людей, що скупчилися під Горою, і легким поляскуванням по шиї виштовхнув наперед юнаків, яких сьогодні плем'я найменує мужами — серед них і Гула з Яром.

Наскельний малюнок коня в печері Ласко (Франція). XIII тис. до н. е.

Велетень Мих ніс перед себе глиняний чан, куди жінки повкидали свою рибу. Коли чан наповнився по вінця, Мих відніс його до землянки чаклуна, поклав поруч шмат м'яса — коров'ячий бік, — і тільки тоді ватаг племені постукав у двері.

Із землянки, незважаючи на спеку, чаклун виліз у шкурі бика, з рогами, що якимось дивом трималися на лобі. Шкура не прикривала його черева, яке вважалося ознакою прихильності неба до чаклуна, бо ніхто з людей племені не був такий гладкий.

Чаклун пошепотівся про щось із ватагом і на мигах запросив юнаків підійти ближче до Гори. Ватаг вигукнув войовниче гасло, і плем'я підтримало його. В повітрі завис галас, напнуті на дерев'яні держала волячі жили лунко задеренчали. Під цей гамір дванадцятеро юнаків, стримуючи хвилювання й острах перед невідомим, ступили до грота. Темрява одразу поглинула їх і сховала від племені.

З кутка грота чути було, як хтось викрешує вогонь. Зайнялося полум'я, і хлопці побачили, що чаклун тріскою торкається маленьких кам'яних лунок з якоюсь рідиною. Рідина з шипінням спалахувала. Скоро лунки запалали довгими язиками. Грот повнився кіптявою, чадом.

Чаклун підвів рогату голову. Обличчя, незугарно вимазане сажею, скам'яніло. Так він стояв із хвильку і раптом голосно скрикнув:

— Бик!!!

Всі здригнулися і задерли голови до стелі, куди показував чаклун. На стелі гроту був зображений бик з довгими рогами і нахиленою головою.

— Наш оборонцю! — заволав чаклун. — Ти захищаєш плем'я від злих сил. Ти можеш одвести бурю, град, кам'яний дощ із неба або дати знак племені, що може скоїтися лихо!

(...) Чаклун упав навколішки, і дехто з хлопців, не витримавши напруження, пригнічений темрявою, чадом, вигуками чаклуна і нагаду-

Наскельний малюнок бика в печері Ласко (Франція). XIII тис. до н. е.

ванням про оте незрозуміле, таємниче небо, що панує над слабкою людиною, опустився за ним. Ярові й Гулові теж було непереливки. Бик на стелі блимав кривавими очима, видавався живим, хоч хвилю тому вони бачили його вирізьбленим на камені. (...)

Чаклун викресав вогонь і запалив інші лунки — під протилежною стіною.

— Дивіться сюди. Це знак неба.

Юнаки побачили на стелі зображення четвірки биків, що стояли колом хвостами всередину, а роги наставили на невідомого ворога.

— Отак ви мусите захищати своє плем'я. Забути всілякі незгоди. Тільки тоді ви подолаєте ворожі племена і захистите стоянку від хижих звірів.

Чаклун освітив найближчу до виходу ділянку стелі. На ній чоловіча постать, підвівши руки, заклинала вовка, що лежав у ямі догори лапами.

— Це знак, як людина без списа і ножа повалила дужчого від себе звіра. Силу перемогли хитрість і вигадка, без яких людина немічна.

Вслід за чаклуном усі вилізли з грота, ковтнули свіжого повітря, і плем'я біля підніжжя гори зустріло їх войовничим галасом.

У другому гроті було значно світліше. Без вогню розрізнялися на кам'яних карнизах і стінах насічки — прямі, хвилясті, круглі малюнки, подібні до тих, якими прикрашали глечики і миски.

Обличчя чаклунові повеселішало. Видно, всесильне небо наганяло й на нього страху, і він радів зміні ритуалу. Стеля грота була вкрита... слідами. Так, людськими стопами різної величини. Впадала в око велика стопа, мабуть, удвоє більша за Ярову і Гулову. Тільки велетень Мих, що залишився біля підніжжя, міг бути її власником.

— Зараз плем'я визнає вас мужами. Небо дає згоду. Відправляйтесь на полювання і доведіть, що ви рівня чоловікам племені. Кожен, хто вполює великого звіра, знову прийде до Гори Бика, ляже горілиць тут, підведе ногу, і я виріжу на цій стелі його стопу. Великого звіра — запам'ятайте! Ідіть собі.

Дванадцятеро юнаків спустилися з Гори Бика до людей племені. Ватаг почепив кожному бичачий ріг на шию — щоб боялися їх люди з інших племен і степові звірі. Відтепер плем'я покладатиметься на них як на дорослих.

До стоянки Яр і Гул верталися поруч.

— На кого?

— На вовка! Найтепліша шкура.

Марк Маккена. Вовк. 2000-ні роки

— І я.

Гул пригадав чотирьох биків на стелі грота.

— Підеш зі мною?

Яр мовчав, теж, певно, про щось міркуючи. Подивився уважно на Гула:

— Згода. (...)

Яр узяв із собою списа, плескуватого крем'яного ножа, кресало.

З Гулом зустрілися біля землянки ватага, а далі разом ступили у високу траву степу. Та недовго довелося йти поруч. Яр помітив, що Гул забирає на захід сонця.

— Куди ти?

— Шукати вовка.

— Ходім до річки.

— Ми шукатимемо вовчу нору.

— Хо! Його стежку до води!

— Нору!

— Стежку!

Вони готові були знову зчепитися, забувши напучування на Горі Бика. Гул отямився перший.

— Розійдемося. Ти шукатимеш стежку, а я нору. Подивимося, хто принесе вовчу шкуру.

Ніч застала Яра в плавнях. Він нарізав ножем очерету, зверху натрусив трави, обклав копичку тим цвітом, що його не переносять змії, заліз у траву з головою, зробив пальцем дірочку, щоб вільно дихати.

В дірочку побачив небо, цятки-вогники на ньому. Вперше відчув страх перед небом, хоч було воно зараз тихе і лагідне. Чому так? Він мужніє і одночасно починає боятися... Дурниці! Яр не боїться ні дощу, ні блискавки, ні третього грому і завтра доведе це, вполювавши вовка. Йому тепло, кумкання жаб, пахощі ріки обгорнули його, і він заснув.

Ще сонце не висушило роси на стеблах, а Яр уже відшукав стежку до води. Серед численних слідів — мишачих нірок, ховрахових рисок, пташиних цяточок, кабанячих ратиць, змійних виповзів — угледів-таки й широкі вгрузлі відбитки вовчих лап.

Заходився копати ножем яму на стежці: завдовжки зі спис, глибиною в людський зріст.

Аль Агнью. Вовк. 2000-ні роки

Коли сонце підбилося височенько, Яр укрив яму верболозом і очеретом, присипав зверху піском, сховався у траві, принишк.

Кілька польових мишей впало в яму. Цікавий їжак довго обнюхував настил, поки не провалився, і Ярові було чути його жалібний писк. Хлопцю кортіло допомогти незграбі, та він сподівався, що ось-ось прийде вовк, і тому не полишив засідки.

Сонце ховалося за обрій, та вовк усе не приходив. (...)

На ранок другого дня прийшов сірий. Здоровенний, з кудлатою вовною на загривку. Він спокійно трюхав стежкою, і Яр наперед тішився, як вовк дасть сторчака в яму. Але той раптом спинився перед самісінькою ямою, обнюхав пісок, гребонув передньою лапою настил, віднайшов нарізаний очерет, позадкував. Покрутився на місці, ледаче якось розбігся і, сильно відштовхнувшись, переплигнув яму. Від несподіванки Яр тільки очима кліпнув. Вовк понюхав землю, траву і величезними стрибками понісся просто до Ярової засідки.

Хлопець схопив списа і кинув у вовка. Спис застряв у вовчому загривку, а сірий зі страшним гарчанням плигнув на хлопця. Той навіть ножа не встиг витягти з-за паска. Вовк передніми лапами збив його з ніг. Яр знав, що вовк одразу перегризає горло своїй жертві, і тому втягнув голову в плечі і, вже лежачи горілиць, обома руками схопив звіра за горло.

Вовк тріпонувся, пазурами здер шкіру з Ярових рук. Та Яр не відчув болю. Він стискував вовче горло, а той хрипів, бив задніми лапами Ярове тіло, дряпався. І коли Яр шарпонув звіра на себе, щоб перекинути і навалитися на нього зверху, вовк упіймав іклами Ярове плече. Хлопець відчув, що вовк вгризається в тіло, і вже несила стискати кудлату шию... Вовк брав гору над Яром. Останнє, що почув Яр, втрачаючи свідомість, був короткий свист у повітрі.

Коли він прийшов до пам'яті, то побачив звіра поруч. Той чомусь не ворушився, наче спав, поклавши голову на передні лапи. Стогнучи від болю, закривавлений Яр підвівся на ліктях. У спині вовка стирчав спис, але то була не Ярова зброя.

Яр повернув голову і побачив, що до нього простує... Гул. З широколистою травою в руках — тією, що спиняє кров і гоїть рани.

— Приклади до тіла. Я проспав сірого. Заночував неподалік нори, але він дуже рано схопився. Я пішов його слідом...

— Це твій вовк,— сказав Яр.

— Ні, твій.

— Ти його вбив.

— Він наш, — хитнув головою Гул. — Коли б не ти, чи наздогнав би я вовка?

— Добре, цей вовк — наш із тобою, — погодився Яр.

Надвечір, коли вгамувався трохи біль Ярових ран, юнаки пішли з плавнів. На здорове плече Яра спирався кінець вербички. Другий кі-

нець спочивав на Гуловому плечі. Між ними погойдувалося прив'язане до вербички вовче тіло.

Степ оживав під їхніми ногами. Проскакували прудкі ящірки, ховрахи, злітали перепілки та дрохви, побоюючись людського списа. Та хлопців це не обходило, адже вони вполювали найлютішого степового звіра.

Яр і Гул, спочатку про себе, а тоді вголос, заспівали. Один починав, другий додавав. Бувало, одні й ті ж слова вихоплювалися у них водночас. Пісня мужніла. Вони співали про вовчу силу, про свою відвагу, про те, як чаклун висіче на кам'яній стелі Гори Бика їхні стопи — поруч сліду велетня Миха.

Обряди ініціації давніх племен України

Обряд посвячення в мужі юнаків племені молочаїв, описаний в оповіданні «Мелодії кам'яної гори», має паралелі з реальними історичними практиками, що існували на території сучасної України. Печерні малюнки, знайдені в таких місцях, як Кам'яна Могила поблизу Мелітополя, указують на складні ритуали та обряди випробування сили й мужності, а також поклоніння предкам і священним тваринам. Ці обряди допомагали молодим людям усвідомити власну роль у суспільстві та встановлювати зв'язок із минулим, закріплюючи свою належність до племені. Ритуали не лише випробовували фізичну витривалість, а й передавали духовну спадщину, що забезпечувала єдність і силу громади. Подібні обряди існували в багатьох культурах світу, зокрема у племен масаї в Кенії та індіанців Північної Америки, що свідчить про універсальність цих традицій у формуванні людської спільноти.

Кам'яна Могила, світова пам'ятка давньої культури в Україні. Сучасне фото

Вирізана в камені стопа давньої людини. Кам'яна Могила. Сучасне фото

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Яким ви уявляєте спосіб життя племені молочаїв? Які риси характеру були важливі для виживання в ті часи?
2. Що спонукало Яра і Гула постійно змагатися один з одним?
3. Чому обряд посвячення в мужі був важливим для юнаків племені?

Аналіз та інтерпретація

4. Знайдіть у творі моменти, де зображено протилежні риси характеру Яра і Гула. Прокоментуйте, як ці риси впливають на їхні стосунки.
5. Розкрийте значення образів природи в оповіданні.
6. Чому, на вашу думку, Гул вирішив допомогти Ярові в битві з вовком, хоча вони постійно змагалися?

Творче самовираження

7. Напишіть есе на тему «Дружба чи суперництво: що сильніше?».

Цифрові навички

8. Відшукайте в інтернеті інформацію про обряди і традиції давніх племен, які жили на території сучасної України. Порівняйте їх із тими, що зображені в оповіданні. Підготуйте повідомлення.

Дослідження і проєкти

9. Підготуйте проєкт «Древнє мистецтво печерних малюнків».

Життєві ситуації

10. Чи є у вашому житті люди, з якими ви постійно змагаєтеся? Як це впливає на ваші стосунки?
11. Чи важлива підтримка друзів у важкі моменти? Розкажіть про випадок, коли вам допомогли друзі.
12. Розкажіть про обряди і традиції в сучасному житті українців.

Річард Бах (нар. 1936)

Жодне бажання не дане
окремо від сили,
яка допоможе тобі
його здійснити.
Річард Бах

1. *Що означає словосполучення «біла ворона»? Чи почувалися ви колись білою вороною в житті?*
2. *Чи зустрічали ви людей, яких можна назвати білими воронами? Чи приносять вони користь суспільству?*

Річард Бах народився 1936 р. в м. Оак-Парк у штаті Іллінойс (США). Був письменником, пілотом, журналістом і редактором авіаційного видання «Політ» («Flying»). Відомим став після 1970 р., коли опублікував свою повість-притчу *«Чайка Джонатан Лівінґстон»* (*«Jonathan Livingston Seagull»*).

А почалася літературна кар'єра Р. Баха з книжок, у яких ішлося про те, що він найкраще знав, — літаки, політ, небо, подорожі. І хоч вони не мали такого успіху, як «Чайка Джонатан Лівінґстон», його твори зацікавлюють глибокими спостереженнями та життєвою мудрістю. За змістом і стилем вони подібні до творів іншого письменника і льотчика — Антуана де Сент-Екзюпері.

presentation

Річард Бах

У повісті-притчі «Чайка Джонатан Лівінґстон» закладено основні теми та ідеї, пізніше розвинуті у творах «*Дар крил*» (1974), «*Немає такого місця — далеко*» (1976), «*Міст через вічність*» (1984), «*Політ*» (2003) та ін.

Письменник не любить давати інтерв'ю, розповідати про своє особисте життя. Тому ми небагато знаємо про нього, та це, зрештою, і не так важливо. Адже твір «Чайка Джонатан Лівінґстон» зробив «крилатим» не одне покоління. Тож летімо за чайкою Джонатаном — вільно й упевнено!

«ЧАЙКА ДЖОНАТАН ЛІВІНҐСТОН»

Історія написання твору. Прототипом головного героя повісті-притчі Р. Баха «Чайка Джонатан Лівінґстон» став Джонатан (або Джонні) Лівінґстон, один із пілотів-гастролерів, яких було дуже багато у 1920—1930-х рр. Тоді авіація ставала популярною й у різних країнах часто влаштовували виступи-змагання льотчиків. Джонатан Лівінґстон виграв велику кількість призів на таких змаганнях, його вважали найкращим із пілотів того часу.

Художній конфлікт твору. Головний герой повісті-притчі — чайка на ім'я Джонатан. Його ніхто не розуміє, навіть власна родина, бо він прагне не тваринного задоволення від їжі, а значно більшого — високої мети й вільного польоту. Політ для головного героя — не просто пересування у просторі, а можливість пізнання буття.

Під час свого навчання Джонатан піднімається в небо вище й вище, намагаючись досягти найбільшої швидкості, доступної чайкам. Це було нелегко, але через поразки й біль він нарешті зрозумів сутність польоту. Чайка Джонатан замислився про те, чому інші чайки не роблять так, як він, чому не шукають кращого життя. Але його не розуміють і не сприймають інші. Зграя скликає на березі *Велику Раду* — і Джонатана Лівінґ-

Літак часів Річарда Баха

стона ставлять у *Коло Ганьби*, після чого виганяють. Він вирушив до Далеких Скель. Однак довго там не затримався, а полинув далі, продовжуючи пізнавати мистецтво польоту й відчуття свободи.

Утілення в образі чайки прагнення до високої мети. Одного дня Джонатан побачив двох сяючих чайок, які запросили його на *Небеса* продовжувати навчання, адже він не спиняється і прагне постійно рухатися вперед. Там, на Небесах, він зустрів небагатьох чайок, таких, як він, котрі живуть заради високої мети. Їхнім ватажком був *Чіанг*, який став наставником і для Джонатана й допоміг йому усвідомити, що чайка, яка високо літає, — багато бачить розумом і серцем. Невдовзі Чіанг вирушив до іншого світу й іншого знання, а Джонатан почав навчати чайок мистецтва польоту й відчуття свободи.

Твір Р. Баха має відкритий фінал, тому ми можемо бути вільними у своїх припущеннях щодо подальшої долі Джонатана.

Вплив філософії та релігії на повість-притчу. Свій твір Р. Бах написав під впливом різноманітних філософських учень і релігійних поглядів. Поруч із християнськими мотивами (прощення, любов до ближнього, готовність до самопожертви) знаходимо вплив буддизму — ідеї безкінечності пізнання, перевтілення і відродження в новій іпостасі. Повість-притча Р. Баха спонукає мислити, шукати, пізнавати світ.

Владислав Єрко. Ілюстрація до твору «Чайка Джонатан Лівінґстон». 2000-ні роки

Як і у творі А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц», у повісті-притчі Р. Баха «Чайка Джонатан Лівінґстон» можна виокремити два плани тексту — конкретний (казково-фантастична історія про чайку) і сутнісний, символічний (метафора людського життя). Такі твори-притчі ще називають *параболами*.

ЧАЙКА ДЖОНАТАН ЛІВІНҐСТОН (1970)

ПОВІСТЬ-ПРИТЧА

(Уривки)

1. *Що вирізняло чайку Джонатана серед інших птахів? Чому вони не розуміли його?*
2. *Які ідеї, цінності були найважливішими для чайки Джонатана? Знайдіть відповідні цитати.*

audio

Частина перша

Був ранок, і золоті промені сонця вигравали на легких хвилях тихого моря. Десь за милю від берега закинув сіті рибальський човен, і звістка про це вмить долетіла до Зграї, що чекала сніданку. Ще мить — і тисячі чайок злетілися до човна, щоб вибороти собі якусь поживу. Новий день приніс нові клопоти.

А далеко від усіх, далеко від рибальського човна і від берега, вправлявся в польоті самотній птах — чайка Джонатан Лівінґстон. Він злетів на сто футів угору, опустив свої перетинчасті лапи, задер дзьоба, випростав уперед зігнуті крила і, хоч як це було боляче, силувався втримати їх у такому положенні. Випростані крила обтяжували рух, і він летів усе повільніше, поки шепіт вітру не стих у його вухах, а океан унизу не застиг на місці. Тоді він примружив очі, затамував подих і весь напружився в болісному зусиллі — ще трохи... на один дюйм... зігнути крила... Пір'я в нього стало дибки, він закляк у повітрі і впав. (...)

Більшість чайок не завдають собі клопоту, аби дізнатися щось про політ, — хіба що найнеобхідніше: як долетіти від берега до їжі та повернутися назад. Для більшості чайок головне — їжа, а не політ. А для цієї чайки політ був важливішим за їжу. Джонатан Лівінґстон над усе любив літати.

Проте любов'ю до польотів, як він скоро збагнув, не заживеш доброї слави серед птахів. Навіть його власні батьки дивилися скоса на те, як Джонатан з ранку до вечора літає десь сам-один, та ще й по сто разів шугає аж над водою — як то він казав, тренуючись у низькому польоті.

Він ніяк не міг збагнути — чому, літаючи на висоті, меншій за напіврозмах його крил, він може триматися в повітрі довше і без будь-яких зусиль? Його плавна посадка в низькому польоті завершувалася не гуч-

ним плюскотом при зануренні лап у воду, як зазвичай, а появою довгого пінного сліду, що тягнувся за тілом Джонатана, щойно він, підібгавши лапи, торкався води. Коли ж він почав сідати з підібганими лапами на берег, а потім міряти кроками довжину сліду, його батькам це вельми не сподобалося.

— Чому, Джоне, чому? — питала мати. — Чому ти не можеш поводитись, як усі? Оті низькі польоти — це забавка для пеліканів та альбатросів! Чому ти нічого не їси? Поглянь, синку, від тебе саме пір'я та кістки лишилися.

— Ну то й що, мамо? Нехай пір'я та кістки. Я хочу знати, що можу робити в повітрі і чого не можу. Я хочу знати, от і все.

— Бачиш, Джонатане, — мовив батько зовсім не сердито, — скоро зима. Рибальські човни будуть виходити в море нечасто, а риба, що зараз плаває мілко, піде вглиб. Коли вже ти хочеш чогось навчатись, то вчися краще, як здобувати їжу. Польоти — це дуже добре, та з них не проживеш. Не забувай, ти літаєш для того, щоб їсти.

Джонатан слухняно кивнув. Кілька днів по тому він намагався поводитись, як інші чайки; так, він справді дуже старався, і галасував щосили, коли бився за їжу біля рибальських човнів, і пірнав за шматками риби та хлібними крихтами... Та все було марно.

«Яка дурість, — подумав він нарешті й рішуче кинув насилу здобутого анчоуса голодній старій чайці, що летіла слідом. — Весь цей час я міг би вчитися літати! Адже мені ще стільки треба вивчити!»

Невдовзі Джонатан знов опинився у морі сам-один — голодний, щасливий, жадібний до знань.

Він хотів знати все про швидкість польоту — і за тиждень дізнався про неї більше, ніж найшвидша чайка у світі.

Злетівши на тисячу футів угору, він щосили замахав крилами, стрімко шугонув униз і зрозумів, чому чайки складають крила, коли йдуть на стрімку посадку. Через шість секунд він уже летів зі швидкістю сімдесят миль за годину, зі швидкістю, при якій крило втрачає рівновагу в русі. (...)

Він ніяк не міг здолати цей підйом на великій швидкості. Він зробив десять спроб — і всі десять разів, коли швидкість перевищувала сімдесят миль за годину, втрачав рівновагу і стрімголов летів у воду.

Владислав Єрко. Ілюстрація до твору «Чайка Джонатан Лівінґстон». 2000-ні роки

Річ у тім — зрозумів він нарешті, коли вже був мокрий як хлющ, — річ у тім, що на великій швидкості слід тримати крила непорушно: можна махати крилами лише доти, поки швидкість не перевищує п'ятдесяти миль за годину.

Тоді він злетів на дві тисячі футів угору і спробував іще раз, — стрімко прямуючи вниз, витягнув дзьоба, розпростав крила, а коли швидкість сягнула п'ятдесяти миль за годину, припинив ними рухати. Це було дуже важко, але ж спрацювало! Десять секунд він мчав зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан установив світовий рекорд швидкості для морських чайок!

Але ця перемога була скороминущою. Щойно він почав виходити з піке та змінив положення крил, невідома і нездоланна сила знову заволоділа ним і помчала його за собою зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан почувався так, наче його тіло от-от вибухне, розлетиться на друзки. Стрімко, наче від вибуху, падаючи вниз, він уже не відчув страшного удару об тверду, мов камінь, воду.

Коли він нарешті опритомнів — а це вже була ніч, — він гойдався на хвилях у місячному сяйві. Поніжені крила були немов налиті свинцем, та ще тяжче тиснув на спину тягар поразки. Він потайки марив, аби цей тягар затягнув його у глибінь, на саме дно, щоб усе було скінчено.

Та коли він уже почав занурюватись у воду, якийсь дивний голос ледь чутно озвався до нього зсередини: «Тут нічого не вдієш. Я чайка. Проти своєї натури не підеш. Якби я справді мусив щось дізнатися про польоти, то мав би більше мозку в голові! Якби я справді міг навчитися швидко літати, то мав би короткі крила, як у сокола, і полював мишей, а не рибу. Батько мав рацію. Мені треба забути цю дурницю. Треба повернутися додому, до Зграї, і вдовольнитися тим, що я такий, як є, — жалюгідна, нікчемна чайка».

Голос умовк, і Джонатан скорився йому. Вночі чайка мусить сидіти на березі, і відтепер — так пообіцяв самому собі — він буде звичайною чайкою. Так буде краще для всіх.

Він насилу відірвався від темної води і полетів до берега, радий, що навчився берегти сили в низькому польоті.

«Та ні, що це я, — схаменувся він. — Це все в минулому. Я мушу забути все, чого навчився. Я просто чайка, я такий, як усі інші чайки, і літатиму, як вони». І він із болісним зусиллям піднявся на сто футів угору та чимдуж замахав крилами, квапляючись до берега. (...)

«Темно! — раптом пролунав той самий тривожний голос. — Чайки не літають, коли темно!»

Та Джонатан не хотів слухати. «Як хороше, — думав він. — Ясний місяць, світла стежка на воді, вогники на березі — все таке мирне, спокійне...»

«Спускайся вниз! Чайки не літають у темряві! Якби ти справді міг літати в пітьмі, то мав би совині очі! Мав би більше мозку в голові! Мав би короткі крила, як у сокола!»

У нічній темряві, на висоті ста футів, Джонатан Лівінґстон примружив очі. І біль, і роздуми — все зникло безслідно.

Короткі крила. Короткі крила сокола!

Ось тобі й відповідь! «Який я був дурний! Усе, що мені треба, — це маленьке, крихітне крило; все, що мені треба, — це скласти крила так, щоб у польоті ворушити самими кінчиками! Короткі крила!»

Він піднявся на дві тисячі футів над чорною безоднею моря і, ані хвилі не думаючи про поразку, про загибель, щільно притиснув до тіла широкі частини крил, а самі кінчики, вузькі, мов кинджали, виставив назустріч вітру — і стрімко кинувся вниз.

Вітер грізно ревів у нього над головою. Сімдесят миль за годину, дев'яносто, сто двадцять, іще швидше... Тепер, при ста сорока милях за годину, йому було не так важко долати вітер, як при сімдесяти; один легенький порух кінчиками крил — і він вийшов із піке та промчав над хвилями, мов сіре гарматне ядро в польоті до місяця.

І, дивлячись примруженими очима в лице пітьмі та вітру, він відчув шалену радість. «Сто сорок миль за годину! І все під контролем! Якщо я почну піке з п'яти тисяч футів, а не з двох, — цікаво, з якою швидкістю?..»

Недавні роздуми та обіцянки було забуто, ніби їх звіяв могутній стрімкий вітер. (...)

На світанку Джонатан продовжив тренування. (...) Він лишився живий, був сповнений сили, тремтів від радості — був гордий, що опанував свій страх. І тому він не вагаючись притиснув до тіла передню частину крил, випроставши самі кінчики, і поринув униз, до моря. (...)

Він почав виходити з піке на висоті тисячу футів, і кінчики його крил залопотіли й зігнулися під шаленим вітром, а рибальський човен і зграя чайок кудись зникли — і раптом виросли просто в нього перед очима, затуливши собою шлях.

Він не міг зупинитися; навіть не знав, як повернути на такій швидкості.

Зіткнення — це смерть. І тому він заплющив очі.

Владислав Єрко. Ілюстрація до твору «Чайка Джонатан Лівінґстон». 2000-ні роки

І сталося так, що того ранку, на світанні, чайка Джонатан Лівінґстон врізався просто у Зграю, що спокійно снідала, — влетів як вихор, на швидкості двісті чотирнадцять миль, із заплющеними очима! Та, мабуть, Чайка Долі йому всміхнулася — ніхто не загинув. (...)

Перше, що він подумав: це тріумф! Гранична швидкість! Двісті чотирнадцять миль за годину — для чайки! Це прорив, це велика, вирішальна мить в історії Зграї, а для чайки на ім'я Джонатан — це початок нового життя. І він продовжив своє тренування на самоті, він склав крила і пішов у піке з висоти вісім тисяч футів — і відразу збагнув, як робити поворот!

Тепер він знав, що досить тільки на одну частку дюйма змінити положення однієї пір'їни на кінчику крила — і можна плавно, красиво повернути навіть на граничній швидкості. Та ще до цього він зрозумів, що, коли на такій швидкості змінити положення хоча б двох пір'їн, тебе закрутить, як кулю... Одне слово, Джонатан став першою чайкою на землі, що опанувала фігурні польоти.

Того дня він не захотів гаяти час на балачки з іншими чайками і літав, аж поки посутеніло. Він вивчив мертву петлю, повільну бочку, подвійний переворот через крило, обернений штопор, зворотний імельман, віраж.

Коли Джонатан підлетів до Зграї на березі, вже давно була ніч. Голова в нього йшла обертом, він страшенно втомився. І все-таки із задоволенням зробив іще одну мертву петлю, а потім ще й швидкий переворот — а тоді вже пішов на посадку. «Коли вони про це почують, — думав він про свій Прорив, — вони ж просто очманіють з радощів! Скільки цікавого в нас попереду! Не товктись на місці поміж рибальських човнів — а знати, нащо ти живеш у цім світі! Ми подолаємо свою неміч, ми станемо іншими — сильними, розумними! Ми будемо вільні! Ми навчимося літати!»

І майбутнє постало перед ним, як осяйна далечінь, що вабить і кличе вперед.

Тим часом Зграя збиралася на Велику Раду; та коли він приземлився, то побачив, що всі нібито чогось чекають. Так воно й було — чекали на нього.

— Чайко Джонатане Лівінґстон! Стань у середину!

Слова Старійшини звучали дуже врочисто. Виклик у середину кола означав чи страшну ганьбу, чи то найвищу шану. Коло Пошани — це честь, якої зазнали хіба що найславніші з ватажків. «Так, звісно, — подумав Джонатан, — сьогодні вранці вони бачили мій Прорив! Та мені не треба ніякої пошани. Я не хочу бути ватажком. Я тільки хочу поділитися тим, що відкрив, показати, який простір відкривається перед нами!» Він ступив уперед.

— Джонатане Лівінґстон, — мовив Старійшина, — стань перед очі твоїх товаришів, у Коло Ганьби!

Його наче вдарили дошкою. Коліна в нього ослабли, пір'я обвисло, у вухах зашуміло. У Коло Ганьби? Це неможливо! Прорив! Вони не розуміють! Вони помиляються, вони помиляються!

— ...За своє неподобне легкодумство, — гудів урочистий голос, — за те, що спаплюжив гідність і звичаї Народу Чайок...

Виклик у Коло Ганьби означав, що його виженуть зі Зграї, засудять до самотнього життя на Далеких Скелях.

— ...Настане день, Джонатане Лівінґстон, і ти зрозумієш, що легкодумство тебе занапастило. Життя — це незбагненна таємниця, і нам досить знати одне: ми вкинуті до цього світу, щоб їсти і лишатися живими, поки зможемо.

Чайки ніколи не суперечать Великій Раді, та Джонатан усе-таки наважився подати голос.

— Легкодумство? Браття мої! — вигукнув він. — Хто думає серйозніше, ніж чайка, що осягає сенс життя, його найвищу ціль? Ми тисячу років животіли заради того, щоб шукати риб'ячі голови, але ж тепер нам справді є для чого жити — щоб учитися, відкривати нове, бути вільними! Дайте мені тільки спробувати, дозвольте показати вам, чого я навчився...

Зграя наче скам'яніла.

— Ти нам більше не брат, — нарешті промовили чайки одна по одній, а потім з поважним виглядом затулили собі вуха і повернулися до нього спинами.

Джонатан Лівінґстон провів решту свого життя на самоті (...). І єдине, що його смутило, — це не самотність, а те, що чайки відмовилися повірити в чарівну красу польоту, хоча їм варто було тільки відкрити очі, щоб її побачити. Сам він кожного дня робив усе нові та нові відкриття. Він дізнався, що, пірнаючи у стрімкому піке, може зловити рідкісну та смачну рибу, яка водиться на глибині десять футів; тепер йому були не потрібні рибальські човни і крихти черствого хліба. Він навчився спати в повітрі, навчився тримати курс уночі, коли вітер дме з берега, і долати сотні миль від зорі до зорі. Так само спокійно він долав туманну запону над морем і прориався до світлого чистого неба — у той час як усі чайки лишалися на землі, і гадки не маючи, що в небі над ними існує

Владислав Єрко. Ілюстрація до твору «Чайка Джонатан Лівінґстон». 2000-ні роки

щось інше, крім туману й дощу. Він навчився мандрувати із сильним вітром у далекі краї і там ловити на обід смачних комашок.

Те знання, яке він колись хотів відкрити всій Зграї, тепер було його єдиною розрадою; він навчився літати й не шкодував, що йому довелося сплатити за це таку ціну. Джонатан зрозумів, що тільки нудьга, страх і злість скорочують життя чайок; а сам він був вільним від цього тягаря й тому прожив довгий щасливий вік. (...)

Частина друга

1. *Прослухайте авдіотекст. Який новий світ відкрив чайка Джонатан? Чи був він кращим за той, звідки чайка Джонатан прилетів?*
2. *Які думки про навчання почув головний герой від інших? Чи корисні ці настанови для вас? Прокоментуйте.*

audio

Частина третя

Джонатан повільно кружляв над Далекими Скелями. Він спостерігав. Цей грубуватий молодий Флетчер був майже бездоганним учнем. Він мав і силу, і хист до польоту, і найголовніше — палке бажання учитись. (...)

За три місяці у Джонатана з'явилося ще шість учнів. Усі були Вигнанцями, бо їх захопила нова дивна ідея — літати заради того, щоб відчути радість польоту. (...)

— Насправді кожен з нас — це живий образ Великої Чайки, необмежена ідея свободи, — говорив Джонатан вечорами, стоячи на березі моря, — і точність польоту — це крок до вираження нашого справжнього «я». Усе, що нас обмежує, треба відкинути. Ось навіщо ми маємо опанувати високу швидкість, і малу швидкість, і фігурний політ. (...)

Минув лише місяць, а Джонатан уже вирішив, що час повернутися до Зграї.

— Ми не готові! — сказав Генрі Келвін. — Нас не приймуть! Ми Вигнанці! Ми ж не можемо присилувати себе летіти туди, де нам не раді?

— Ми вільні летіти, куди захочемо, і бути такими, як є, — відповів Джонатан і, зринувши в повітря, полетів на схід, де жила Зграя.

Учні на хвилю розгубилися, бо Закон Зграї забороняє Вигнанцям повертатись, і цей Закон не порушував іще ніхто за тисячу років. Закон велів липнутися; Джонатан закликав летіти; і зараз він летить над морем за милю від них. Досить їм забаритися ще на мить, як він постане один проти ворожої Зграї.

— Чого це ми мусимо слухатися Закону, коли вже не належимо до Зграї? — знічено спитав Флетчер. — А як почнеться бійка, там од нас буде більше користі, ніж тут.

Усе-таки вони прилетіли із заходу вранці — вісім чайок, вишикувані подвійним ромбом, крило до крила. (...)

Звичайна галаслива чвара на березі вмить ущухла, і запанувала страшна тиша. (...)

Одна думка сяйнула усій Зграї, мов грізна блискавка. Ці птахи — Вигнанці! І вони повернулися! Та це... це ж просто неможливо! Флетчер очікував бійки, проте Зграя наче скам'яніла. (...)

Минула майже година, поки Слово Старійшини облетіло всю Зграю: «Не зважати на них!». Чайка, що заговорить із Вигнанцем, стане Вигнанцем також. Чайка, що погляне на Вигнанця, порушить Закон Зграї.

Відтоді до Джонатана були звернені лише сірі спини чайок, та він мовби не помічав цього. Він проводив заняття просто над Берегом Ради і вперше вимагав од учнів, аби вони показали все, на що здатні.

— Мартін! — лунав його голос на все небо. — Ти кажеш, що опанував малу швидкість. Не повірю, поки не доведеш! ЛЕТИ!

І сумирний малий Мартін Вільям, що над усе боявся гніву вчителя, собі на диво став майстром польотів на малій швидкості. При легенькому вітерці він навчився складати пір'я так, що злітав до самих хмар і сідав на берег, жодного разу не ворухнувши крилами.

А Чарльз-Роланд злетів аж на Велику Гору Вітрів, на висоту двадцять чотири тисячі футів, і спустився весь синій від холодного розрідженого повітря, здивований, щасливий, готовий завтра піднятися ще вище.

Флетчер, що більше за всіх любив фігурні польоти, нарешті подолав свій шістнадцятивитковий повільний переворот, а наступного дня побив власний рекорд, зробивши потрійний переворот через крило... (...)

Тільки через місяць після повернення перша чайка із Зграї переступила межу і попросила дозволу навчатися разом з іншими. За цей переступ Теренс Ловелл став зватися проклятим Вигнанцем — і восьмим учнем чайки Джонатана.

Наступної ночі із Зграї прийшов Кирк Мейнард. Він насилу прошкандибав по березі, тягнучи ліве крило, і впав до ніг Джонатана.

— Допоможи мені, — прошепотів він ледь чутно, наче був при смерті. — Я хочу літати над усе на світі...

— То вперед, — мовив Джонатан. — Піднімайся зі мною в повітря — і почнемо.

— Ти не розумієш. Крило. Я не можу ворухнути крилом.

— Мейнарде, ти вільний бути самим собою, тут і зараз, і ніщо не може тобі завадити. Це Закон Великої Чайки, це — Закон... (...)

І так само легко і швидко, як це було сказано, Кирк Мейнард випростав крила і зринув у темне нічне небо. Уся Зграя прокинулася, вчувши його несамовитий крик, що долинав із висоти п'ять тисяч футів:

— Я можу літати! Слухайте! Я МОЖУ ЛІТАТИ!

На світанку близько тисячі чайок зібралися позаду учнів і зачудовано дивилися на Мейнарда... (...) А він говорив дуже прості речі: що чайка має право літати, що свобода — це її істинна сутність, і все, що обмежує цю свободу, нічого не значить — усі забобонні звичаї, усі закони, хоч би які вони були.

— Нічого не значить? — вигукнув хтось у юрмі. — А якщо це Закон Зграї?

— Єдиний справедливий закон — це шлях до свободи, — відповів Джонатан. — Іншого закону немає.

— По-твоєму, ми здатні літати, як ти? — знову пролунав чийсь голос. — Ти незвичайний, у тебе Божий дар, не те що в нас!

— Погляньте на Флетчера! На Ловелла! На Чарльза-Роланда! На Джуді Лі! Чи вони теж незвичайні і мають Божий дар? Не більше, ніж ви, не більше, ніж я. Вони різняться від вас лише одним — що почали розуміти, хто вони є, і доводять це на ділі.

Усі учні, окрім Флетчера, знічено засовалися на місці. Вони й не думали, що про них можна таке сказати... (...)

— У Зграї кажуть, що коли ти й не син Великої Чайки, — сказав Флетчер Джонатану якось уранці після тренувальних швидкісних польотів, — то принаймні випередив свій час на тисячу років... (...)

Це сталося всього через тиждень. Флетчер показував фігури швидкісного польоту новим учням. Він вийшов із піке на висоті сім тисяч футів і сірою стрілою промчав за кілька дюймів від берега, аж раптом на дорозі в нього опинилося мале чаєня, що вирушило у свій перший політ і кликало маму. У Флетчера Лінда лишалася десята частка секунди, щоб ухилитися, він рвучко повернув ліворуч і на швидкості понад двісті миль врізався у гранітну скелю. (...)

Страх, удар, темрява — а потім він поплив у дивному чужому небі, забуваючи, згадуючи, забуваючи знову, і йому було страшно, смутно і тяжко, так тяжко...

Голос долинув до нього, як уперше, коли він зустрів Джонатана Лівінґстона.

— Річ у тім, Флетчере, що ми намагаємося подолати свої межі поступово, помалу. Ми ще не навчилися літати крізь скелі, це ми пройдемо трохи згодом. (...)

...Флетчер потрусив головою, випростав крила і розплющив очі, лежачи біля підніжжя скелі, посе-

Владислав Єрко. Ілюстрація до твору «Чайка Джонатан Лівінґстон». 2000-ні роки

ред натовпу чайок. У Зграї зчинився страшенний галас, коли всі побачили, що він ворухнувся.

— Живий! Умер, а потім ожив!

— Торкнувся його крилом! Оживив! Син Великої Чайки! (...)

...До ранку Зграя забула про своє божевілля, та Флетчер не забув.

— Джонатане, пам'ятаєш, ти колись казав, що треба любити Зграю настільки, аби повернутися до неї й ділитися знаннями? ...Я не розумію, як можна любити збіговисько розлючених птахів, що ледь не вбили тебе.

— О Флетче, ти й не мусиш це любити! Звичайно, не треба любити ненависть і зло. Ти просто повинен бачити кожну чайку такою, яка вона є насправді, бачити в усіх добро і допомагати їм, аби вони й самі змогли побачити свою істинну сутність. Ось що я називаю любов'ю. От, наприклад, був собі такий молодий птах запальної вдачі — чайка Флетчер Лінд. Він став Вигнанцем, ладен був битися на смерть із усією Зграєю й готувався створити для себе власне пекло на Далеких Скелях. А зараз він створює свої власні небеса і веде туди всю Зграю.

Флетчер обернувся до Джонатана, і в його очах майнув переляк.

— Я веду? Що ти хочеш сказати? Ти наш учитель. Ти не можеш нас покинути!

— Не можу? А тобі не спадало на думку, що десь можуть бути інші зграї та інші Флетчери, що їм учитель потрібний іще більше, ніж цьому Флетчеру, бо він уже знайшов шлях до світла?

— Я? Джоне, я проста чайка, а ти...

— ...єдиний Син Великої Чайки, так? — Джонатан зітхнув і подивився на море. — Тобі я більше не потрібний. Усе, що тобі треба, — це і далі пізнавати самого себе, з кожним днем усе ясніше бачити справжнього Флетчера, для якого не існує межі. Він — твій учитель. Ти мусиш його розуміти і коритись йому, от і все.

А наступної миті тіло Джонатана заясніло тріпотливим блиском і почало танути в осяйному мареві.

— Не дозволяй їм вигадувати про мене дурні байки та робити з мене бога. Обіцяєш, Флетче? Я — чайка. Я люблю літати, може...

— ДЖОНАТАНЕ!

— Бідолашний Флетче! Не вір своїм очам. Усе, що вони бачать, це межі. Довіряй внутрішньому зору, осягни те, що вже знаєш, — і шлях до неба відкрито. (...)

Трохи згодом Флетчер змусив себе злетіти у небо і зустрівся з групою учнів-новачків, які з нетерпінням чекали першого уроку.

— Насамперед ви мусите зрозуміти, — похмуро мовив він, — що чайка — це необмежена ідея свободи, образ Великої Чайки, і все ваше тіло — від кінчика одного крила до кінчика другого — це не що інше, як ваша думка. (...)

(Переклад Дарії Радієнко)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Що хотів чайка Джонатан зробити для своєї родини та Зграї? Як би це вплинуло на їхнє життя?
2. Чому родичі та інші чайки не підтримали чайку Джонатана? Що заважало їм відкрити інший світ і нове знання?

Аналіз та інтерпретація

3. Простежте шлях до мети чайки Джонатана Ліївінґстона. Які випробування були на цьому шляху? Як герой їх долав?
4. Які якості характеру втілено в образі головного героя?

Творче самовираження

5. Створіть малюнки до повісті Р. Баха, доберіть цитати.

Цифрові навички

6. Які епізоди твору Р. Баха демонструють поняття «булінг»? Відшукайте в інтернеті та прочитайте Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» (2019). Розкажіть про відповідальність осіб, які здійснюють булінг стосовно інших.
7. Підготуйте у формі плаката або посту для соцмереж 3—5 порад щодо протидії булінгу. Використайте ілюстрації до твору Р. Баха.

Дослідження і проєкти

8. З якими міфологічними й казковими персонажами можна порівняти головного героя твору?
9. Випишіть з тексту твору назви технічних фігур пілотування, які здійснював чайка Джонатан. За допомогою довідкової літератури, інтернету з'ясуйте їхній зміст. Доберіть світлини.

Життєві ситуації

10. Якщо натовп не розуміє особистості, яка прагне кращого світу, чи повинна вона схилитися перед «законами Зграї» і припинити пошуки нового знання?
11. Які життєві позиції втілено в повісті-притчі «Чайка Джонатан Ліївінґстон»? Яку з них ви поділяєте? Поясніть.
12. Чого навчає повість-притча Р. Баха?

3

Мозаїка Середньовіччя

Специфіка середньовічної культури та розвитку літератури

Християнство давало щось зовсім нове,
нечуваний підйом чуття, принади
раю і страховища пекла.

Іван Франко

1. *Пригадайте роман В. Скотта «Айвенго». Кого називали лицарями в добу Середньовіччя? Розкажіть про їхній спосіб життя. Яке значення мало лицарство в Західній Європі?*
2. *Розкрийте сучасне значення слів «лицар», «лицарка». Чи потрібні такі люди в наш час?*

Хронологічні межі Середньовіччя. Тисячоліття, що віддаляє Давній світ від Нового часу, тобто середні віки, в історії людства називають *Середньовіччям*. Розвиток літератури в добу Середньовіччя мав свою специфіку на Заході й Сході. У Європі цей період охоплює приблизно IV—XV ст. — з моменту краху Римської імперії до повного утвердження феодального способу виробництва (хоча в деяких країнах уже у XIII—XIV ст. формувалися засади Відродження). У східних країнах процес феодалізації розпочався раніше, ніж у Європі, і затягнувся на кілька століть довше. Хоча розвиток людської цивілізації в епоху Середньовіччя був неоднорідним у різних країнах, є чимало спільного, що дає змогу стверджувати про середні віки як особливий етап духовної культури людства.

Ознаки Середньовіччя як епохи в літературі та культурі. У середні віки художня література розвивалася за умов утвердження феодальних відносин. Грандіозні історичні події (релігійні війни, перерозподіл територій, міграція народів, пошук нових земель, формування міст тощо) відображені в яскравих образах і сюжетах середньовічних творів.

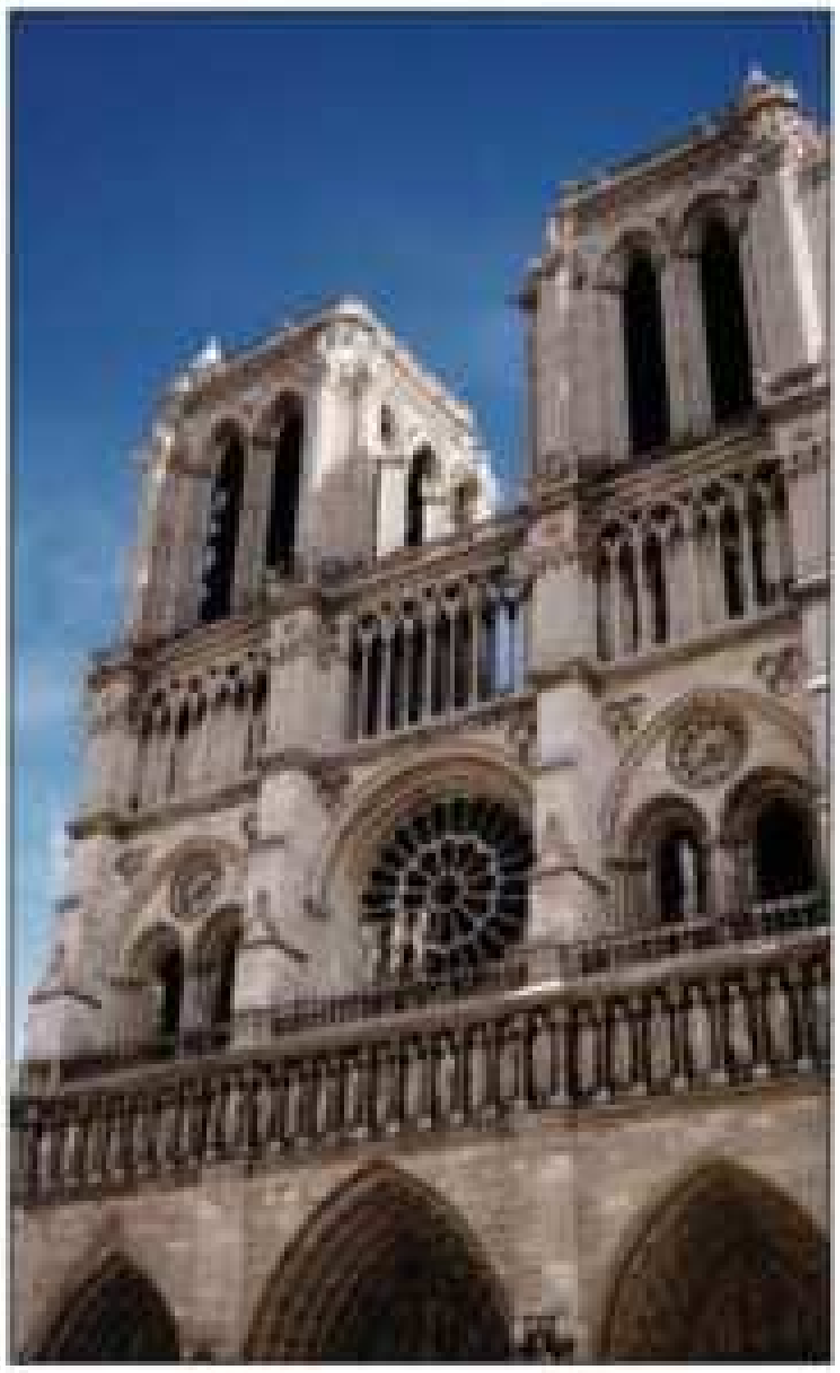
У середні віки сформувалися п'ять нових культурних зон: *індійська, східноазійська, близькосхідна, візантійська, західноєвропейська.*

Виняткове значення в розвитку різних видів мистецтва, зокрема літератури, мали світові релігії — *християнство, іслам, буддизм*. Високий авторитет священних книг (Біблії, Корану та ін.) у ті часи зумовив появу релігійних тем, сюжетів і образів у художніх творах. У середні віки сформувалася нова *теоцентрична концепція людини*, згідно з якою людину вважали залежною від божественної волі, а все своє життя вона мала підпорядкувати пошуку вищих духовних цінностей.

Крім релігії, потужний вплив на мистецтво й художню літературу справила *філософія*. У різних куточках світу сформувалися специфічні філософські системи, тісно пов'язані з уявленнями та віруваннями людства. У літературних творах доби Середньовіччя знаходимо чимало роздумів про сенс буття, стосунки людини з Богом, її місце на землі, боротьбу тілесного й духовного. Філософію в ті часи розуміли як науку про щастя, яке неможливе без духовної мети. Отже, у добу Середньовіччя тісно поєдналися думка та художній образ, величне і трагічне, віра в Бога і прагнення ідеалу. Людина усвідомила залежність від вищих сил і водночас відкрила в собі нові можливості, шукаючи своє місце у Всесвіті.

У літературі Середньовіччя виявилися дві основні тенденції: 1) клерикальна (зумовлена релігією); 2) світська (настанова на відображення життя та інтересів різних соціальних верств).

У клерикальній літературі були популярні тлумачення священних книг — *Біблії, Корану, Талмуду* та ін., а також

Собор Паризької Богоматері,
м. Париж (Франція).
Початок будівництва 1163 р.
Сучасні фото

культова поезія (гімни, молитви, проповіді, видіння), релігійна драма тощо. Цю літературу створювали не мовою живого спілкування, а тими, що вже занепадали, але ще існували як мови церкви, науки, освіти. У Європі це була латина. У країнах Східної Європи, у Київській Русі, де міцнішали культурні зв'язки з Візантією, такою мовою стала старослов'янська, а на Сході — санскрит. Ці мови забезпечували обмін культурними здобутками різних народів.

Світський напрям середньовічної літератури Сходу й Заходу творили представники різних соціальних груп, які писали про власні теми й проблеми у визначеній системі жанрів. Наприклад, європейське лицарство подарувало світові лицарський роман, куртуазну лірику тощо. Завдяки розвитку міст, що ставали не тільки осередками торгівлі й виробництва товарів, а й культурними центрами, формувалася широка за тематикою демократична культура (наприклад, у Франції — фабліо, у Німеччині — шванки тощо). У межах світського напряму літератури розвивалися національні мови.

Становлення різних національних літератур ґрунтувалося на здобутках усної народної творчості. Зв'язок художньої літератури та фольклору знайшов відображення в багатьох середньовічних жанрах (наприклад, у героїчному епосі). Деякі твори передавали з вуст в уста, вони стали колективним надбанням: «Пісня про Роланда», «Роман про Тристана та Ізольду», «Пісня про Нібелунгів», «Пісня про мого Сіда», «Слово про Ігорів похід» та ін. Поступово значення фольклору в художній літературі послаблювалося. З відокремленням літератури від колективної свідомості вона перестала бути анонімною.

Кельнський собор,
м. Кельн (Німеччина).
Початок будівництва 1248 р.
Сучасні фото

Всесвітньо відомими є імена таких середньовічних митців, як *Лі Бо*, *Ду Фу* (Китай), *Рудакі*, *Омар Хаям*, *Хафіз*, *Фірдоусі*, *Румі* (персько-таджицька література, що розвивалася на території Ірану та Середньої Азії), *Данте Аліг'єрі* (Італія) та ін.

presentation

Основні ознаки доби Середньовіччя в Європі

- теоцентризм (Бог — центр Всесвіту);
- поєднання релігійних форм з народною фантазією, здобутками народної культури;
- абстрактно-символічний характер;
- відтворення складної боротьби різних начал у душі людини — тілесного і духовного, Бога і Диявола, нищого і високого;
- відображення драматизму буття;
- монументалізм, складність форм і стилів;
- синтез різних видів мистецтва.

Дерево термінів

Теоцентризм (грец. *Theos* — Бог, лат. *centrum* — центр кола) — філософська концепція, в основу якої покладено розуміння Бога як абсолютного, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя та будь-якого блага.

Дж.-В. Вотергаус. Трістан та Ізольда. 1916 р.

Е. Лейтон. Кінець пісні. 1902 р.

Роль християнства в Україні та інших європейських країнах

У середньовічну добу в Європі серед інших літератур під впливом християнства формувалася й література Київської Русі. Іван Франко у праці «Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії» (1905, 1907—1911) писав про великий «доброчинний вплив» християнства: «Воно, без сумніву, дало старинному світові, що або задихався в безтямній розкоші, або потопав у чорній зневірі і розпуці, вищу мету життя, вказало йому новий світ ідей і вірувань, давало його душі зовсім іншу силу й іншу волю». Навколо тодішньої церкви формувалися заклади освіти. Церква сприяла розвитку науки, філософії, мистецтва. Водночас християнство в епоху Середньовіччя мало й інший — темний — бік. За словами І. Франка, «воюючи з многобожжям, воно виступало ворожо проти всяких його слідів у літературі, науці й житті». Ім'ям церкви виправдовували руйнування пам'яток колишньої культури, засилля інквізиції, кровопролитні релігійні війни. І все ж таки християнство справило потужний вплив на розвиток тогочасної культури.

Єнський університет. Заснований у 1558 р., м. Єна (Німеччина). Сучасне фото

Золоті сторінки китайської культури

Китайське Середньовіччя охоплює VII—XIII ст. Це важливий період розвитку китайської літератури, зокрема поезії, що спиралася на філософські вчення — конфуціанство і даосизм. Провідні моральні принципи *конфуціанства*: 1) допомагай іншим досягти того, чого б сам хотів досягти; 2) чого не бажаєш собі, не роби іншим. У *даосизмі* людина та природа сприймаються як єдине ціле, тому пізнати природу означає пізнати й людину. Як вважали при-

Велика китайська стіна, м. Пекін (Китай). Збудована переважно за часів династії Мін протягом XIV–XVII ст.

хильники цього напряму, життя природи і людей іде своїм шляхом — *дао* («природний хід речей»).

За часів правління династії Тан (618—907) у Китаї сформувалася високорозвинута цивілізація. У процесі об'єднання окремих князівств утворилася могутня *Танська держава* зі столицею *Чаньань*, де була розташована резиденція імператора. Правителі Танської держави дбали про розвиток країни та мистецтва. Найвідомішими поетами китайського Середньовіччя вважають *Лі Бо* і *Ду Фу*, у творчості яких виявилися ідеї даосизму та конфуціанства.

В епоху правління династії Тан поезія стала суттєвою складовою частиною духовного життя китайців. У ті часи вірші писали всі — від імператора й чиновників до найбідніших селян. Своєрідність китайської культури танського періоду полягає в тому, що поезія, живопис і каліграфія не мали звичних для нас меж. Вірші в Давньому Китаї записували за допомогою ієрогліфів, які

Старий палац — резиденція китайських імператорів, м. Пекін (Китай). Початок будівництва в XV ст.

мали багато значень, тому читачі/читачки повинні спиратися на творчу уяву. Займаючись каліграфією, китайці ніби наново відкривають власне «Я», спілкуються із Всесвітом.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Який період охоплює доба Середньовіччя і за яких історичних умов тривав її розвиток?
2. Назвіть основні ознаки цієї літературної епохи.
3. Які тенденції сформувалися в літературі Середньовіччя?
4. Які мови сприяли їх розвитку?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

5. Чи різнився розвиток літератур у добу Середньовіччя на Заході й Сході? Наведіть аргументи.

Творче самовираження

6. Підготуйте сторітелінг (усно) на тему «Історія одного шедевру доби Середньовіччя». Доберіть світлини до вашої розповіді.

Цифрові навички

7. За допомогою інтернету відшукайте інформацію і підготуйте повідомлення про розвиток художньої літератури в добу Середньовіччя в будь-якій країні Заходу або Сходу (за вибором). Доберіть відповідні художні тексти, світлини та ілюстрації.
8. За допомогою інтернету дізнайтеся про особливості будови середньовічних замків, соборів, палаців на Заході й Сході. Підготуйте повідомлення про одну споруду (за вибором).

Дослідження і проєкти

9. *Робота в групах.* Підготуйте проєкт на одну з тем: 1) «Образотворче мистецтво в середньовічній Європі»; 2) «Лицарська культура в добу Середньовіччя»; 3) «Середньовічні філософи». Оформте результати проєкту у вигляді презентації.
10. Дослідіть історію пісні студентів «Gaudeamus». Чому ця пісня стала гімном студентів у Європі?

Життєві ситуації

11. Уявіть, що до вас приїхали гості з-за кордону. Підготуйте для них екскурсію і покажіть 2—3 пам'ятки Київської держави.

«Пісня про Роланда»

Героїчний епос — це не просто зібрання пісень про давні події, а твір, що виконує високу культурну місію.

Р. Менендес Підаль

Що для вас означає поняття «патріотизм»? Хто такі справжні українські патріоти? Наведіть приклади. Чи можете ви себе назвати патріотом України?

Релігійні війни в середньовічній Європі. У «Пісні про Роланда» (прибл. 1100 р., опубл. 1837 р.) відображено ті часи, коли значна частина іспанських земель була під владою арабів, а країна франків межувала з арабськими володіннями. На Піренейському півострові тривала визвольна боротьба проти маврів[1]. Король Франції Карл Великий намагався розширювати кордони своєї країни й упроваджувати християнство, що призводило до сутичок із маврами. Ці та інші історичні події, пов'язані з релігійними війнами й утвердженням сильної королівської влади та впливу церкви, були поетично переосмислені у творах французького героїчного епосу, які називали *жести* (франц. *chansons de geste* — пісні про діяння). Ці поеми були призначені для співу, точніше — для декламації під акомпанемент арфи або віоли (невеличка скрипка). Виконавцями поем, а нерідко і їх авторами, були мандрівні співці — жонглери. В одній із таких поем — «Пісні про Роланда» — поєднані міф і правда, історія і вигадка.

Історична основа твору. У 778 р. король Франції Карл Великий, який мав певні інтереси в північно-східній Іспанії, втрутився у внутрішні справи іспанських маврів. Карла покликав на допомогу Ібн аль-Арабі, мусульманський правитель на півночі країни. Його згодом усунув халіф Абдеррахман, котрий прагнув створити в Іспанії самостійну мусульманську державу. Карл вирушив у похід до Іспанії. Частина його армії заволоділа Героною (Каталонія), а друга частина, якою він керував особисто, пройшла Піренеї та підкорила Памплелуну (Наварра). Згодом обидві частини армії з'єдналися біля Сарагоси. Звістка про

---

[1] Маври — назва арабів та берберів Північно-Західної Африки, які сповідували іслам у період VII—XVII ст. Цей термін застосовують також до арабів та берберів, які завоювали Іспанію й оселилися там у VIII ст., і до тієї частини мешканців завойованих територій (та їхніх нащадків), які стали мусульманами. Оскільки деякі з арабських завойовників Іспанії належали до негроїдної раси, цей термін використовували в середні віки щодо будь-якої людини з темною шкірою. Через свою неточність терміна «маври» не вживають фахівці-історики.

С. Марміон. Великі французькі хроніки. Мініатюра. XV ст.

А. Верард. Ронсевальський бій. 1493 р.

повстання саксів[1] відволікла Карла, і він вирушив назад. Ар'єргард[2] Карла постраждав від нападу басків[3]. У цьому бою, за свідченнями біографів Карла, загинули Еґіхард, Ансельм і Хруодланд — королівські лицарі (васали[4]).

Переосмислення реальних подій у героїчному епосі. Коротка подорож Карла до північної Іспанії перетворилася в «Пісні про Роланда» на широку панораму семирічної війни французів-християн проти маврів. У «Пісні про Роланда» йдеться про загибель графа Роланда (ймовірно, його прототипом став лицар Хруодланд, про якого згадувалося у хроніках), племінника короля Карла, у битві проти маврів у Ронсевальській ущелині, а також про зраду вітчима Роланда Ганелона і помсту Карла за смерть Роланда і дванадцятьох перів. Замість басків, від яких реально постраждав ар'єргард Карла, у творі зображено маврів.

---

[1] Сакси — одне із германських племен.

[2] Ар'єргард — військовий підрозділ, що охороняє військо при поході від фронту в тил або вздовж фронту.

[3] Баски — народ, який із часів Середньовіччя жив у Південно-Західній Європі, на Піренейському півострові.

[4] Васал (від лат. *vassus* — слуга) — у середні віки в Західній Європі феодал, що одержував земельні володіння і був залежним від іншого, могутнішого феодала-сеньйора (сюзерена). Васал мав щодо сюзерена низку повинностей, зокрема надавав йому військову допомогу, брав участь у нарадах сюзерена тощо. Віддана служба васала своєму володареві була однією із чеснот лицарів у Середньовіччі.

Боротьба проти них має релігійний підтекст. Випадкову загибель ар'єргарду Карла Великого у творі змальовано в легендарному піднесеному стилі — як великий подвиг в ім'я Бога, Франції і короля. У «Пісні про Роланда» з'являється додатковий епізод — повернення Карла, його велика битва і покарання мавpів за смерть своїх васалів. Окрема розповідь — про зраду і непокору Ганелона, що уособлює всіх тих феодалів, які протистояли королеві та його владі.

Особливості сюжету і композиції. Події в «Пісні про Роланда» розвиваються стрімко й напружено. *Зав'язкою* є посольство Бланкандріна від царя Марсілія з брехливою обіцянкою мавpів підкоритися французам, а також посольство Ганелона в табір мавpів, де він зраджує Роланда й національні інтереси. *Розвиток подій* охоплює переміщення французьких військ: Карл повертає свої основні загони на Ахен, а Роланд із дванадцятьма перами й ар'єргардом залишається прикривати відхід короля; після загибелі ар'єргарду Карл повертається назад. *Розв'язкою* всіх конфліктів у «Пісні про Роланда» є велична перемога французів над мавpами, хрещення жителів Сарагоси, повернення Карла із військом в Ахен, суд над Ганелоном і урочисте прийняття християнської віри Брамімондою, дружиною короля мавpів Марсілія. «Пісня про Роланда» має своєрідне обрамлення: на початку і в кінці твору змальовано широку картину релігійної війни, яку веде Карл Великий за утвердження християнських ідей.

Патріотичні ідеї у творі. «Пісня про Роланда» утверджує ідеї захисту християнської віри, об'єднання країни під владою короля, виконання священного обов'язку заради батьківщини. Героїчний зміст поеми втілено в образах франків — славних захисників вітчизни, мужніх і шляхетних лицарів.

Карл Великий. Короля Франції змальовано в піднесеному стилі. Епітет, що його супроводжує, — «сивобородий», тобто мудрий і справедливий. Він думає про Францію і про те, як утвердити ім'я Бога та християнські ідеї на всій землі. Король дбає і про своїх воїнів, ніжно любить Роланда, готовий помститися за своїх васалів у жорстокому бою.

Роланд. Цей художній образ є втіленням народної мрії про ідеального героя-лицаря, захисника батьківщини та християнської віри. Він сміливий, відчайдушний, відданий Франції, Богові й королю. Роланд уміє воювати, але в бою не забуває про своїх товаришів, поспішає їм на допомогу. Він не лише мужній, а й шляхетний лицар. Роланда згубила його нерозважливість і гарячкуватість. Коли стало відомо, що сили мавpів значно перевищують сили французів, Олів'єр запропонував Роландові засурмити в ріг (Оліфант), щоб Карл почув і повернув назад своє військо. Проте Роланд відмовився. Це призвело ар'єргард до загибелі, а сам Роланд загинув героїчною смертю. Помираючи, він повернув своє обличчя до ворожої землі, щоб співвітчизники, які знайдуть його, знали, що він не уникав небезпеки й помер як герой.

Ганелон. Це вітчим Роланда, феодал, підданий Карла Великого. Він розумний і сміливий, але переважають у ньому негативні якості — злість, заздрість, підступність, лицемірство. Він злякався, коли Роланд запропонував його кандидатуру на роль посла до короля маврів Марсілія, бо боявся смерті в таборі ворога. Ганелон вирушає до Сарагоси й під час переговорів з маврами зраджує Роланда. Він сказав їм, що Роланд «найсміливіший воїн», опора Карла, а як вбити його — «припиняться всі війни». Ганелон виказує Марсілію секрет, де перебуватиме Роланд з ар'єргардом (Ронсевальська ущелина) і скільки у нього буде війська. Отже, здійснивши такий ганебний вчинок, Ганелон повстав проти короля і проти Бога. Однак плани Ганелона здійснилися не повністю. У фіналі твору його очікує справедливе покарання: Карл Великий засуджує його до страти. В образі Ганелона викрито жорстокість і свавілля середньовічних феодалів, їхнє протистояння королівській владі, а також негативні людські якості.

Олів'єр. Друг Роланда, хоробрий і рішучий лицар, виявляє справжню доблесть у війні проти маврів. Він поміркованіший у своїх рішеннях і вчинках, аніж Роланд. Перед смертю Олів'єр дорікає Роландові за нерозсудливість, але не засуджує його. Він подібний на Роланда в тому, що не хоче загинути безславною смертю. Олів'єр помирає героїчно, сподіваючись, що народ складе про нього та його друзів пісні.

Турпін-архієпископ. Цей образ уособлює духовну силу, що супроводжує франків у війні з маврами. Іменем Бога Турпін надихає французів на перемогу і сам бере участь у боротьбі. Турпін — радник Роланда, Олів'єра і самого Карла Великого. Його присутність забезпечує Божу підтримку в Ронсевальській ущелині. Турпін дбає про душі французів на землі й після їхньої смерті. Тому Турпін радить Роландові засурмити в його ріг, коли стало зрозуміло, що француси гинуть: тоді їхні тіла

presentation

Г. Вегенер. Ілюстрація до твору «Пісня про Роланда». 1917 р.

не дістануться маврам і собакам, а будуть належно поховані співвітчизниками, щоб душі героїв спокійно перейшли в інший світ.

Ронсевальська ущелина. Піренеї (Іспанія). Сучасне фото

Де розташована Ронсевальська ущелина?

Ронсевальська ущелина — місцевість у Піренеях поміж містечками Ронсесвальєс (Іспанія) та Сен-Жан-П'є-де-Пор (Франція). Згідно з легендою, на цьому місці 15 серпня 778 р. загинув лицар Карла Великого Роланд.

Яку зброю використовували в Середньовіччі?

У героїчному епосі «Пісня про Роланда» відображено особливості культури того часу. Так, мечі бійців мають назви: у Роланда є меч Дюрандаль, у Карла — Жуайоз, у Турпена — Альмас, в Олів'єра — Антеклер, у Баліганта — Пресіоз, у Ганелона — Морглес. Коні героїв теж мають виразні імена й наділені богатирською силою: кінь Роланда — Вельянтіф, кінь Карла — Тансандор, кінь Ганелона — Ташбрюн. Французи йдуть у бій із вигуком «Монжуа!» (це також назва прапора Карла Великого), а маври кричать «Пресьоз!» (за назвою меча Баліганта). Карл Великий має давній спис, історія якого пов'язана з легендою про загибель Христа, — символ влади й могутності, освячений кров'ю Спасителя.

Кадр із кінофільму «Пісня про Роланда» (режисер Ф. Кассанті, Франція, 1979)

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

ПОЕМА

(Уривки)

Битва триває

Якою є справжня дружба? Чи можна назвати стосунки Роланда й Олів'єра дружбою? Доведіть текстом.

(...) Відчув тут Олів'єр смертельну рану,
Та знав — для помсти мало часу має,
І з люттю кинувся в жорстоку січу,
Від списів та щитів тріски летіли,
А з ними руки, голови і плечі,
Хто бачив ту розправу з ворогами,
Як маври падали, розтяті навпіл,
Запам'ята назавжди переможця
І не забуде бойовий клич Карла,
Дзвінкий, гучний крик графа «Монжуа!».
А потім він Роланда зве до себе:
«Мій побратиме, підійдіть-но швидше,
От-от моя кончина, слід прощатись!».
Аой!

Карл Великий молиться перед битвою. Вітраж у Шартрському соборі, м. Шартр (Франція). Сучасне фото

Битва Роланда. Вітраж у Шартрському соборі, м. Шартр (Франція). Сучасне фото

Роланд в обличчя Олів'єра глянув,
Воно знекровлене, бліде й мертвотне,
Струмить червона цівка крові з тіла
Й важкими краплями спада на землю.
Роланд сказав: «О Боже! Яке лихо!
Геройство ваше вас згубило, друже!
Таких відважних світ іще не бачив!
О горе! Франціє-красуне, зараз
Від тебе йдуть васали, слуги вірні,
Лишається одна, осиротіла,
Страшне відчує Імператор горе...».
І знепритомнів, впав коню на шию.
Аой!

Роланд в сідлі, оговтався він врешті,
А Олів'єр, поранений смертельно,
Втрачає кров, в очах його мутніє,
І вже не бачить ні здаля, ні зблизька,
Де побратим, а де заклятий ворог.
І раптом він зіткнувся із Роландом,
Та, друга не впізнавши, в шолом вдарив.
Розсік аж до наносника надвоє,
Не зачепивши ледве лоба графа.
Здивовано Роланд на нього глянув
І з ніжністю й теплом спитав у друга:
«Мій побратиме, вдарили навмисне?
Це ж я, Роланд, люблю усім вас серцем.
Ніколи не було між нами звади».
«О друже, — каже той, — ваш голос чую,
Та вас не бачу. Присягаюсь Богом —
Невмисний мій удар, і я жалкую!»
Роланд сказав: «Він не пошкодив, брате,
Бог свідок, я простив удар ваш хибний!».
І друзі міцно й ніжно обнялися,
Простилися з любов'ю. Так розсталися... (...)

Роланд б'ється з маврами, проте хоче знати, чи прийде Карл, тому сурмить у ріг Оліфант. На його поклик відгукнулися всі сурми війська Карла. Маври зрозуміли, що король уже близько, і вирішили згубити Роланда.

(...) Коли Роланд побачив наступ вражий,
Відчув він силу, гордість і відвагу.

Поки живий, завзято буде битись.
Сів на коня, прудкого Вельянтіфа,
Ударив острогами золотими
І кинувсь в саму гущу сарацинів.
Слідом за ним з мечем архієпископ.
А маври закричали: «Всі рятуйтесь!
Король могутній повернувсь, тікайте!
Французькі сурми близько вже лунають!».

Ніколи граф Роланд не міг терпіти
пихатих гордіїв, страхополохів
І зрадників, злостивих і негідних.
Сказав архієпископу Турпіну:
«Ви піший, сіре, на коні сиджу я,
Але залишусь з вами, вас не кину,
Поділимо і радості, і горе.
Ніколи й ні для кого вас не зраджу.
А за наскок віддячим бусурманам
І нагадаймо вдари Дюрандаля!».
Турпін: «До бою, хай тремтять невірні!
А прийде Карл, то він за нас помститься!».

Волають маври: «Горе нам, нещасним!
Для нас цей день став днем страшної згуби,
Ми втратили всіх перів і сеньйорів,
А Карл з великим військом повернувся.
Ми чуєм звук французьких сурем ясний,
Та поклик "Монжуа!" іще гучніший.
І граф Роланд подвоїв наче сили,
Ніхто його перебороть не зможе!

Ю.-Ш. фон Карольсфельд. Битва шістьох. 1816 р.

Ще спробуймо поцілить — і облишмо!».
Так і зробили. Враз дроти летючі
Посипались, списи і піки, стріли
Пошматували панцир, щит пробили,
Та жодне вістря шкіру не прошило.
А Вельянтіф отримав ран зо тридцять,
І врешті замертво він впав під графом.
Та сарацини врозтіч, а на полі
Зостався один Роланд. Один, самітній...
Аой!

(Переклад Вадима та Нінелі Пащенків)

Смерть Роланда

Про кого/що думає Роланд перед смертю? Про які якості його характеру це свідчить?

(...) Роланд відчув, що смерть вже зовсім близько,
Вона іде від голови до серця.
У тінь сосни високої лягає
Він долілиць, в траву зелену й ніжну,
Підклав під себе меч і Оліфант свій,
Звернув обличчя до землі невірних,
Аби відразу стало зрозуміло
І Карлові, і лицарям-баронам,
Що він, Роланд, помер як переможець.
Відпущення гріхів у Бога просить
Й до Неба рукавицю простягає.
Аой!

Невідомий художник. Вороги нападають на Роланда. Мініатюра. XIV ст.

Граф розумів — життя його скінчилось...
На пагорбі лежить лицем до мавpів,
Рукою в груди б'є слабою мляво:
«О Боже, дай моїм гріхам прощення,
Великим і малим від дня появи
Мене на світ і до самої смерті».
Знов простяга до Бога рукавицю:
Небесні ангели летять до нього.
Аой!

Роланд лежить зомлілий під сосною,
Лицем у бік країв іспанських дальніх.
Спливло багато спогадів яскравих:
Численні землі, всі мечем узяті,
Красуня-Франція, рідня привітна,
І Карл Великий, володар і вчитель...
Від згадок цих не стримав сліз небога,
Важких зітхань...
Та не забув й про себе,
Бо визнає свій гріх, блага прощення в Бога:
«Отець небесний, ти брехні не знаєш!
Ти вивів з мертвих Лазаря святого,
Ти Даниїла спас від лютих левів,
Врятуй мене од мук, страждань посмертних
За ті гріхи, що їх в житті накоїв!».
Він простягнув до Бога рукавицю,
І Гавриїл прийняв її ласкаво...
Роланд, на груди голову схиливши,
Схрестивши руки, смерті ждав покірно.

Ж. Фуке. Смерть Роланда. Мініатюра. XV ст.

І Бог послав до нього херувимів.
Злетіли з Неба Рафаїл-заступник
І Михаїл, потвор злих переможець,
І сам архангел Гавриїл святійший...
Віднесли душу графа в Райські кущі!

(Переклад Вадима та Нінелі Пащенків)

Український Роланд

Онуком українського письменника Івана Франка був Роланд Франко, названий на честь славного французького лицаря. Учений-інженер, дипломат, громадський діяч, він самовіддано служив своїй Батьківщині. Завдяки діяльності Р. Франка Україна отримала від Великої Британії науково-дослідну станцію «Академік Вернадський» в Антарктиці. Він сприяв створенню фільму «Захар Беркут», заснував Міжнародну премію імені Івана Франка та родинний музей у Києві.

Роланд Франко біля пам'ятника Іванові Франку. Національний музей І. Франка, с. Нагуєвичі (Львівська обл.)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Які риси характеру Роланда виявляються в сцені битви?
2. Яким постає Роланд в останні хвилини життя? Куди він повернув обличчя? Поясніть («Смерть Роланда»).
3. Прокоментуйте вчинок Олів'єра і ставлення до нього Роланда («Битва триває»).

Аналіз та інтерпретація

4. Знайдіть епітети, метафори, порівняння, які розкривають образ Роланда.
5. Доведіть, що Роланд — справжній лицар.

Творче самовираження

6. Якими ви уявляєте персонажів твору «Пісня про Роланда»? Опишіть (усно) і створіть 1—2 малюнки або комікс.

Цифрові навички

7. Назвіть імена янголів, які зійшли з неба до Роланда («Смерть Роланда»). Чому вони прилетіли до героя? За допомогою інтернету встановіть біблійні значення імен янголів та сфери, за які вони відповідають.

Дослідження і проєкти

8. Підготуйте проєкт «Увічнення легендарного образу Роланда в Європі». Зберіть інформацію про скульптури, твори живопису тощо. Створіть презентацію.
9. До якого континенту належить Піренейський півострів, де відбувалися події «Пісні про Роланда»? Які країни розташовані на ньому, а які межують із ними? Покажіть на мапі місця, де відбуваються події твору «Пісня про Роланда».

Життєві ситуації

10. Які чесноти втілено в образі лицаря Роланда?
11. Кого б ви назвали славними українськими лицарями?

«Слово о полку Ігоревім»

«Слово о полку Ігоревім» — це
пам'ятка українського духу.
Іван Огієнко

Пригадайте приклади з історії або сучасності, коли розбрат і відсутність єдності призводили до поразок і катастрофічних наслідків. Як ви вважаєте, що найкраще сприяє єдності в суспільстві або колективі? Чи були ви свідками ситуацій, коли згуртованість допомогла досягти успіху?

Історія створення та проблема авторства поеми. «Слово о полку Ігоревім» — визначна давньоруська пам'ятка кінця XII ст., що належить до скарбниці світової літератури. У творі йдеться про невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича на половців у 1185 р. Текст створено невдовзі після цих подій, імовірно, сучасником походу.

Проблема авторства «Слова о полку Ігоревім» досі залишається нерозв'язаною. Відомі понад двадцять версій щодо можливих авторів цього твору. Серед них — великі київські князі, дружинники, чернігівські

літописці, а також галичани, зокрема Володимир Ярославович та співець Митуса, який уцілів після поразки дружини князя Ігоря. Історичні факти, глибокі знання політичної ситуації та військової справи, відображені у творі, свідчать про високий рівень освіченості автора.

Історичні події. «Слово о полку Ігоревім» детально відображає історичну реальність того часу, коли князівські міжусобиці та вторгнення половців призвели до значних руйнувань і втрат. Похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, описаний у поемі, закінчився катастрофічною поразкою на річці Каялі, де князі потрапили в полон. Проте не варто буквально сприймати описані події. Поема є художнім узагальненням історичних процесів і подій, що ґрунтується на глибокому аналізі суспільного та політичного життя Київської Русі. Події розгортаються в часовій послідовності. Автор постійно змінює місце дії, переходячи від Ігоревого війська до половецького степу, Києва, інших руських міст, Путивля, знову до половецької землі й назад до Києва. Він звертається до сучасного й минулого, передчуває грізне майбутнє.

Патріотичні ідеї у творі. Основний задум «Слова о полку Ігоревім» — не лише опис подій походу, а й відображення змін світогляду князя Ігоря, що пройшов шлях від особистих амбіцій до усвідомлення важливості єдності держави. Роздрібнені князівства не могли протистояти згуртованій силі половців, які здійснювали напади на Русь. Автор використовує невдалий похід як приклад наслідків розбрату серед руських князів, наголошуючи на необхідності об'єднання для захисту рідної землі та створення сильної держави.

Особлива частина поеми — «Золоте слово» Великого князя Святослава Всеволодовича, яким він відгукується на звістку про невдалий похід князя Ігоря. Святослав висловлює глибоке розчарування та біль за долю Руської землі, дорікаючи Ігореві та його братові за їхню необачність і сліпе прагнення до слави. У промові Святослав закликає князів до єднання та спільної боротьби проти ворогів. Його слова символізують велич і силу, показуючи мудрого державного діяча, справжнього лідера, який надихає на досягнення високих цілей задля спільного блага.

Образи історичних осіб у поемі. *Князь Ігор* — яскравий і неоднозначний персонаж «Слова...». Він сміливий і

В. Лопата. Ілюстрація «Князь Ігор» до поеми «Слово о полку Ігоревім». 1981 р.

мужній воїн, що боронить рідну землю від найзапеклішого ворога — половців, але водночас — безрозсудна й недалекоглядна людина. Князь вирушає в похід, незважаючи на лихі прикмети, і потрапляє в полон після жорстокої битви. Гірка поразка Ігоря — це розплата за честолюбство, егоїзм і самовпевненість. Його повернення символізує надію на об'єднання України-Русі проти ворогів. Автор ставиться до князя з помітною симпатією, наділяючи його рисами лицарської звитяги й честі, що робить Ігоря своєрідним символом, навколо якого мають згуртуватися інші князі в боротьбі за Руську землю.

Брата князя Ігоря *Всеволода* зображено як сміливого воїна, здатного захистити рідну землю. Він нагадує билинного богатиря, що втілює мужність і відчайдушність. У творі його названо «буй-туром». Проте це складний і багатогранний персонаж, який надто багато думає про почесті й багатство, про ласку своєї дружини, мріє про золотий батьківський престол. Відвага і шляхетність Всеволода поєднуються з рисами безрозсудливості та егоїзму.

Ярославна — дружина князя Ігоря, символ краси та витонченості, один із найпоетичніших жіночих образів у світовій літературі. У поемі її зображено вірною супутницею князя. Ярославна глибоко переживає за свого чоловіка, звертається до сил природи по допомогу. Її тривожний і ніжний голос передає всю гаму почуттів: від любові та смутку до надії та віри в повернення коханого. Ярославна втілює ідеал відданої жінки, є символом домашнього тепла й злагоди, готова на все, щоб урятувати свого чоловіка.

Жанрові особливості «Слова...» та фольклорні елементи. «Слово о полку Ігоревім» має всі ознаки ліро-епічної поеми, яка поєднує виразні засоби лірики (емоційність, віршована форма) з епічними елементами (події, вчинки героїв, характери). Використовуючи поетичну форму, автор «Слова...» майстерно відтворює не тільки хроніку по-

presentation

М. Можаєв. Пам'ятник князю Ігорю та його дружині у Станиці Луганській, що біля Луганська. 2003 р.

дій, а й емоційний стан учасників, реакцію природи та суспільства на трагедію.

У творі переплітаються містичні мотиви і фольклорні елементи. Стихійні явища, такі як затемнення сонця та бурі, стають передвісниками трагічних подій. Київський князь Святослав бачить віщі сни, що попереджають про невдачу. Зворушливий плач Ярославни, звернений до вітру, сонця і Дніпра, показує зв'язок з природою, яка відгукується на її заклики. Природа, ніби жива, реагує на події, з одного боку, попереджаючи про небезпеку, а з іншого — допомагаючи Ігореві втекти з полону. Автор використовує багато епітетів, відомих з народної творчості, зокрема *сірий вовк, синій орел, чисте поле, чорна хмара, синє море, красні дівчата* тощо. З фольклору автор «Слова...» запозичив стилістичний прийом гіперболізації: князь Всеволод — наче казковий богатир, Ярослав Осмомисл підпирає полками Карпатські гори, а його дружина перемагає ворогів одним бойовим кличем. Мотиви слов'янської народної поезії та елементи язичницької міфології перетворюють «Слово о полку Ігоревім» на одне з найцінніших досягнень середньовічного епосу за художньою мовою та літературною значущістю.

СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ (1185)

(Уривки)

1. *Як мають діяти справжні патріоти, якщо країні загрожує небезпека?*
2. *Що є запорукою могутності та єдності держави?*

Автор розмірковує над тим, як йому розповісти про похід Ігоря, і згадує славного співця Бояна, котрий майстерно оспівував славу своїх князів.

(...) Почнем же, браття, повість оцю
від старого Володимира до нинішнього Ігоря,
який укріпив ум силою своєю
і вигострив серця свойого мужністю;
сповнившись ратного духу,
навів свої хоробрі полки
на землю Половецькую
за землю Руськую. (...)

Ігор жде милого брата Всеволода.
І сказав йому буй-тур Всеволод:

«Один брат,
один світ світлий — ти, Ігорю!
Обидва ми Святославичі!
Сідлай, брате, свої бистрії коні,
а мої вже готові,
осідлані під Курськом, попереду.
А мої ті куряни — воїни вправні:
під трубами сповиті,
під шоломами злеліяні,
кінцем списа згодовані,
путі їм відомі,
яруги їм знайомі,
луки у них напружені,
сайдаки отворені,
шаблі вигострені;
самі скачуть, як ті сірі вовки в полі,
шукаючи собі честі,
а князю — слави».

Тоді Ігор глянув на світлеє сонце й побачив
від нього тьмою всі свої вої прикриті.
І сказав Ігор до дружини своєї:
«Браття і дружино!
Лучче ж би потятим бути,
аніж полоненим бути.
Так всядьмо, браття, на свої бистрії коні
та на Дін синій поглянем».
Спала князю на ум охота —
і жадоба спробувати Дону великого
знаменння йому заступила.
«Хочу-бо, — сказав, —
списа переломити кінець поля Половецького;
з вами, русичі,
хочу голову свою положити
або напитися шоломом з Дону!»

Тоді вступив Ігор-князь в золоте стремено
і поїхав по чистому полю.
Сонце йому тьмою путь заступало;
ніч, стогнучи йому грозою, птиць збудила;
свист дикий встав поблизу:
див кличе з верху дерева —
велить прислухатись землі незнаємій:

Волзі, і Поморію, і Посуллю,
і Сурожу, і Корсуню,
і тобі, тмутороканський ідол!
І половці небитими дорогами
побігли до Дону великого;
кричать вози їх опівночі,
мов лебеді сполохані.

Ігор на Дін воїв веде!
Уже бо біди його птаство
по дубах пильнує,
вовки жах наводять по яругах,
орли клектом на кості звірів зовуть,
лисиці брешуть на черленії щити.
О Руськая земле, уже за горою єси!
Довго ніч меркне.
Зоря-світ запалала.
Мла поля покрила.
Щебіт солов'їв заснув,
говір галок пробудився.
Русичі великії поля черленими
щитами перегородили,
шукаючи собі честі,
а князю — слави. (...)

Другого дня вельми рано
кривавії зорі світ провіщають;
чорнії тучі з моря ідуть,
хочуть прикрити чотири сонця,
а в них трепечуть блискавки синії.
Бути грому великому!
Іти дощу стрілами з Дону великого!
Отут списам поломитись,
отут шаблям пощербитись
об шоломи половецькії,
на ріці на Каялі,
біля Дону великого!

О Руськая земле, уже за горою єси!

Ось вітри, Стрибожі внуки,
віють з моря стрілами
на хоробрі полки Ігореві.
Земля гуде.

В. Лопата. Ілюстрація «Боян» до поеми «Слово о полку Ігоревім». 1985 р.

Г. Якутович. Ілюстрація «Князь Ігор. Затемнення» до поеми «Слово о полку Ігоревім». 1977 р.

Ріки мутно течуть.
Порохи поля покривають.
Стяги говорять:
половці ідуть від Дону,
і від моря,
і з усіх сторін руські полки обступили.
Діти бісові кликом поля перегородили,
а хоробрі русичі перегородили черленими щитами.

Яр-туре Всеволоде!
Стоїш ти в обороні,
прищеш на воїв стрілами,
гримиш об шоломи мечами харалужними.
Куди тур поскочив, своїм золотим шоломом
посвічуючи,
там і лежать поганії голови половецькії.
Поскіпані шаблями гартованими шоломи оварськії
тобою, яр-туре Всеволоде!
Він завдав ці рани, дороге браття,
забувши честь і життя,
і города Чернігова отчий золотий стіл,
і своєї милої жони, красної Глібівни,
звичаї і обичаї! (...)

(Переклад Леоніда Махновця)

Руська дружина зазнала поразки. Ігор потрапив у полон. Всеволод загинув під час бою. Руські жінки оплакують чоловіків. Київський князь Святослав бачить «мутен сон» та промовляє до київських князів «золоте слово».

В. Лопата. Ілюстрація «За рідну землю» до поеми «Слово о полку Ігоревім». 1986 р.

Які риси характеру, на вашу думку, є найважливішими для справжнього лідера, здатного об'єднати країну і вести її до перемоги?

Тоді великий Святослав ізронив злоте слово,
З сльозами змішане,
і пророк:
«О мої синовці,
Ігорю і Всеволоде!
Рано есте почали Половецькую землю мечами разити,
а собі слави шукати.
Та без честі одоліли,
без честі бо кров погану ви пролили.
Ваші хоробрі серця в жорстокім
харалузі ковані,
а в одвазі загартовані.
Що ж натворили ви моїй срібній сідині?
І уже не бачу влади сильного,
і багатого, і многоратного
брата мого Ярослава
З чернігівськими вельможами,
З воєводами, і з татранами,
і з шельбирами, і з топчаками,
і з ревугами, і з ольберами.
Це ж вони без щитів
З ножами захалявними
кликом полки побивають,
дзвонячи в прадідівську славу.

В. Лопата.
Ілюстрація до поеми
«Слово о полку
Ігоревім». 1986 р.

Ви ж сказали: "Мужаймося самі —
минулу славу самі заберем
і прийдешню самі поділим!".
А чи диво се, браття, старому помолодіти?
Коли сокіл линяє —
високо птиць ганяє:
не дасть гнізда свойого в обиду.
Та се зле: князі мені — не пособники,
нінащо година обернулась.
Се в Римові кричать під шаблями половецькими,
а Володимир під ранами.
Туга і печаль сину Глібовому!».

Великий княже Всеволоде!
Не мислю б тобі прилетіти іздалека —
отчий золотий стіл постерегти!
Ти-бо можеш Волгу веслами розкропити,
а Дін шоломами вилляти!
Коли б ти тут був —
то була б рабиня по ногаті,
а бранець — по різані.
Ти-бо можеш посуху живими самострілами стріляти
удалими синами Глібовими!
Ти, буй Рюриче, і Давиде!
Чи не ваші золочені шоломи по крові плавали?
Чи не ваша хоробра дружина рикає, яко тури,
ранені шаблями гартованими на полі незнаємім?
Вступіте, господарі, в золоті стремена

В. Лопата.
Ілюстрація до поеми
«Слово о полку
Ігоревім». 1982 р.

за обиду часу нашого,
за землю Руськую,
за рани Ігореві,
смілого Святославича!

Галицький Осмомисле Ярославе!
Високо сидиш ти на своїм злотокованім столі,
підпер гори угорськії своїми залізними полками,
заступивши королеві путь,
зачинивши Дунаю ворота,
метаючи тягарі через хмари,
суди рядячи до Дунаю.
Грози твої по землях течуть,
одчиняєш ти Києву ворота,
стріляєш ти з отчого золотого стола салтанів за землями.
Стріляй, господарю, Кончака,
раба поганого,
за землю Руськую,
за рани Ігореві,
смілого Святославича!

А ти, буй Романе, і Мстиславе!
Хоробра мисль носить ваш ум на подвиг.
Високо пливеш ти на подвиг в сміливості,
наче сокіл, на вітрах ширяючи,
хотячи птицю в смілості здолати.
Єсть бо у вас залізні молодці
під шоломами латинськими.

В. Лопата.
Ілюстрація
«Золоте слово
князя Святослава»
до поеми «Слово
о полку Ігоревім».
1984 р.

Од них загула земля, і багато країн —
Хинова, Литва, Ятвяги, Деремела,
і половці сулиці свої покидали,
а голови свої підклонили
під тії мечі харалужнії.
Але вже, княже, Ігорю померк сонця світ,
а дерево поронило листя не з добра:
по Росі і по Сулі городи поділили.
А Ігоря хороброго полку — не воскресити!
Дін тебе, княже, кличе і зове князів на побіду.
Ольговичі, хоробрі князі, успіли на бій!

Інгвар і Всеволод,
і всі три Мстиславичі,
не лихого гнізда шестикрильці!
Ви не правом переможців
володіння собі захопили!
Нащо ж ваші золоті шоломи,
і сулиці ляські, і щити?
Загороділе полю ворота своїми гострими стрілами
за землю Руську,
за рани Ігореві,
смілого Святославича! (...)

(Переклад Леоніда Махновця)

Плач Ярославни

Уявіть себе на місці Ярославни, яка з тривогою очікує звістки з поля бою. Що б ви відчували та як би реагували на її місці?

В Путивлі-граді вранці-рано
Співає, плаче Ярославна,
Як та зозуленька кує,
Словами жалю додає.
— Полечу, — каже, — зигзицею,
Тією чайкою-вдовицею,
Та понад Доном полечу,
Рукав бобровий омочу
В ріці Каялі. І на тілі,
На княжім білім, помарнілім,
Омию кров суху, отру
Глибокії, тяжкії рани...

І квилить, плаче Ярославна
В Путивлі рано на валу:
— Вітрило-вітре мій єдиний,
Легкий, крилатий господине!
Нащо на дужому крилі
На вої любії мої,
На князя, ладо моє миле,
Ти ханові метаєш стріли?
Немало неба, і землі,
І моря синього. На морі
Гойдай насади-кораблі.
А ти, прелютий... Горе! Горе!
Моє веселіє украв,
В степу на тирсі розібгав.

Сумує, квилить, плаче рано
В Путивлі-граді Ярославна.
І каже: — Дужий і старий,
Широкий Дніпре, немалий!
Пробив єси високі скали,
Текучи в землю половчана,
Носив єси на байдаках
На половчан, на Кобяка
Дружину тую Святославлю!..
О мій Словутицю преславний!
Моє ти ладо принеси,
Щоб я постіль весела слала,
У море сліз не посилала,

express-lesson

В. Лопата. Ілюстрація «Ярославна» до поеми «Слово о полку Ігоревім». 1982 р.

Сльозами моря не долить.
І плаче, плаче Ярославна
В Путивлі на валу на брамі.
Святеє сонечко зійшло.
І каже: — Сонце пресвятеє
На землю радість принесло
І людям, і землі, моєї
Туги-нудьги не розвело.
Святий, огненний господине!
Спалив єси луги, степи,
Спалив і князя, і дружину,
Спали мене на самоті!
Або не грій і не світи...
Загинув ладо... Я загину!

(Переспів Тараса Шевченка)

Ігор тікає з половецької неволі з допомогою Овлура. Половецькі князі Гзак і Кончак женуться за втікачем. Невдовзі Ігор прибув до Києва. Автор прославляє князя та його дружину.

Історія українських перекладів «Слова о полку Ігоревім»

Переклади і переспіви «Слова о полку Ігоревім» існують багатьма мовами світу, та найбільше — українською. Нині в Україні налічується понад сорок перекладів і поетичних переспівів поеми. Перший український переклад «Слова...» здійснив Маркіян Шашкевич. На жаль, зберігся тільки «Плач Ярославни», зроблений у 1833 р. Перший повний український поетичний переклад належить Михайлові Максимовичу (1857).

У другій половині XIX ст. Тарас Шевченко, Степан Руданський, Юрій Федькович, Іван Франко, Панас Мирний, Василь Щурат, Михайло Грушевський створили потужну українську поетичну «словіану». Найпоширенішими є Шевченкові переклади трьох уривків «Слова...» («Плач Ярославни», «В Путивлі-граді вранці-рано» і «З передсвіта до вечора»), виконані в 1860 р.

Іван Огієнко (1882—1972). Український громадський, політичний та релігійний діяч, перекладач «Слова о полку Ігоревім» (1949; 1967)

Традицію перекладати давньоруську поему успішно продовжили поети і перекладачі XX ст. Володимир Свідзінський, Максим Рильський, Леонід Гребінка, Наталя Забіла, Михайло Гетьманець, Леонід Махновець і багато інших.

Особливої уваги заслуговують поетичні переклади й переспіви «Слова...», виконані за межами України й донедавна недоступні широкому українському читачеві, — Святослава Гординського, Івана Огієнка (митрополита Іларіона), Михайла Кравчука, Володимира Васьківа. З поверненням цих перекладів в український літературний процес з кінця XX ст. можна стверджувати про повноту української перекладної традиції «Слова о полку Ігоревім».

Леонід Махновець (1919–1993). Український літературознавець, історик, археолог, перекладач «Слова о полку Ігоревім» (1953)

Пам'ятник княгині Ярославні в Путивлі

Славне місто Путивль (нині Сумської області) у XII—XIII ст. було центром удільного князівства та важливим торговельним вузлом, відіграючи значну роль у захисті Київської Русі від половців. Розташований на перехресті торговельних шляхів, Путивль неодноразово згадано в «Слові о полку Ігоревім», саме в цьому місті Ярославна очікувала звісток про похід свого чоловіка. Пам'ятник княгині Ярославні створений видатним скульптором В. Клоковим і встановлений у 1983 р. на історичній території Путивля. Він став символом миру, сімейних уз та непохитної любові. Звідси княгиня Ярославна проводжала свого чоловіка князя Ігоря в похід, тут отримала сумну звістку про розгром війська і

Пам'ятник княгині Ярославні, м. Путивль (Сумська область). Сучасне фото

полон князя. Скульптор зобразив Ярославну з піднятими до неба руками, зверненими до вищих сил, у яких вона просить захисту і порятунку. Цей пам'ятник став візитною карткою Путивля, нагадуючи про роль жінки як берегині родинного вогнища, її здатність підтримувати й надихати навіть у найважчі часи.

Дерево термінів

Ліро-епічна поема — літературний твір, у якому поєднано виражальні засоби лірики (емоційність, віршована форма) та епосу (події, вчинки героїв, характери). В ліро-епічному творі людину зображено у двох вимірах: події її життя та її переживання, емоції, настрої.

Переспів — вільний переклад художнього твору. Це власний твір автора, написаний на основі сюжету, змісту, образів, ідей іншого твору.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Чому князь Ігор Святославич вирішив здійснити похід на половців? check yourself
2. Які емоції та думки викликає у вас поразка князя Ігоря в битві на річці Каялі?
3. Як ви гадаєте, які основні причини поразки князя Ігоря?
4. Як автор поеми використовує природні явища для посилення драматизму подій? Наведіть приклади з тексту.

Аналіз та інтерпретація

5. Чи міг, на вашу думку, князь Ігор уникнути поразки? Обговоріть можливі альтернативні дії.
6. Проаналізуйте образи князя Ігоря та його брата Всеволода. Як їхні характери впливають на розвиток подій?
7. Відшукайте та проаналізуйте приклади фольклорних елементів у поемі. Як вони впливають на загальну атмосферу твору?
8. Розкрийте символічне значення «Золотого слова» Великого князя Святослава Всеволодовича.

Творче самовираження

9. Напишіть лист від імені Ярославни до князя Ігоря після його повернення з полону. Якими будуть її слова та емоції?

Цифрові навички

10. Використовуючи онлайн-ресурси, створіть цифрову лінію часу (таймлайн) подій «Слова о полку Ігоревім». (Або: використовуючи онлайн-ресурси, підготуйте презентацію про значення поеми «Слово о полку Ігоревім» для української літератури.)

Дослідження і проєкти

11. Проведіть дослідження про авторів, яким приписують створення поеми «Слово о полку Ігоревім». Підготуйте доповідь з основними гіпотезами та доказами.

Життєві ситуації

12. Князі, зображені в поемі, зіткнулися з наслідками своїх рішень і дій. Розкажіть про випадок у вашому житті, коли вам довелося взяти відповідальність за свої дії та рішення. Як ви справлялися з цими наслідками?
13. Як сучасні українці можуть використати уроки, зображені в поемі, для побудови сильної держави?

Данте Аліґ'єрі (1265—1321)

Завдяки Данте література отримала нове дихання в італійській мові, яку Данте узаконив і передав Відродженню.

Девід Берт

Здійсніть віртуальну мандрівку до Італії. Ознайомтеся з культурою Рима, Флоренції, Вероні, Неаполя. Які пам'ятки культури вас вразили? Чому?

Видатний італійський письменник Данте Аліґ'єрі народився у Флоренції (точна дата народження невідома) і був хрещений іменем *Дуранте дельї Аліґ'єрі*. У дев'ятирічному віці Данте зустрів на святі юну (на рік молодшу за нього) *Беатріче Портінарі*, і ця зустріч сколихнула душу хлопчика, а згодом дала поштовх до створення нетлінного образу Кохання в його уяві. Зустрічей і розмов за коротке життя Беатріче (померла у віці 23—24 років) у них було лише дві. Однак її образ пронизує всю творчість Данте. Беатріче надихнула його на перший літературний шедевр — книгу «*Нове життя*» (1295), яка містить прозові та поетичні тексти.

presentation

Наприкінці XIII ст. Флоренція опинилася в центрі жорстокої політичної боротьби, у якій брали участь представники родини Данте і він сам. Особливої гостроти набули суперечки між *гібелінами* (виступали за об'єднання країни під владою німецького імператора) і *гвельфами* (прибічники Папи Римського). Урешті-решт гвельфи перемогли, і Данте як їхній прихильник обіймав відповідальні посади в Римі. Проте в таборі гвельфів не було згоди щодо державного ладу: вони поділилися на «чорних» та «білих» і ворогували між собою. Оскільки Данте був прибічником тих, хто програв, його в 1302 р. засудили на вигнання з Флоренції. Так почалися його поневіряння Європою. З 1302 р. поет мандрував Італією (Верона і Болонья), Францією (Париж) та іншими країнами. Він не втрачав надії на помилування і дозвіл повернутися до Флоренції. Однак наказом від 1315 р. італійські урядовці його прирекли на вигнання без права повернення.

м. Флоренція (Італія). Сучасні фото

Приблизно у 1303—1307 рр. митець почав писати свою «Комедію», а завершив її у 1321 р., незадовго до смерті. Це твір-енциклопедія середньовічного життя, алегоричне відображення шляху, який кожна людина самостійно і все людство проходять у пошуках істини. Письменник Джованні Боккаччо (дослідник, коментатор твору і біограф поета) назвав цей твір «*Божественною комедією*» за високу майстерність автора. Образ Беатріче був таким сильним у художній свідомості Данте, що він використав його і в «Божественній комедії»: Беатріче супроводжує героя твору в раю на шляху до пізнання Божественної любові.

У творчості Данте чітко простежуються основні ознаки культури доби Середньовіччя. Водночас у його спадщині формувалися засади нового мислення, яке зумовило перехід європейського мистецтва до Відродження. Це мислення ґрунтувалося на глибокій вірі в людину, силу її почуттів та нестримному прагненні пізнати себе і світ.

Останні шість років Данте жив у місті Равенна, де й помер 14 вересня 1321 р.

Художник Джотто — сучасник Данте

Італійський художник Джотто (Джотто ді Бондоне, прибл. 1267—1337) жив у той самий час, що й Данте. Джотто працював у Флоренції та в інших містах Італії. Його фрескам, як і творчості Данте, властиві ознаки культури середніх віків і водночас нове мислення наступної доби — Відродження. Герої/героїні Джотто, узяті переважно з Біблії, шукають духовний шлях, прагнуть внутрішнього прозріння та високого ідеалу. Сюжети та персонажі Джотто прості й лаконічні, але в них відчуваються глибока внутрішня напруга, бажання здолати зло.

Джотто. Введення Богородиці в храм. 1308—1311 рр.

«В СВОЇХ ОЧАХ ВОНА НЕСЕ КОХАННЯ...»

Вірш, який за своєю формою є сонетом, увійшов до книги Данте «Нове життя», яку вважають першою ліричною автобіографією, де поет фіксує не просто факти власного життя, а ніби веде літопис емоцій та почуттів. Книга написана не латиною, а народною італійською мовою.

Д.-Г. Россетті. Привітання Беатріче. 1859 р.

Тема вірша «В своїх очах вона несе Кохання...» — високе почуття любові, яка для поета і його ліричного героя є способом пізнання себе, шляхом до відкриття Бога та ідеалу в людині.

Для коханої, яку оспівує, Данте знаходить піднесені слова, що передають глибину його почуттів. Вона для нього символізує богиню кохання і водночас богиню весни, оновлення та чистоти. Її святість для поета — це «смиренність дум», що проймає кожного, хто її бачить. Беатріче, Беатріса, Беата — ім'я, що означає «блаженна», має виразне християнське значення. Завершальний рядок сонета утверджує нове диво і ніжність, засвідчує апогей захопленого почуття ліричного героя і самого Данте до Беатріче.

В СВОЇХ ОЧАХ ВОНА НЕСЕ КОХАННЯ...

Який вплив має жінка на інших? Прочитайте відповідні рядки. Прокоментуйте їх.

В своїх очах вона несе Кохання —
На кого гляне, ощасливить вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохіть.

video-text

express-lesson

Гординя й гнів од неї геть біжить.
О донни, як їй скласти прославляння?

Хто чув її — смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

(Переклад Миколи Бажана)

Дерево термінів

Сонет (з італ. — звучати) — ліричний вірш, який складається з 14 рядків п'ятистопного або шестистопного ямба і має сталу форму в різних національних літературах. З-поміж видів сонета виокремлюють два основні — *італійський* та *англійський*. Італійський складається з двох катренів (чотиривірші) і двох терцетів (тривірші) із римуванням *аббааббавгвгвг* (можливі варіанти римування). Англійський сонет складається з трьох катренів і завершального двовірша з римуванням *абабвгвгдедежж*.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Якою постає Беатріче в сонеті Данте?
2. Доведіть, що цей образ має християнську основу.
3. Як Данте розуміє почуття кохання?

Аналіз та інтерпретація

4. Відшукайте в українському перекладі епітети, метафори, порівняння. Яке їх значення в тексті?

Творче самовираження

5. Уявіть та опишіть образ Беатріче (усно). Намалюйте ілюстрацію до твору.

Цифрові навички

6. За допомогою інтернету створіть образ ідеальної дівчини/жінки нашого часу. Прокоментуйте її якості.

Дослідження і проєкти

7. Підготуйте проєкт на тему «Жанр сонета в Західній Європі та Україні». Напишіть статтю для шкільного сайту.

Життєві ситуації

8. Як ви розумієте поняття «кохання», «культура почуттів», «шляхетність»? Чи потрібні вони в наш час? Обґрунтуйте свою відповідь.
9. Чи вірите ви в те, що перше кохання можна пронести через усе життя? Що потрібно робити, аби не втратити кохання?

Лірика вагантів

1. *Коли в Європі було засновано перші університети? Назвіть найдавніші заклади вищої освіти в Україні та європейських країнах.*
2. *Із давніх часів для студентського життя є важливим дух свободи. Які права мають сучасні студенти?*

Яскравою сторінкою середньовічної літератури є *поезія вагантів*. *Ваганти* (з лат. *vagantes* — «мандрівні люди»), або *голіарди* (зі старофр. *goliord* — «блазень») — мандрівні ченці, школярі, студенти

Невідомий художник. Пілігрими покидають Кентербері. Мініатюра. 1455–1462 рр.

Ваганти. Скульптурна група. XIV ст.

Західної Європи XII—XIII ст., автори вільнодумної та життєлюбної лірики, створеної латиною.

Навчаючись у різних європейських містах, ваганти переживали бідність і приниження, тому не прикрашали життя, а навпаки, розповідали про нього правдиво і водночас весело. Прикрощам долі вони протиставляли вільне братство і свободу мислення. Ваганти, на відміну від простого люду, добре знали твори античної класики та історії, які тоді вивчали в освітніх закладах Європи. Освічені й розумні середньовічні студенти утверджували вагоме значення розуму і вважали, що в процесі пізнання людина має бути вільною у своїх думках, мріях і почуттях.

Лірика вагантів дуже часто була далекою від аскетичних ідеалів церкви. Ваганти наважилися критикувати жадібність тогочасного духовенства, лицемірство монахів, які закликали до праведного життя, а самі нерідко потопали в розкошах і розбещеності. Ваганти сміливо ставали на шлях світської літератури, навіть пародіювали канонічні тексти й католицькі ритуали. Дуже багато їхніх творів мали викривальний, сатиричний зміст. У такий спосіб вони намагалися протистояти тодішнім догмам, обмеженню свободи людей у часи Середньовіччя.

Основні мотиви лірики вагантів — радість життя, молодість, свобода в мисленні та вчинках, братерство, пізнання світу, викриття всього того, що суперечить інтересам людини.

Надзвичайно цікавими збірками вагантів є «*Кембриджські пісні*» (XI ст.) і «*Буранський збірник*» (XIII ст.). Автори більшості творів цих видань невідомі. До нас дійшли імена лише Гугона (Примаса Орлеан-

Оксфордський університет. Заснований 1096 р., м. Оксфорд (Велика Британія). Сучасне фото

Збірка «Carmina Burana». XIII ст.

ського), Архіпіїта Кельнського, Вальтера Шатильонського, Філіппа Гревського, Фульберта Шартрського. Поезія середньовічних вагантів близька нам своїми волелюбними настроями й піднесеними почуттями.

«GAUDEAMUS» («ГІМН СТУДЕНТІВ»)

Студенти вищих навчальних закладів Європи й нині співають (латиною і в перекладах) гімн студентів «Gaudeamus», який виник у XIII—XIV ст. в Гейдельберзькому або Паризькому університеті. Тривалий час пісню передавали з вуст в уста, тому вона має кілька варіантів. А записали її вперше у 1776 р. Мелодію обробив у XV ст. фламандський композитор Окkенгейм.

GAUDEAMUS
(ГІМН СТУДЕНТІВ)

Що прославляє ця пісня?

Доки в жилах кров буя,
Веселімось, друзі!
Сплине молодість, як пісня.
Прийде старість ненависна.
Помремо у тузі.

Гей, короткий плин життя,
Пам'ятаймо всюди.
Швидко прийде смерть з косою,
Забере усіх з собою,
Ми ж бо смертні люди!

Віват академія,
Слава професорам.
Слава лекторам-доцентам,
Бакалаврам і студентам
Над моря і гори!

Хай дівчата всі живуть
Ніжні та красиві!
Хай живуть і молодиці
Чорнобриві, білолиці,
Добрі, не лінливі!

Хай живе республіка
І хто нею править!
Слава матері-вітчизні
І добродіям всім, звісно,
За їх щедрість слава!

Смутку досить, киньте сум.
Розігніте спини!
Хай усі ті поконають,
Що студентам не сприяють
Тим чи іншим чином.

(Переклад Вадима Литвинова)

express-lesson

Невідомий художник. Зібрання докторів у Сорбоннському університеті (Франція). XV ст.

Українські студенти. Сучасне фото

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Визначте основну думку твору.
2. Якими постають ваганти у вірші?
3. Що вони найбільше цінують у житті?
4. Що дає їм наснагу до навчання?

Аналіз та інтерпретація

5. Знайдіть у тексті слова, що стосуються університетського середовища. Які з них використовують у наш час?
6. У якому сенсі в «Гімні студентів» ужито слово «молодість»? Розкрийте його пряме та переносне значення.

Творче самовираження

7. Створіть власний вірш на зразок творів вагантів.

Цифрові навички

8. За допомогою інтернету прослухайте музичне виконання студентського гімну «Gaudeamus». Спробуйте його заспівати разом зі своїми однокласниками/однокласницями.

Дослідження і проєкти

9. Дослідіть історію академічного вбрання студентів і викладачів університетів за часів Середньовіччя і в наш час. Коли студенти почали носити мантії та академічні шапочки? Чи використовують їх тепер?

Життєві ситуації

10. Який університет України або іншої країни є привабливим для вас? Чому? Дізнайтеся про його історію, принципи, освітню політику. Чи добре там навчатися студентам?

ВІДГОМІН

Іван Франко (1856 —1916)

Ти дивишся в майбутнє, у світи,
І їм несеш дитя своє. Крізь вії
Такий великий смуток пломеніє,
Що слів розради й мудрим не знайти.

Максим Рильський

«СІКСТИНСЬКА МАДОННА» (ІЗ ЦИКЛУ «ВОЛЬНІ СОНЕТИ»)

Іван Франко завжди був поціновувачем європейської культури, адже вбачав розвиток українського національного мистецтва в руслі європейської літератури, театру, музики, архітектури тощо. Він вважав, що цивілізаційний поступ України має бути нерозривно пов'язаний з європейським, з прогресом усього людства, і багато в чому це залежить від самих українців. І. Франко закликав: «Здобувайте знання, теоретичне і практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих

і статечних мужів, повних любові до свого народу... Таких мужів потребує кожда нація і кожда історична доба, а вдвоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичнім житті всміхнеться... свобода».

Зорієнтованість на шедеври світової культури простежується в його численних творах. У збірці «*З вершин і низин*» (1887) особливе місце посідає вірш «Сікстинська Мадонна». Своє захоплення безсмертним полотном Рафаеля Санті І. Франко висловив у формі сонета. Він утверджує у ньому вічність мистецтва, його загальнолюдське значення — пробуджувати душу, надихати її прекрасним, давати естетичну насолоду. Ліричний герой захоплюється шедевром, у якому органічно поєднані божественне й земне начала — лик Богородиці та образ босоногої жінки.

Рафаель Санті. Мадонна з немовлям. 1514 р.

У Мадонні поет вбачає богиню, «райську рожу», ніби стверджуючи, що на небесах не знайшов богів, тож образу із шедевра Рафаеля вклоняється як богині. Краса Мадонни не казкова, а земна — зворушлива, ніжна, жіночна. На картині зображено Мадонну з немовлям у центрі, папу Сікста II і святу Варвару — по обидва боки, а внизу картини — два янголи, що здійняли зір догори, споглядаючи сходження Богородиці.

Образ Діви Марії символізує самопожертву, найвищий прояв гуманізму, християнську жертовність, святу материнську любов і вічну жіночність.

Вірш має форму сонета: чотирнадцять рядків (два чотиривірші і два тривірші з упорядкованим римуванням). Це зразок філософської лірики.

«Сікстинська Мадонна»

«Сікстинська Мадонна» — картина Рафаеля Санті, італійського живописця, графіка й архітектора, одного з найяскравіших представників мистецтва епохи Високого Відродження, або римського класицизму початку XVI ст. Створена 1514 р., розміром 265 х 196 см, заввишки 269,5 см, завширшки 201 см. Матеріал — олія на полотні. Зберігається в картинній галереї м. Дрездена (Німеччина). Це унікальний твір, адже здається, що Мадонна спуска-

ється з небес прямо назустріч глядачам і дивиться людям прямо у вічі. В образі Марії гармонійно поєднано захват від образу Діви Марії, Богоматері з переживаннями простої жінки — материнська ніжність, смиренність і ледь уловимі нотки тривоги за долю немовляти.

СІКСТИНСЬКА МАДОННА (1881)

Чому ліричний герой схиляється перед картиною?

Хто смів сказать, що не богиня ти?
Де той безбожник, що без серця дрожі
В твоє лице небесне глянуть може,
Неткнутий[1] блиском твої красоти?

Так, ти богиня! Мати, райська роже,
О глянь на мене з свої висоти!
Бач, я, що в небесах не міг найти
Богів, перед тобою клонюсь тоже.

О бозі, духах мож ся сумнівати[2]
І небо й пекло казкою вважати,
Та ти й краса твоя — не казка, ні!

І час прийде, коли весь світ покине
Богів і духів, лиш тебе, богине,
Чтить буде вічно — тут, на полотні.

audio

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Кого зображено на картині Рафаеля Санті? У чому виявляється унікальність створеного художником образу Діви Марії?
2. Чому ліричний герой просить подивитися на нього з висоти? Яких негативних вчинків не допустить?
3. Як ліричний герой вірша І. Франка сприймає красу зображеної на картині героїні?

---

[1] Неткнутий (діал.) — недоторканий.

[2] О бозі, духах мож ся сумнівати (діал.) — тут: Можна сумніватися в тому, що є Бог і духи.

Аналіз та інтерпретація

4. Що наближує Мадонну до звичайних людей?
5. Визначте у творі антитезу. З якою метою її використано?

Творче самовираження

6. На підставі тексту створіть дві «хмари слів»:
   1) з дієслів;
   2) з іменників.

Цифрові навички

7. Відшукайте в інтернеті цікаві факти про творчість Рафаеля Санті. Які новаторські прийоми запровадив художник у живописі?

Дослідження і проєкти

8. У творі ліричний герой називає Мадонну «мати, райська роже». Дослідіть символічні значення троянди (рожі). Яке з них виявилося в тексті?

Життєві ситуації

9. Розкажіть про твір живопису, який вас особисто вразив. Які почуття й думки він викликав? До чого надихнув?

Леся Українка (1871–1913)

Ось — міряй, обраховуй, конструюй,
В умовний час хвилюйся і цілуй,
І гірко знай, що є десь Беатріче.

Євген Маланюк

«ЗАБУТА ТІНЬ»

Леся Українка вважала переклади творів європейських літератур українською мовою одним із головних завдань для національної культури. Разом із братом Михайлом вона склала список авторів/авторок для перекладів, у якому фігурує понад сто п'ятдесят творів класики: Гомер, Сапфо, Данте Аліг'єрі, Вільям Шекспір, Джордж Байрон, Віктор Гюго та ін.

Інтерес письменниці до перекладів та переспівів відомих творів виявився рано. Цьому сприяла творча атмосфера родини Косачів-Драгоманових. Світову класику Леся Українка, як і всі члени родини, читала в оригіналі. Юна Леся змагалася з братом Михайлом у перекладанні Гомера й Овідія. До нашого часу дійшли лише уривки її перекладів. Деякі з них стали відомими. За посередництва перекладу світові ідеї та мотиви проникали в оригінальну творчість Лесі Українки.

На особливу увагу заслуговує зацікавленість письменниці спадщиною Середньовіччя, зокрема італійського поета Данте. У його біографії Лесю Українку особливо приваблюють постаті двох жінок — Беатріче, таємничої музи автора, і справжньої дружини Джемми Донаті. Зокрема, у вірші «Забута тінь» (1898) поетка вибудовує образ флорентійського вигнанця, якого підтримує дружина в життєвих злиднях та поневіряннях поза батьківщиною.

Леся Українка змальовує у вірші образи обох жінок, які були в житті Данте. «Безсмертна пара Данте й Беатріче, потужна смерть не розлучила їх», — згадує авторка, вказуючи на те, що для поета доби Середньовіччя ця жінка була ідеалом краси, неприступності й скорботи, адже митець оплакував її смерть у своїх сонетах і возвеличував за життя. Проте за принципом контрасту у вірші змальовано ще одну жінку, яка була з поетом поряд усе життя й мужньо протистояла всім викликам долі, з якими стикнулася їхня сім'я: вигнання, злидні, поневіряння. Вона «...йому багаття розпалила серед чужої хати. І не раз його рука, шукаючи опори, спиралась на її плече...».

Леся і Михайло Косачі. 1890 р.

ЗАБУТА ТІНЬ

1. *Як ви розумієте поняття «любовний трикутник»? Назвіть учасників цього «трикутника» у вірші.*
2. *Чому авторка стверджує, що Беатріче пройшла в «країну слави» по сльозах іншої жінки?*

Суворий Данте, вигнанець флорентійський,
Встає із темряви часів середньовічних.
Як ті часи, такі й його пісні,
Він їх знайшов в містичнім темнім лісі,
Серед хаосу дивовижних мариць.
Чий дух одважився б іти за ним блукати
По тій діброві, якби там між терням
Квітки барвисті вічні не цвіли?
Зібрав співець мистецькою рукою
Оті квітки і сплів їх у вінок,
Скупав його в таємних водах Стіксу,
Скропив його небесною росою
І положив на раннюю могилу
Вродливій Беатріче Портінарі,
Що раз колись до нього усміхнулась,
А в другий раз пройшла, не глянувши на нього,
А в третій раз на неї він дивився,
Коли вона в труні лежала нерухома.

audio

Г. Голідей. Зустріч Данте із Беатріче. 1882–1884 рр.

Чезаре Саккаджі да Тортон. Данте і Беатріче. 1903 р.

Вона була для нього наче сонце,
Що світло, радощі й життя дає,
Не знаючи, кому дає ті дари.
І хоч зайшло те сонце променисте,
Він не забув його ні в темряві понурій,
Ані при хатньому багатті привітному,
Ні на землі, ні в пеклі, ні в раю
Він не забув своєї Беатріче.
Вона одна в піснях його панує,
Бо в тій країні, де він жив душею,
Він іншої дружини не знайшов.
Він заквітчав її вінцем такої слави,
Якою ні одна з жінок ще не пишалась.
Безсмертна пара Данте й Беатріче,
Потужна смерть не розлучила їх.
Навіщо ж ти, фантазіє химерна,
Мені показуєш якусь убогу постать,
Що стала поміж їх, немов тремтяча тінь,
Мов сон зомлілої людини, — невиразна?
Нема на ній вінця, ні ореолу,
Її обличчя вкрите покривалом,
Немов густим туманом. Хто вона?
Тож ні один співець її не вславив
І ні один митець не змалював;
Десь там, на дні історії, глибоко

Л. Синьйореллі. Данте за читанням. 1500 р.

Д.-Г. Россетті. Зустріч Данте і Беатріче на чужому весіллі. 1855 р.

Лежить про неї спогад. Хто вона?
Се жінка Дантова. Другого ймення
Від неї не зосталось, так, мов зроду
Вона не мала власного іменння.
Ся жінка не була провідною зорею,
Вона, як вірна тінь, пішла за тим,
Хто був проводарем «Італії нещасній».
Вона ділила з ним твердий вигнання хліб,
Вона йому багаття розпалила
Серед чужої хати. І не раз
Його рука, шукаючи опори,
Спиралась на її плече, запевне;
Їй дорога була його співецька слава,
Але вона руки не простягла,
Аби хоч промінь перейнять єдиний;
Коли погас огонь в очах співецьких,
Вона закрила їх побожною рукою.
Так, вірна тінь! А де ж її життя,
Де ж власна доля, радощі і горе?
Історія мовчить, та в думці бачу я
Багато днів смутних і самотних,
Проведених в турботному чеканні,
Ночей безсонних, темних, як той клопіт,
І довгих, як нужда, я бачу сльози...
По тих сльозах, мов по росі перлистій,
Пройшла в країну слави — Беатріче!

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Чому авторка називає Данте у вірші «флорентійським вигнанцем»?
2. Яку роль Беатріче відіграла в житті Данте? Які квіти він сплітав для дівчини «мистецькою рукою»?
3. Чому інша жінка Данте зображена «немов тремтяча тінь»?
4. Через які випробування довелося пройти іншій жінці разом із Данте? Прокоментуйте.

check yourself

Аналіз та інтерпретація

5. Поділіть текст за змістом на дві частини. За яким принципом ви їх поділили?
6. Як ви гадаєте, кому із жінок більше симпатизує авторка вірша? Доведіть свою думку.

Творче самовираження

7. Спираючись на текст, створіть образи трьох персонажів поезії — Данте, Беатріче і безіменної жінки. Намалюйте ілюстрацію або згенеруйте зображення за допомогою ШІ. Поясніть свій вибір кольорів і символів.

Цифрові навички

8. За допомогою інтернету дізнайтеся про міфологічне значення річки Стікс. Чому автор вдається до алюзій (натяків) на пекло?

Дослідження і проєкти

9. *Робота в групах.* Підготуйте проєкт на тему «Становище жінки в епоху Середньовіччя».

Життєві ситуації

10. Напишіть листа (або повідомлення в месенджер) з порадами: а) Данте; б) Беатріче; в) безіменній дружині Данте.
11. Чи є кохання постійним почуттям? Як зберегти його?

Омар Хаям (прибл. 1048—1131)

Боюсь неправедно
прожити на землі.
Омар Хаям

Відшукайте в інтернеті інформацію про пам'ятки культури в таких центрах Середньовіччя, як Бухара, Самарканд, Ісфахан. Покажіть на мапі, де розташовані ці міста. Підготуйте повідомлення.

Нині державні кордони розмежовують Іран (застаріла назва — Персія), Афганістан, Таджикистан та інші країни, а наприкінці I тис. н. е. це була територія різноманітних халіфатів, між якими відбувалася активна міграція населення. *Халіфат* — ісламська теократична (тобто та, що керується Божими законами) або феодальна арабсько-мусульманська держава. Вісім великих халіфатів, що утворилися на територіях Малої та Середньої Азії, півночі Африки та Європи, дали початок нинішнім азійським державам. Культура й література в цьому величезному регіоні у I та II тис. характеризувалися яскравим розмаїттям. Географічно в центрі цього культурного світу був нинішній Таджикистан. Саме тому прийнято визначати літературу цього регіону певного часу як *персько-таджицьку*.

Становлення, розвиток і розквіт персько-таджицької лірики пов'язані з іменами поетів *Рудакі*, *Фірдоусі*, *Нізамі Гянджеві*, *Сааді*, *Хафіза*, *Навої* та ін. І, звісно, уся краса східної культури виявляється у творчості ще одного автора, котрий став легендарним співцем життя в його цілісності, повноті та радості, — *Омара Хаяма*.

Омар Хаям (повне ім'я Гіяс ад-Дін Абу-ль Фатх Омар Ібн Ібрахім аль-Хаям) народився в місті Нішапурі (давня провінція Хорасан, нині територія Ірану). Досі немає цілковитої впевненості, що саме 1048 рік — дата його народження, це могло бути й кількома роками раніше. Із самого дитинства Омар Хаям вивчав різні науки — математику, астрономію, філософію. У дванадцятирічному віці став учнем медресе (школи), де опановував право і медицину, але протягом усього життя його цікавили саме точні науки, зокрема математика, а також художня література.

Г. Моро. Східні поети. 1880-ті рр.

Г. Моро. Східна співачка. 1884 р.

Переживши в шістнадцять років особисту трагедію (тоді померли його батьки), він залишив рідне місто і подався до Самарканда, де спочатку навчався, а потім працював у медресе. Трохи згодом в Ісфахані він став духовним наставником султана Мелік-шаха.

Служіння Омара Хаяма при дворі Мелік-шаха тривало до 1092 р. Коли помер султан, учений змушений був полишити місто. Він довго мандрував, але таки повернувся до свого рідного Нішапура, де й помер.

Якою мовою писали поети в Середній Азії?

Важливим чинником формування художньої літератури був розвиток мов, які (подібно до європейських груп германських, романських і слов'янських мов) перебували в неперервному русі. У I тис. в Середній Азії (до IX ст.) була поширена мова *пехлеві*, що поступилася місцем мові *фарсі* — саме цією мовою було написано шедеври не тільки східної літератури, а й численні наукові праці (з математики, медицини, астрономії тощо), завдяки яким азійська культура поширила свій вплив на інші континенти. Отже, мовою культури стала фарсі — давня мова, що є основою нинішньої перської.

РУБАЇ

Омар Хаям розробив у літературі жанр *рубаї* — чотиривірш переважно філософського змісту. *Рубаят* (тобто зібрання рубаї) Омара Хаяма створено протягом двадцяти років в Ісфахані (починаючи від

Невідомий художник. Поет. XIV ст.

Невідомий художник. Хосров біля палацу Ширін. XV ст.

1072 р.). Дослідження двох поетичних рукописів 1207 р. (знайденого в Ірані) і 1259 р. (з приватного зібрання в Лондоні) дало змогу науковцям вибрати 293 тексти, що, безперечно, є поезіями саме Омара Хаяма.

Творчість Омара Хаяма утверджує цінність окремої особистості, її право на життя, власні думки й почуття. Водночас він оспівує природу, вічний коловорот буття. У його творах — різні почуття людини: смуток, печаль, самотність і водночас радість, захоплення красою світу.

РУБАЇ

Чого навчають рубаї Омара Хаяма?

presentation

***

Як жалко, що весна моя скінчилась
І книга юності навік закрилась!
Та пташечка, що молодістю зветься,
Звідкіль вона взялась? Куди поділась?

(Переклад Василя Мисика)

***

Якби мені до рук — скрижалі Долі,
Я розписав би їх по власній волі!
Із світу вигнав би всі смутки, болі,
Чолом небес досяг, не жив би долі!

(Переклад Василя Мисика)

Е. Дюлак. Ілюстрації до рубаї Омара Хаяма. 1909 р.

***

Цей гордий небосхил, байдужий лиходій,
Ще жодному із нас не підживляв надій:
Де знайде зігнуту під тягарем людину,
Іще один тягар він накидає їй.

(Переклад Василя Мисика)

***

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі:
Того, що суджено, боятися не треба.
Боюсь неправедно прожити на землі.

(Переклад Василя Мисика)

***

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
Тебе вщасливлює, бо головне,
Що нам дається тут, — життя: пильнуй же!
Як ти захочеш, так воно й мине.

(Переклад Василя Мисика)

***

Твій ворог — небеса коловоротні,
Без друзів ти, всі дні твої самотні.
Будь сам собою, не гадай про завтра,
В минуле не дивись, живи сьогодні!

(Переклад Василя Мисика)

Е. Дюлак. Ілюстрації до рубаї Омара Хаяма. 1909 р.

***

Весь вічний рух у Всесвіті — це ми.
В очах пізнання є зіниця — ми.
Неначе перстень, цей яскравий світ,
Найбільш коштовний в ньому камінь — ми.

(Переклад Володимира Яцука)

Дерево термінів

Рубаї (форма множини — «рубаят») — стала форма східного ліричного твору, що містить чотири рядки, з римуванням за схемою *аааба* (рідше — *аааа*). Оскільки інтонаційно перська мова відрізняється від інших мов, формою для передавання рубаї (в українській та інших слов'янських мовах) став п'ятистопний ямб, але зі збереженням рими. Від самого початку рубаї тісно пов'язане з музикою — у давнину це була форма пісні.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Назвіть регіони, де розвивалася персько-таджицька література. Покажіть їх на мапі. Поясніть, чому її називають саме персько-таджицькою.

Аналіз та інтерпретація

2. Назвіть проблеми, порушені у творах Омара Хаяма. Які з них можна назвати філософськими?
3. Які образи зі світу природи є в поезії митця? Розкрийте їхнє пряме і переносне значення.

Творче самовираження

4. Створіть власні рубаї (1—3) за зразком віршів Омара Хаяма. Намалюйте ілюстрації до них.

Цифрові навички

5. У 1080 р. Омар Хаям написав трактат «Про буття і повинність», де назвав себе послідовником східного вченого Авіценни. За допомогою інтернету дізнайтеся про внесок цього мислителя, науковця, лікаря в історію культури. Які ідеї Авіценни були, на вашу думку, близькими Омарові Хаяму?

Дослідження і проєкти

6. Дослідіть, у яких країнах світу сповідують християнство, буддизм, іслам. Покажіть їх на мапі. Створіть схему «Світові релігії».

Життєві ситуації

7. Змоделюйте кілька життєвих ситуацій, які можна проілюструвати рядками з рубаї Омара Хаяма.

Лі Бо (701–762)

Змах пензля —
і буревії та зливи тремтять.
А напише вірша —
і викличе сльози у привидів,
добрих і злих.
Ду Фу

Що ви знаєте про Китай? Якими винаходами Давнього Китаю людство користується досі?

Китайський поет Лі Бо (повне ім'я Лі Тай-Бо) жив в епоху Тан і у своїх віршах відображав різні аспекти життя народу, китайської народної культури та філософії.

Лі Бо народився 701 р. в провінції Сичуань. Перші вірші написав у десятирічному віці. У вісімнадцять років відмовився від складання державних іспитів, які могли б забезпечити йому посаду, несподівано полишив свою домівку й разом зі своїм наставником вирушив у мандрівку, а згодом оселився в горах. Світоспринняттю Лі Бо був близький *даосизм*. Як і його вчитель (*даосом*), він прагнув пізнати загальний рух речей у світі — *дао*. Його вабила широта простору, і він шукав у ньому своє місце як частинка Всесвіту.

Тематичний парк Чаньаня епохи Тан, м. Сіань (Китай). Сучасне фото

Мандри Лі Бо тривали протягом 721—728 рр. Улюбленим місцем його подорожей були гори Шань-дунь, де він написав чимало поетичних творів і вів бесіди з такими, як він, самітниками про природу, сенс буття, призначення мистецтва.

У 742 р. китайський імператор подарував поетові вчене звання (ханьлінь) і запросив до палацу в Чаньань. Імператор любив розмовляти з ним і слухати його вірші. Дружина імператора (її називали Дорогоцінна Дружина) власноруч готувала чорнило для поета, а він за наказом правителя описував її вроду. Проте Лі Бо був незалежним у своїх поглядах і вчинках, тому ненадовго затримався в імператорському палаці. Він шукав не слави і багатства, а гармонії з природою, світом, самим собою. Тому в 744 р. полишив столицю і знову вирушив у мандри.

755 р. в Китаї спалахнуло повстання під проводом Ань Лу-Шаня, губернатора північних областей імперії. Лі Бо став свідком заколоту і був втягнутий у політичну боротьбу. Кілька років провів у в'язниці, а відтак був засланий у далеку провінцію Єлан. Через три роки поета помилували.

Останні роки Лі Бо прожив у будинку свого родича Лі Янбіна, де й помер 762 р. А Лі Янбін дбайливо зберіг понад 900 творів поета. Творчість Лі Бо мала потужний вплив на розвиток китайської поезії.

«ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ[1] ҐАНКУ»

Природа — привід для філософських роздумів митця. Гірські хребти, водоспади, небесні висоти, неосяжні ліси, сузір'я — незмінні

[1] Яшма — гірська порода, з якої в давнину будували деякі споруди (у т. ч. для імператорського палацу), а також робили обереги, амулети.

Сувій епохи Тан. VIII ст.

образи поезії Лі Бо. Ліричний герой у його творах постає як той, хто живе поміж небом і землею, посеред невгамовних стихій і вічних зірок. Його вабить дао, відоме тільки природі. Споглядальність і самозаглибленість — характерні ознаки лірики Лі Бо. Так само уважно, як спостерігає за природою, він стежить за змінами й у своєму внутрішньому світі.

Хоча у віршах митця нерідко описано стан самотності, сум його не має відтінку трагізму. Його печаль пов'язана зі складністю філософських питань, що хвилюють його, а усамітнення для їхнього вирішення є необхідною умовою.

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ ҐАНКУ

Який настрій утілено у вірші? Які образи природи його створюють?

На яшмових сходах
біліє холодна роса —
Промокли панчохи.
Пливуть мовчазні небеса.
Дивлюсь крізь фіранку
на місяць осінній печальний, —
на тихій воді він тремтить
і повільно згаса.

(Переклад Леоніда Первомайського)

«ПРИЗАХІДНЕ СОНЦЕ НАВІЮЄ ДУМКИ ПРО ГОРИ»

У творі «Призахідне сонце навіює думки про гори» змальовано художню картину світу: дерева, квіти, небо, горе — усе це єдиний природний простір. У ньому є місце й для людини, яка гармонійно входить у цей простір, коли долучається до його найбільшої таїни — дао. Лі Бо вважав, що людина не має йти всупереч природному шляху, вона повинна жити разом з усім, що є на землі.

Храм у горах. Китайці вірять, що гори мають духовне значення, тому багато храмів будують у горах. Сучасне фото

Лі Бо у своїй творчості розвивав віршову форму китайської поезії ци, витоки якої знаходимо в народній пісні. Він використовує характерний для народної творчості прийом психологічного паралелізму, вживає постійні епітети, метафори, порівняння. Лі Бо оновив китайське віршування, наблизивши його до життя. Його лексика проста й виразна, а поезії — як маленькі мініатюри, де кожний дотик пензля не є випадковим. Творчість Лі Бо засвідчує, що в середньовічному Китаї формувалася високогуманна і філософська поезія, пройнята почуттями і шуканнями, відомими нам сьогодні.

ПРИЗАХІДНЕ СОНЦЕ НАВІЮЄ ДУМКИ ПРО ГОРИ

video-text

Розкажіть про ваш улюблений краєвид. Якої пори року і дня ви любите його споглядати? Які думки він навіює вам?

Опісля дощу
заяріла паруюча зелень.
Західним рум'янцем
взялося розчахнуте небо.

Весни будівничі —
тепло і вітерець зі сходу —
пишаються квіттям,
найкращим своїм творінням.

Та квіт опаде
і настане глибокий вечір.
Це так зрозуміло! —
і я не тамую зітхання.

Одна тільки мрія —
відвідать прославлені гори,
щоб там, окрилившись,
пізнати Велике Дао!
(Переклад Геннадія Туркова)

Китайська чайна церемонія.
Сучасне фото

Гори Лушань (Китай).
Сучасне фото

«Велич династії Тан»

Секрет розвитку сучасного Китаю полягає не лише в технічних винаходах, а й у високому розвитку культури, філософії, літератури з давніх часів. Правителі династії Тан цінували поетів, художників, учених. Вони й самі писали вірші, займалися наукою. ***У кінофільмі «Велич династії Тан» (2017) ви знайдете яскраві картини минулого і зможете уявити, як жили давні китайці. Зверніть увагу не лише на сюжет фільму, а й на одяг, деталі побуту, інтер'єру.***

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Які картини постали у вашій уяві після прочитання віршів Лі Бо?
2. Якою змальовано природу у віршах поета — статичною чи динамічною?
3. Як ви розумієте поняття «Велике Дао», використане у вірші поета?

Аналіз та інтерпретація

4. Як ви гадаєте, чому сумує ліричний герой Лі Бо?
5. Які образи розкривають його внутрішній стан?

Творче самовираження

6. Намалюйте фарбами (олівцями чи пастеллю) 1—2 пейзажі за мотивами віршів Лі Бо. Поясніть свій вибір кольорів, відтінків, образів.

Цифрові навички

7. За допомогою інтернету дізнайтеся більше про даосизм, прихильником якого був Лі Бо. Сформулюйте 4—5 тез, що розкривають засади цього філософського вчення.

Дослідження і проєкти

8. Дослідіть особливості епохи Тан у Китаї. Чому її називають «золотою добою» китайської культури? Яке значення мали поезія і мистецтво в той час?

Життєві ситуації

9. Як ви ставитеся до стану самотності — це добре чи погано? Чи любите залишатися на самоті? Що відчуваєте, коли залишаєтеся самі?

Ду Фу (712—770)

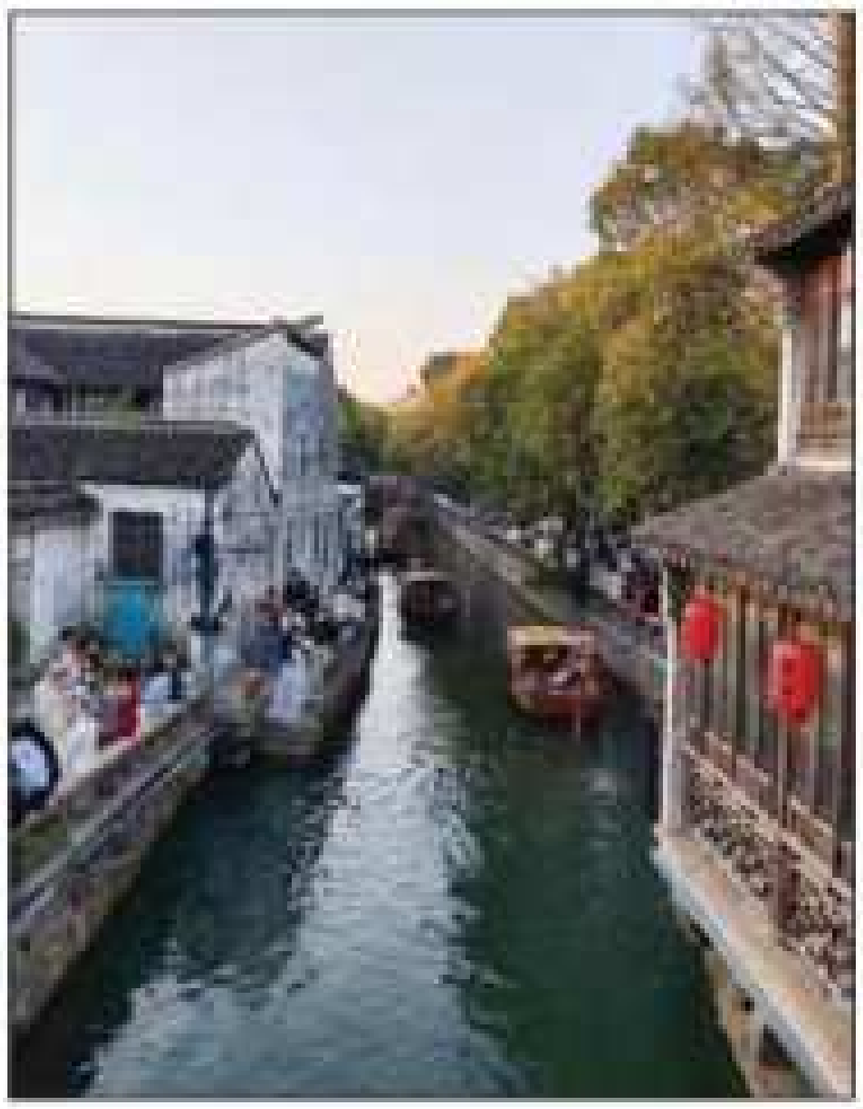

Де ж він, той рік,
Коли зможу вернутись додому?
Ду Фу

Увага до внутрішнього світу людини, глибоке співчуття до знедолених і скривджених, викриття війн і несправедливості — усе це хвилювало поета Ду Фу (друге ім'я Цзимей). Він став великим ліриком поруч зі своїм геніальним сучасником Лі Бо.

Ду Фу народився 712 р. в окрузі Гун провінції Хенань у сім'ї чиновника. Про життя поета до сорока років відомо дуже мало. Пишуть, що він багато мандрував країною разом зі своїми друзями — Лі Бо і Гао Ші. Це був період пошуків самого себе.

Ду Фу став пристрасним співцем своєї країни, знайшовши в цьому власне покликання. З такими намірами він оселився в тодішній столиці Китаю — Чаньань. Так почався другий період життя і творчості митця. У 751 р. вірші, надіслані імператорові, були схвально прийняті при дворі, і згодом він отримав відповідну посаду. Однак у столиці його становище не стало кращим. Поет так і не знайшов служби, яка була б йому до душі, жив випадковими заробітками.

Давнє місто на півдні Китаю. Сучасне фото

У поезії Ду Фу, крім традиційних для китайської лірики тем природи і філософських пошуків, потужно зазвучали соціальні мотиви. Поет відчув кризу Танської держави і відобразив це у своїх творах. У деяких поезіях ідеться про страждання та горе народу. Уперше в китайській ліриці виявилося нове почуття — сором поета за розкоші вельмож і глибокий біль за долю простих людей.

Під час заколоту північно-східних військ під проводом Ань Лу-Шаня поет вирушив із сім'єю у передмістя Фучжоу, рятуючись від погромів. Однак він потрапив у полон, з якого все-таки вдалося втекти. Після того Ду Фу призначили міністром, але згодом понизили в посаді й відправили в провінцію Гуачжоу.

У 759 р. Ду Фу нарешті полишив ненависну йому державну службу і цілком віддався поезії. Він оселився в північно-західній частині Китаю, де провів останні одинадцять років свого життя, створивши понад тисячу віршів. Помер Ду Фу в 770 р., не здобувши ні слави, ні багатства. Сучасники майже не знали його, але наступні покоління гідно оцінили доробок поета.

«ВЕСНЯНИЙ КРАЄВИД»

Ду Фу називають поетом-істориком. До його появи китайська поезія рідко відображала масштабні сцени та історичні події. А Ду Фу створив поетичний літопис не тільки свого життя, а й життя своєї країни.

У поезію Ду Фу увійшли образи простих китайців. Вони, на відміну від віршів попередників митця, більш індивідуалізовані. Це вже не просто абстрактні мандрівники чи філософи, а конкретні люди зі своїми реальними біографіями й почуттями, зумовленими соціальними обставинами. Через своїх героїв Ду Фу вдалося відтворити дух історичного часу, біль, страждання і сподівання китайського народу.

У вірші «Весняний краєвид» картина природи контрастує з описом зруйнованої батьківщини. Ліричного героя турбують руйнування в країні, розлука з рідними й близькими людьми, внутрішні чвари, що призводять до спустошення і зубожіння держави. Проте він вірить, що, як природа навесні, його вітчизна оживе й знову розквітне.

ВЕСНЯНИЙ КРАЄВИД

Які емоції та почуття викликає весна в душі ліричного героя?

Хоча батьківщину зруйновано —
гори і ріки існують.
В столиці весна буяє,
дерева й трава — густі.

Бачачи нелад часу,
я й серед квітів плачу.
Ремствуючи на розлуку,
і серед птахів тужу.

Низка сигнальних вогнищ
не гасне уже пів року.

Чжан Сюань. Прогулянка навесні. Перша пол. VIII ст.

За лист від родичів з дому
я б купу грошей віддав.

Біле моє волосся
все рідшає після гребінки,
а скоро, мабуть, і зовсім
не буде тримати шпильок.
(Переклад Геннадія Туркова)

«ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК»

Ду Фу поділяв принципи *конфуціанства*, шукаючи шляхів досягнення соціальної гармонії для всіх людей. «Пісня про хліб і шовк» — один з останніх творів поета, який засвідчує, що, попри складні обставини, митець дбав не про власне благополуччя, а про добробут країни. Він утверджував суспільний ідеал — мирну працю замість війни й розбрату. Хліб і шовк — традиційні символи, що відображають уявлення китайців про щастя для всіх і кожного. У простих ритмах цього вірша відчувається радість життя та спільної праці, надія на щасливе майбутнє.

Хай про що б писав поет, він завжди прагнув простоти, прозорості, предметності. Авторська думка виражена у зрозумілих і конкретних образах. Ду Фу відмовився від пишних висловів і складних метафор, наблизивши поезію до життя. Він брав свої образи з реальності, одухотворюючи їх силою свого таланту. Якщо поезія Лі Бо хвилює нас своєю філософською глибиною, то вірші Ду Фу є прикладом єднання поета із життям народу, природою і країною.

ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК

Чого прагне ліричний герой? Які думки та мрії викликають у нього піднесений настрій?

Напевно, міст у Піднебесній[1]
Не менше тисяч десяти.
Але нема такого міста,
Де б воїнів у латах не знайти.
Якби ж ми переплавити могли
Ті лати на орала для землі.

video-text

[1] Піднебесна — легендарна назва Китаю.

Чжан Сюань. Сувій. Виробництво шовку. 1135 р.

Щоб кожну латочку бездоглядних ланів
Переорати за погожих днів,
Щоб селянин і сіяв, і збирав,
І шовкопряди листям годував.
Щоб той, хто любить рідну землю,
Не лив за нею сліз даремно.
Чоловіки б у полі працювали,
І шовк, співаючи, жінки звивали.

(Переклад Т. Некура)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Як ви зрозуміли початок вірша «Весняний краєвид»: «Хоча батьківщину зруйновано — гори і ріки існують...»? З якою метою тут використано протиставлення?
2. Які трагічні моменти китайської історії відображено у віршах Ду Фу? Наведіть приклади з текстів поета.
3. Про що мріє ліричний герой Ду Фу?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Які думки та асоціації викликає образ весни в ліричного героя Ду Фу? Поясніть, чому він каже про себе: «...я й серед квітів плачу», «...і серед птахів тужу». Що викликає в нього тугу й сльози?

Творче самовираження

5. Напишіть есе на тему «Щоб той, хто любить рідну землю, не лив за нею сліз даремно...».

Цифрові навички

6. За допомогою інтернету дізнайтеся більше про розвиток конфуціанства. Які ідеї цього філософського вчення є актуальними для нашого часу? Запишіть 3—4 тези.

Дослідження і проєкти

7. *Робота в групах.* Створіть постер на тему «Досягнення культури Давнього Китаю».

Життєві ситуації

8. Якою є ваша мрія про мир? Опишіть (усно) або намалюйте ілюстрацію. Які традиційні українські образи втілюють ідею миру?

Тенденції розвитку української літератури XI—XV ст.

Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титла,
Ні ще тії коми...

Тарас Шевченко

Які пам'ятки давнини є у вашому місті/селі? Що ви про них знаєте? Які враження вони справили на вас?

Періодизація української давньої літератури. Українську літературу від найдавніших часів до кінця XVIII ст. називають *давньою*. У її межах з огляду на стиль, який панував у мистецтві певної епохи, та історико-суспільні події виокремлюють кілька періодів. Літературу кінця X — середини XV ст. (за аналогією до періодизації світової літератури) визначають як *літературу Середньовіччя*: до кінця X ст. — раннє, XI—XII ст. — зріле, XIII — середина XV ст. — пізнє. Її розвиток поетапний і зумовлений багатьма суспільно-культурними та історико-політичними чинниками. Це література доби Київської Русі (IX—XIII ст.) та Литовсько-Руської держави (XIV—XV ст.).

Український науковець-енциклопедист Дмитро Чижевський виокремив три періоди розвитку давньої української літератури.

Перший період — XI ст. — *література Київської Русі, доба монументального стилю*. До цього періоду належать визначні літописні пам'ятки («Повість минулих літ», Київський літопис) та житія святих, або агіографічна література (житіє Бориса і Гліба, житіє Феодосія Печерського).

Другий період — XII — середина XIII ст. — *література Київської Русі, доба орнаментального стилю*. Для нього характерні розвиток літописання (Галицько-Волинський літопис), агіографічної та ораторської прози, поширення рукописних збірників з пам'ятками Київської Русі (наприклад, збірник «Ізмарагд» зі 150-ма проповідями) та переклади Євангельських текстів.

Третій період — XIV—XV ст. — *література переходової доби*, після якої розпочинаються період українського Ренесансу та Реформації (кін. XV — кін. XVI ст.) і доба українського Бароко (кінець XVI—XVIII ст.).

Клерикальна література. У Київській Русі популярними були книги Святого Письма: Євангелія, Апостоли, Псалтирі (книги псалмів, частини Біблії), збірки молитов, житія святих (короткі розповіді про життя мучеників і аскетів-печерників, яких церква вважала святими, — прологи; помісячні життєписи — четьї-мінеї; збірники життєписів святих — патерики), повчання, проповіді, промови й богословські трактати.

Найдавнішим рукописом є Остромирове Євангеліє, датоване 1056—1057 рр. А «золотою книгою» українського письменства, «джерелом його літературної утіхи й морального поучення» Михайло Грушевський вважав «Києво-Печерський патерик». Це збірка оповідань про ченців Києво-Печерського монастиря, складена в XIII ст. на основі листування єпископа Володимиро-Суздальського Симона (помер 1226) і ченця Печерського монастиря Полікарпа.

У домашньому читанні використовували *апокрифи* — твори біблійної тематики, які доповнювали або уточнювали Святе Письмо, хоч їх

Образи «Києво-Печерського патерика» в агіографічних топосах і композиційних схемах гравюр українських друкованих книг XVII — першої пол. XVIII ст.

церква не вважала канонічними та забороняла. Вони виникли в народі й завдяки наявному в них художньому вимислу побутували в усній формі як казки, легенди, перекази, псалми, колядки. Найвідоміші з них — «Сказання, як сотворив Бог Адама», «Сказання про Адама і Єву», «Сказання про потоп і праведного Ноя», «Ходіння Богородиці по муках», «Дитинство Ісуса» та ін. Біблійні сюжети покладено в основу релігійних драм — різдвяних та великодніх *містерій*. Про «чуда», здійснені Богородицею і святими йшлося в *міраклях* — релігійно-повчальних драмах.

Популярними були жанри паломницької літератури («Ходіння ігумена Даниїла» — пам'ятка, присвячена мандрівці ігумена до Палестини).

Повчання і літописи. Розвивалася в той період ораторсько-повчальна проза, написана у формі звернення старшої людини до дітей та нащадків. Наприклад, «Повчання Володимира Мономаха дітям», «Повчання архієпископа Луки до братії», «Повчання преподобного Феодосія», «Од грішного Георгія, чорноризця Зарубської печери, повчання духовному чаду». Жанри церковно-ораторської прози — «слова» і промови: «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, вісім «Слів» Кирила Туровського. Але в Київській Русі «Слово» мало значення також і поетичного сказання, ним окреслювали жанр героїчного епосу, як, наприклад, «Слово про Ігорів похід».

Світським характером вирізнялися розповіді про життя людей і явища природи, збірники Святослава та збірки «золотих думок», запозичених з різних джерел («Бджола»), а також перекладні повісті «Варлаам і Йоасаф», «Александрія», «Індійське царство», «Троянська війна»

Пам'ятник Ярославу Мудрому, м. Київ. Сучасне фото

М. Бруні. Свята велика княгиня Ольга. 1901 р.

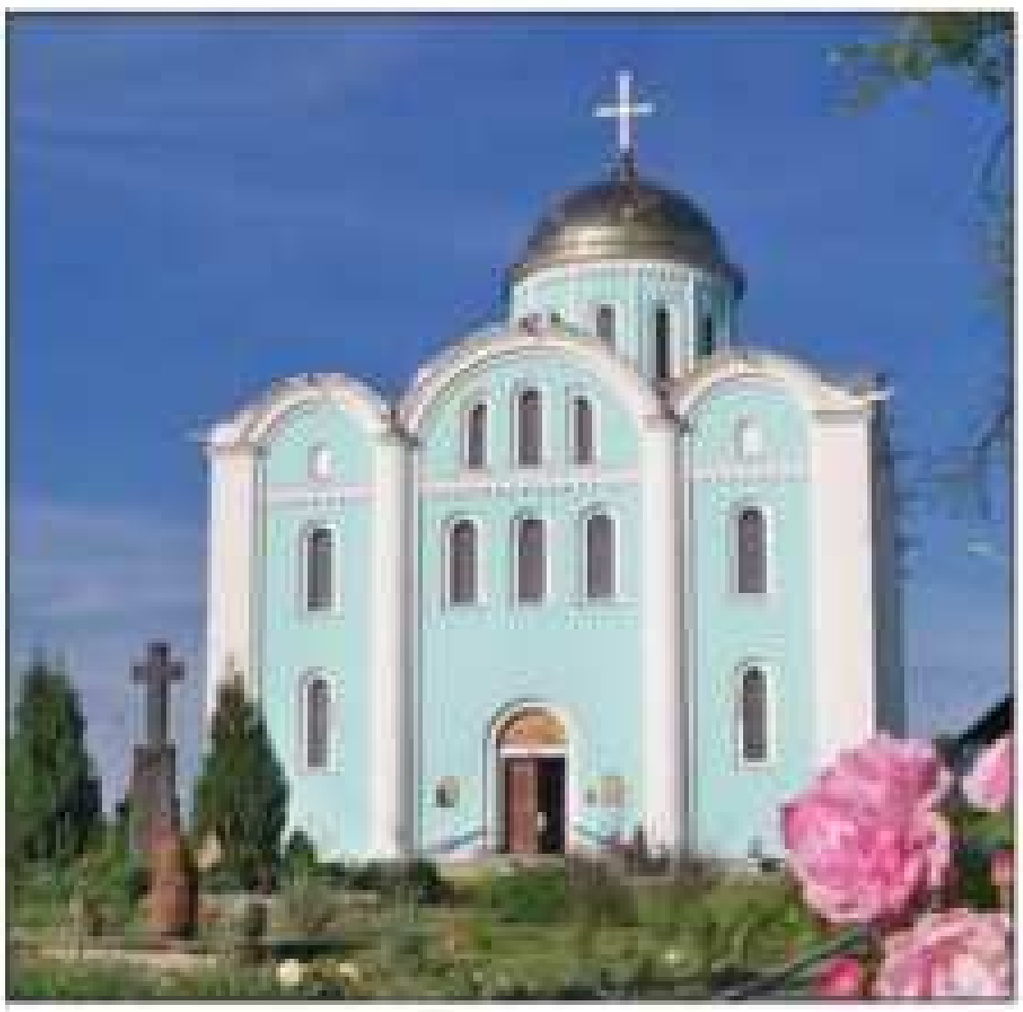
та ін. Їх читали церковнослужителі, світські люди при дворі, княжі сім'ї. Більшість творів цього періоду відома нам завдяки літописам.

Перші хронологічні зведення було складено в часи Ярослава Мудрого. До наших днів дійшли пізніші списки літописних зведень XI—XII ст.: Лаврентіївський (1377) та Іпатіївський (XV ст.), які містили «Повість минулих літ», названу початковим літописом.

«Повість минулих літ». Це перша київоруська літописна пам'ятка писемності, складена в 1113 р. монахом Києво-Печерського монастиря Нестором на основі давніших літописних зведень та редакцій. Другу редакцію «Повісті минулих літ» (1117) за дорученням князя Володимира Мономаха здійснив ігумен Видубицького монастиря Сильвестр, увівши до тексту його «Повчання дітям», «Літопис шляхів і ловів», листування з чернігівським князем Олегом Святославичем.

«Повість...» містить документи, перекази, легенди, повісті, дружинний епос, прислів'я, запозичені з візантійських хронік свідчення, фрагменти Святого Письма, житій. Вона відкриває історичне минуле українського народу. Літописець звертається до подій всесвітньої історії, розгортає широку картину виникнення та розселення слов'янських племен, заснування Київоруської держави, її зовнішньої політики, прославляє діяльність Святослава, Володимира та Ярослава Мудрого.

У першій частині «Повісті...» вміщено легенди про заснування Києва, похід Олега на Царгород, смерть Олега, походи Святослава, княгиню Ольгу, хрещення Русі, облогу Києва печенігами, подвиг юнака кожум'яки, убивство древлянами Ігоря і помсту княгині Ольги. У другій

Успенський собор (XII ст.),
м. Володимир (Волинська обл.).
Сучасне фото

Остромирове Євангеліє

частині — оповідання про Ярослава Мудрого, міжусобиці князів, діяльність Володимира Мономаха, розвиток міст.

Сучасною українською мовою «Повість...» переклали В. Близнець («Повість минулих літ»), Л. Махновець («Літопис руський»), В. Яременко («Повість врем'яних літ»).

Київський та Галицько-Волинський літописи. Серед творів давньої української літератури києворуської доби, з яких юні читачі дізнаються про історію своєї держави, привертають увагу Київський та Галицько-Волинський літописи. Найпомітнішими оповіданнями *Київського літопису* є розповіді про повстання в Києві 1113 р.; про похід Ігоря Святославича проти половців у 1185 р.; фрагмент тексту, у якому під 1187 р. згадано етнонім «Україна»; описи боротьби руських князів з кочівниками у 1191 р., землетрусу в Києві 1195 р. і смерті Всеволода, брата Ігоря, у 1196 р.

Галицько-Волинський літопис має дві частини — Галицький літопис (події 1201—1261 рр.) і Волинський літопис (події 1262—1291 рр.). Він цінний історико-документальною основою, широкою джерельною базою, поглядом літописців, які трактують історію рідної землі з позицій патріотизму, осуду чвар, егоїстичної політики князів, закликом до політичного і державного єднання. Мужній і відважний воїн, мудрий правитель і дипломат князь Данило Галицький своїм життям спонукав думати про місце України серед європейського люду та про роль політика у здобутті державою, яку він очолює, міжнародного авторитету.

Епізоди про участь князя Данила в битві на Калці проти монголо-татар (1223), похід проти угорців (1233), розгром польських і угорських загарбників на річці Сян (1245), дипломатичну поїздку до хана Батия, а також легенди про євшан-зілля, про Митусу існують як окремі історичні твори. Вони живили літературу наступних епох.

Стильові особливості української літератури X—XV ст. Це була рукописна література. Оскільки під час переписування допускалися змі-

presentation

«Повість минулих літ» — пам'ятка давньої української літератури

ни, скорочення, розширення тексту, існує багато редакцій відомих творів («Києво-Печерський патерик», «Повість минулих літ» та ін.).

Середньовічна література — багатомовна, адже створювалася на українських етнічних землях церковнослов'янською, староукраїнською, латинською, польською та іншими мовами.

Авторство багатьох текстів не встановлено, часто приблизними є і дати створення. А книжників часів Середньовіччя не вважали творцями, бо вони орієнтувалися на готові взірці, використовували відомі словесні формули, штампи, цитати. Тому вони здебільшого не підписували своїх творів, хоча нерідко додавали інформацію і власні коментарі та розповіді.

Тогочасну літературу називають *теоцентричною*, оскільки вона значною мірою пов'язана з християнством. Біблія мала особливе значення в культурі Київської Русі й була джерелом та взірцем для письменства. Цитати зі Святого Письма містяться у творах різних жанрів.

Окрім оригінальної літератури (літописи, «Повчання Володимира Мономаха дітям», агіографії, апокрифи, житія, «Слово про Ігорів похід»), поширеною була перекладна (Біблія, апокрифи, агіографії, житійна література, хронографи, збірники афоризмів, повісті). Це література різножанрова й різноспрямована: релігійна, ораторська, літописна, житійна, паломницька.

Українська література XI—XV ст. відобразила духовні пошуки та історичні виклики свого часу, стала основою для багатої та різноманітної літературної традиції, яка продовжила свій розвиток у наступних століттях.

Дерево термінів

Літопис — хронологічний запис подій, а також фрагментів релігійних творів, міфів, житій святих, легенд, дружинного епосу, ораторсько-повчальної прози, воїнських повістей тощо.

Залишки укріплень Галицького замку, м. Галич (Івано-Франківська обл.). Сучасне фото К. Байдужої

Пам'ятник Нестору Літописцю, м. Київ. Сучасне фото

Пам'ятник видатному літописцю

Пам'ятник авторові літописного зведення «Повість минулих літ» Несторові Літописцю споруджено в Києві 10 червня 1988 р. на розі вулиць Лаврської і Цитадельної, неподалік від Києво-Печерської лаври. Скульптор — Фрідріх Согоян, архітектор — Микола Кислий.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Яку літературу називають давньою? Чому її розвиток поетапний?
2. Яку періодизацію літератури XI—XV ст. запропонував український науковець Дмитро Чижевський?
3. Назвіть визначні пам'ятки давньої української літератури.

Аналіз та інтерпретація

4. Які жанри літератури були популярними в Київській Русі?
5. Про що розповідають літописи? Які жанрові особливості їм притаманні?

Творче самовираження

6. Напишіть есе на одну з тем:
   1) «Актуальність давньої літератури в наш час»;
   2) «Вплив християнства на формування української літератури XI—XV ст.».

Цифрові навички

7. За допомогою цифрових ресурсів створіть схему «Жанрова система української літератури доби Київської Русі».

Дослідження і проєкти

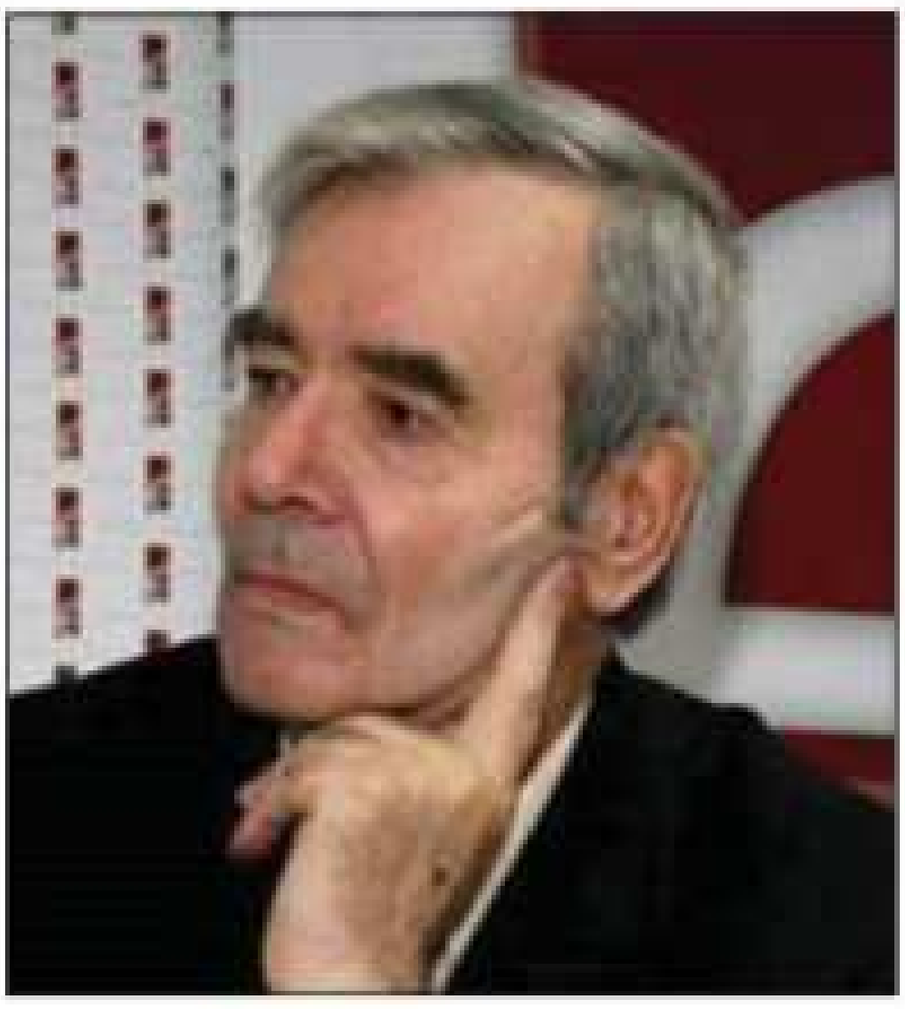
8. Підготуйте мультимедійну презентацію про 1—2 українські пам'ятки XI—XV ст. Використайте ілюстрації.

Життєві ситуації

9. Уявіть, що ви складаєте для нащадків літопис подій в Україні сучасного періоду. Опишіть (тезами) історичні події, свідками яких ви стали протягом свого життя. Намалюйте 1—2 ілюстрації.
10. У давній літературі поширений жанр повчань. Як часто вам доводиться чути повчання від старших? Як ви реагуєте на повчання? Чи є важливими для вас такі настанови?

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Володимир Рутківський (1937–2021)

Яке то щастя — бути письменником
і якесь добро приносити людям.
Володимир Рутківський

Народився Володимир Рутківський 18 квітня в Черкаській області у родині вчителів. Працював в Одесі журналістом, редактором Одеського обласного радіо, сценаристом. Писав поезію для дорослих, пригодницькі й казкові повісті (дилогія «Ганнуся», «Ганнуся. В гості до Лісовика»,

трилогія «Бухтик з тихого затону», «Гості на мітлі», «Щирик зі Змієвої гори»), історико-пригодницькі романи (тетралогія «Джури козака Швайки» та дилогія «Сині Води») й повісті («Сторожова застава»). Дитинство під час війни описав в автобіографічній повісті «Потерчата». На автобіографічному матеріалі написані перші повісті «Канікули у Воронівці» та «Намети над річкою».

В. Рутківський — лауреат різних літературних нагород, серед яких Національна премія України імені Тараса Шевченка (2012), «Книга року ВВС» (2011). Його прізвище внесено до Почесного списку Г.-К. Андерсена (2018).

Ще в юності В. Рутківський вивчав історичні документи, осмислював історичні події, які були мало висвітлені на той час. В одному з інтерв'ю засвідчив: «Ще з молодих років я вважав, що українська література тримається на двох китах — на історії та на фольклорі, міфології. У нас стародавня історія. І я це на власні очі побачив, коли в моєму селі розкопали стоянку первісних людей. Під час розкопок буквально власними руками переконався в тому, що ми — дуже давній народ. А наша міфологія — одна з найбагатших міфологій світу».

Історико-художня проза В. Рутківського — справжній феномен у сучасній українській літературі. Тетралогією «Джури козака Швайки», дилогією «Сині Води», повістю «Сторожова застава» автор продемонстрував юним читачам, що українська історія має не тільки поразки, а й перемоги, гідні наслідування, і героїв, якими варто захоплюватися, показав зразки національної єдності в боротьбі за рідну землю та незалежність, прояви національної свідомості й патріотичні почуття українців.

Володимир Рутківський на прем'єрі кінофільму «Сторожова застава». Сучасне фото

«СТОРОЖОВА ЗАСТАВА»

Пригодницька повість-фентезі «Сторожова застава» побудована на історичних екскурсах, поєднанні минулого та сучасного. Головний герой — п'ятикласник Вітько Бубненко із села Воронівки, який через таємничу печеру в Чортовому яру потрапляє у 1097 р., часи Київської Русі та легендарних богатирів Іллі Муровця, Олешка Поповича та Добрині. Він знайомиться із давніми жителями села, своїми предками, захищає рідну землю від ворожих нападів половців.

У творі письменник ствердив історичний факт, що ці богатирі народилися і діяли на українських землях. В епілозі назвав історичні джерела такої інформації, а в самому творі створив образи богатирів оригінальними й упізнаваними, описав їхнє життя й тих, хто був поряд, — тітку Миланку, діда Овсія, Росанку, таємничого болотяного Велеса. У творі діють як історичні, так і вигадані персонажі з яскравими характерами. Є тут протистояння добра і зла, уособленого в боротьбі русичів та половців.

В. Рутківський декларує в повісті своє розуміння минулого як дієвого чинника сучасності, школи життя. На його переконання, зустріч сучасного з минулим змінює не минуле, а сучасне і водночас відкриває дорогу в інше майбутнє.

«Сторожова застава» на екрані

За мотивами повісті у 2017 р. режисер Юрій Ковальов зняв український пригодницький фільм-фентезі «Сторожова застава», який отримав схвальні відгуки глядачів і кінокритиків. Цікаво, що над сценарієм фільму «Сторожова застава» працював не тільки режисер, а й український дитячий письменник Сашко Дерманський. Під Києвом спеціально для зйомок фільму побудували декорації містечка Римів часів Київської Русі, де була розташована сторожова застава. Іншими локаціями для зйомок стали Скелі Довбуша в Карпатах, Коростишівський кар'єр, болото під Бояркою, Тетерівський кіш, озеро під Кагарликом, озеро біля села Велика Бугаївка, музей побуту «Пирогово» та Ботанічний сад імені Гришка, Лиса

Постер до кінофільму «Сторожова застава» (режисер Юрій Ковальов, Україна, 2017)

гора в Києві. Усі костюми, численні аксесуари та художні деталі кіногероїв було створено руками українських майстрів після численних консультацій з істориками та реконструкторами.

В. Рутківський схвально відгукнувся про роботу кінематографістів. Але зауважив, що сценаристи дещо переробили сюжет: «У творі події відбуваються на річці Сулі (притока Дніпра), Дніпрі — на болотах. А хвацькі сценаристи переробили болота на Карпатські гори. Я кажу, мовляв, Ілля Муромець ніколи в Карпатах не був, майте глузд! А мені відповідають: "Та це такі умовності… Нам так сподобався карпатський краєвид!..". Це буде перший вітчизняний фільм-фентезі про супергероїв українських».

СТОРОЖОВА ЗАСТАВА (1991)

ПОВІСТЬ ІЗ ЖИТТЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

(Уривки)

На поміч!

1. *Які твори або фільми про українське минуле запам'ятали? Розкажіть про них.*
2. *Чому важливо знати правдиву історію свого народу?*

Вивідники повернулися, коли ранкове сонце ледь-ледь визирнуло з-за верб.

Повернулися без втрат. Забрьохані з голови до ніг, стомлені кількадобовим безсонням, вони як злізли з коней, так одразу й повалилися на столочену траву. Їх навіть запах кулешу не привабив.

express-lesson

Кадр із кінофільму «Сторожова застава» (режисер Юрій Ковальов, Україна, 2017)

Один лише довготелесий Олешко Попович вмолов глибоку миску. Тоді загадав всюдисущим хлопчакам вилити йому на голову кілька цебер холоднющої колодязної води, пирхнув, як вдоволений кінь, і подався до крислатого берестка, що височів край городищенського урвища.

В його тіні, за столом з товстенних дошок, стиха перемовлялося про щось двоє людей.

То були старший над римівською сторожовою заставою Ілля Муровець та найвідоміша у Римові людина — дід Овсій.

Говорив здебільшого дід Овсій. Невисокий, з обличчям, посіченим численними шрамами та роками, дід, проте, мав все ще зіркі очі, які помічали найменший недолік. А ще дід мав такий гострий язик, що його боялися навіть ті, хто вже нічого не боявся. Подейкували, що навіть сам Ілля Муровець остерігався ставати йому поперек дороги.

Забачивши Олешка, дід Овсій зупинився на півслові, зміряв його з голови до ніг глузливим поглядом, а тоді сповістив на все Городище:

— З'явився не забарився! — і, звертаючись до Муровця, додав: — Казав же я тобі, Ільку, що цього жевжика тільки за смертю посилати. Три дні тинявся з хлопцями невідомо де. А ми, бувало, за два впорядлялися.

Муровець втомлено зітхнув. Дід не пропускав нагоди показати задавакуватому Олешкові його місце. І всі знали чому. Дід вважав, що Олешко негідний руки його улюбленої Росанки.

Проте Попович не належав до тих, кого можна було збити з пантелику.

— Еге ж, впорядлялися, — охоче згодився він. Тоді примружив око і ущипливо додав: — А заодно й половців за собою приводили...

— Що-о?

Ніби якась сила вишпортнула діда у повітря. Він оббіг навколо столу і зупинився навпроти Олешка, войовниче задерши голову.

Кадр із кінофільму «Сторожова застава» (режисер Юрій Ковальов, Україна, 2017)

Ілля Муровець не зміг приховати усмішку: надто вже дід Овсій нагадував старого войовничого горобця, що стрибав перед писком здоровенного собацюри.

— Що ти сказав? Повтори, що ти сказав! — вимагав дід, замахуючись на Олешка. — Це ми половців приводили, так?

— Ану, горобці, тихо! — гучно ляснув по столу своєю величезною долонею Муровець. — А ти, Олешку, мав би хоч трохи поваги до старших.

По Олешковому обличчю ковзнула вдоволена посмішка. Звісно ж, він мав повагу до старших, проте не міг утриматись від того, щоб не подражнити такого запального діда.

Потому Олешко сторожко, аби, бува, не схопити потиличника, обійшов старого і усівся навпроти Муровця.

— То все ж розкажи, чому затримався? — голос у Муровця був схожий на гудіння шершня в діжі. — Бо ж дідо усі ці дні не злазив з вежі, тебе виглядаючи.

Олешко озирнувся на старого. В його насмішкуватих очах на мить спалахнуло щось схоже на вдячність. Проте тут-таки й щезло.

— Правда, діду? — поцікавився він, розтягуючи рота до вух. — Невже не було більше кого лаяти?

— Та нащо ти мені здався! — зневажливо чвиркнув дід Овсій крізь вищерблені зуби. Тоді знову вмостився поруч з Муровцем і зажадав: — Та вже розказуй, базікало.

— Власне, особливо й розповідати нічого, — вже іншим, серйозним голосом почав Попович. — Від Сули до Хорола ми не зустріли жодної озброєної ватаги. Самі чабани та отари. Та й то зрідка. А от коли повертали назад, то помітили орду половців, що скрадалися поміж байраків угору по Дніпру...

Олешко помовчав, чекаючи, яке враження справлять його слова. Проте Муровець з дідом Овсієм і оком не змигнули, тож Олешко повів далі:

— Була їх добряча тисяча. От ми й почали стежити за ними. Тому й затримались.

— І що ж ти вистежив? — прогудів Муровець.

— Поприщ[1] за п'ять від Сули орда заховалася в плавнях. А що вони збираються робити далі, дізнаватися ми не стали. Взяли з хлопцями ноги в руки — і мерщій сюди.

Ілля Муровець перезирнувся з дідом. Тисяча озброєних половців — це серйозно. Особливо коли зважити на те, що римівська застава була чи не всемеро меншою. А що орда зачаїлася в плавнях — то вже вкрай небезпечно. Бо ніхто не відає, де вона вигулькне.

---

[1] Поприще — відстань, що дорівнює польоту бойової стріли. Приблизно тисяча кроків.

По недовгій мовчанці Муровець запитав:

— Спостережників попередив?

— Аякже! І кінних, і тих, що на деревах сидять. Вони тепер очей з плавнів не зводять.

— А як з ляцівцями та воїньцями? — запитав дід Овсій. — Теж повідомив?

По Олешковім обличчі промайнула тінь збентеження.

— Ні, — чесно визнав він. — Не встиг.

— Він не встиг, — зневажливо пирхнув дід. — А ті половці, може, саме до них і підкрадаються.

Олешко почухав потилицю — що тут скажеш?

— А ще хлопці, коли перебралися з-за Сули, завважили, ніби в одному місці земля якось дивно задвигтіла,— натомість повідомив він.

Дід Овсій нахилився вперед.

— Це ж де саме? — швидко запитав він.

— Ближче до Чубарового лісу.

Дід Овсій кивнув головою.

— Саме там є Змієва нора, — сказав він. — Пам'ятаєте, колись я вам розповідав про неї?

Олешко недовірливо скривився:

— То все казки!

— Казки чи не казки, а розібратися треба, — заперечив Муровець. — То ти, Олешку, загадай своїм хлопцям, аби уважніше дивилися за тим місцем.

— Загадаю, — кивнув головою Олешко.

Як у воду дивився дід Овсій, коли попереджав про половецький напад.

Не встигли коноводи за наказом Муровця пригнати з пасовиська коні, як стежник на сторожовій вежі вигукнув, що з лісу вихопився вершник і жене до Городища, мов навіжений.

За хвилину вершник уже прогуркотів по мосту через Байлемів ставок і влетів у браму.

— Половці напали на Воїнь! — засапаним голосом вигукнув він. — Половці під Воїнем!

— Та не кричи, — поморщився Муровець. — Краще скажи, чи послали гінця до Переяслава?

— Послали, — римівець ніяк не міг віддихатися. — Але ж треба протриматися, поки князь Володимир приведе військо з Переяслава...

Атож, Переяслав таки далеченько — за сотню поприщ. Доки гінець доскаче туди, доки княжа дружина збереться, доки дістанеться Воїня — від міста можуть лишитися самі руїни.

Якусь хвилю Ілля дивився на гінця невидющим поглядом. Тоді звівся на ноги і звернувся до дружинників, що оточили їх тісним колом.

— Чули все? — гримнув він. — Тоді чого ґав ловите? Одягайтесь і на коні!

Дружинники кинулися по шоломи та панцирі. Затрималося лише кількаро сивовусих римівців. Вони все ще стояли на тому, що під час небезпеки треба передовсім захищати своїх рідних і свої будівлі, а не кидатися стрімголов, як оце зараз Муровець, невідомо куди і навіщо. Проте важкий погляд велета ковзнув по них, і старих вояків наче вітром здмухнуло.

І все ж довелося трохи затриматись, бо напризволяще залишати Римів теж не годилося. Тому Муровець звелів наймолодшим хлопчакам проїхатися містечком і підняти на ноги всіх, хто міг тримати зброю, а спостережникам зі сторожової вежі — подвоїти пильність і коли що — бити в усі била так, щоб і в Переяславі почули.

Наостанок Муровець спинив погляд на невеличкому гурті чотирнадцяти-п'ятнадцятилітніх парубчаків, що притьмом примчали за дорослими дружинниками. В Римові їх називали молодшою дружиною Поповича, бо ж ніхто з дорослих не вовтузився з ними стільки, як він.

Хлопці вже вміли бігати не згірш за своїх батьків та старших братів, і стріляли не гірше, й на шаблях непогано билися. От тільки ще коней не мали та й мірятися силою з дорослими ратниками було їм ще рановато.

— А ви чого тут?! — поцікавився Ілля. — Що, теж чубитися з полинцем кортить?

Парубчаки закивали головами.

— Ану, киш з дороги! — гримнув на них Муровець. Втім прикусив губу і вже спокійніше додав: — Ви от що... Сідайте на коней і вдавайте, ніби ви вже дорослі. Нехай ті, хто піддивляється здалеку, подумають, що ніхто нікуди не виїздив. Зрозуміло? А старшим над вами буде...

Муровець на мить затнувся. Поруч з дідом височів Олешко. І, мабуть, варто було б саме його залишити з парубчаками. Проте зазвичай шибеникуваті очі Поповича дивилися на Муровця так благально, що серце велета не витримало.

Кадр із кінофільму «Сторожова застава» (режисер Юрій Ковальов, Україна, 2017)

— Старшим над вами буде дід Овсій, — прогримів Муровець. — Слухайтесь його, як мене. Бо коли що...

Що буде, він не доказав, але й без слів усі знали, що Муровець міг пробачити будь-що, окрім боягузтва та непослуху.

— Тож глядіть мені... — про всяк випадок ще раз попередив Муровець.

— Та їдь уже, їдь, — втрутився дід Овсій. — Нічого зайве лякати хлопців. Я сам за всім простежу.

В тому, що дід таки простежить, сумніву не було. Жодне сторожове містечко над Сулою не мало такого зіркого і в'їдливого діда.

А що буде потому, як дід щось запримітить, теж неважко було здогадатись. За його наказом старші хлопчаки та дівчата злетять на коней і почнуть гасати туди-сюди, щоб у ворожого спостережника склалося враження, що римівці запримітили орду і спішно готуються до оборони.

Якщо ж орда таки вирішить напасти, то найменші діти разом зі старими жінками кинуться до човнів і розчиняться в присульських болотах, а парубчаки з дідами стануть з луками за огорожею. А римівська огорожа така, що за нею й один утримається супроти десятка нападників.

Муровець кивнув головою.

— Гаразд, — сказав він дідові і обернувся до Поповича. — Ти чого це стоїш як засватаний? Чи, може, тобі особливе запрошення потрібне?

Олешка мов язиком злизало. За мить він уже жваво бубонів до свого коня, загнуздуючи його. (...)

Півтори сотні вершників пролетіли римівськими вулицями, щоб допомогти оборонити Воїнь від половців. На чолі з Муровцем, якого не могли взяти ні стріли, ні ножі, розігнали половецьку старшину. Інші половці майже не боронилися. Майже сотню русичі взяли в полон.

З історії рідного краю

Про яких персонажів української міфології згадано в тексті? Які з них добрі, а які — злі? Розкрийте їх значення у творі письменника.

Чортів яр перерізував Воронівку майже навпіл. Починався він неподалік від головної вулиці, а закінчувався аж біля греблі на Байлемовому ставку. За ставком на стрімкому, зарослому дерезою пагорбі виднілося старезне Городище. За ним розкинулися безмежні присульські плавні.

Коли наблизитися до Чортового яру від дороги й поглянути вниз — він видається таким прямовисним та глибочезним, що не в одного смі-

ливця виникає бажання мерщій припасти до землі, щоб не звалитися в нього. А от коли підійти до яру збоку, поза городами тітки Горпини й баби Пріськи і, тримаючись за кущі, полізти униз, то й незчуєшся, як опинишся на самому дні...

Чому саме цей яр назвали Чортовим — не знав ніхто. Одні стверджували, буцімто назва пішла від того, що тут сам біс ногу зламає. Інші — що таки зламав, хоча й невідомо, чи навідувався той біс колись у Воронівку...

Суперечки ці тяглися довго, аж доки Ігор Мороз вичитав у знаменитому альбомі свого прадідуся правдиву історію про походження назви яру.

Виявляється, воронівські жінки з давніх-давен брали звідсіля глину для обмазування своїх хат. Про це свідчили ями та печери, якими були густо подзьобані стіни яру. Деякі з печер сягали у довжину п'яти або й більше метрів.

Жінки брали глину з яру аж до тієї днини, коли ще молода баба нинішньої тітки Горпини вилетіла з яру мов ошпарена й оголосила на все село, що докопалася вже аж до потойбічного світу. Бо зі стіни тієї печери, де вона щойно довбала глину, зненацька почувся скрегіт криці, кінське іржання та інші затяті звуки.

— Немов чорти у пеклі чубляться, — злякано докінчила баба нинішньої тітки Горпини.

Воронівські господині зойкнули, хутко перехрестилися і подалися шукати глину до іншого яру.

А ще Ігор з прадідусевого альбому довідався, ніби влітку 1943 року на головну вулицю Воронівки зненацька вихопився гурт якихось чудернацьких людей.

На них було вбрання, дуже схоже на військове спорядження древніх часів. Прадідусь стверджував, що ті люди скидалися на кочівників-по-

Кадр із кінофільму «Сторожова застава» (режисер Юрій Ковальов, Україна, 2017)

ловців. На своє нещастя, кочівники вихопилися з яру в ту хвилину, коли вулицею поспішали на схід фашистські танки. Зчинилася страшенна стрілянина, і воронівські мешканці кинулися до своїх схованок. А коли вибралися звідтіля, то від тих танків і чудернацьких людей не лишилося й сліду.

Відтоді усі розумні люди ходили дорогою, що пролягала осторонь від Чортового яру. А оскільки інших у Воронівці не водилося, то уже не один десяток років до яру не ступала нога дорослого.

І ось тепер на Чортів яр накинули оком Колько Горобчик та його непосидюща компанія. А приводом для цього став лист від їхнього доброго знайомого Костянтина Петровича...

О, Костянтин Петрович — ото людина! На нього ледь не молилися усі п'ятикласники Воронівської школи. Ще б пак — він здатен утнути таке, що іншому дорослому і в голову не стрельне.

Позаминулого літа, наприклад, він разом зі своєю хрещеницею Ганнусею приїхав у їхнє село на канікули. Всього лише на канікули, а закінчилося тим, що їхній третій клас майже місяць ходив перемазюканий вишневим варенням — вони варили його для далеких друзів, які про таке варення тільки мріяли. Минулого літа Костянтин Петрович з Ганнусею теж приїхали до Воронівки — і тоді четвертий клас знову зазнав таких пригод, що про них один письменник навіть книжку написав. Називається вона «Канікули у Воронівці».

І оце — знову лист від Костянтина Петровича. Спочатку він покартав хлопців, що ті мало пишуть йому про останні воронівські новини, а тоді повідомив, що й цього літа вони з Ганнусею збираються приїхати до Воронівки. А наприкінці запропонував: «А чом би нам з вами цього літа не зайнятися історією рідного краю? А то ж не знаємо навіть, у яких місцях живемо. Це ж сором який!».

Звісно, лист надійшов на адресу Колька Горобчика. Знав Костянтин Петрович, кому його надсилати! Бо вже наступного ранку Горобчик забув про свій новенький комп'ютер і заходився складати списки тих, хто хотів би вивчати історію рідного краю. Себе він, звісно, записав до того списку першим. За ним записалися Ігор Мороз, Вітько Бубненко, Ванько Федоренко... Словом, ті, кому не сиділося вдома. Щоправда, Ванько Федоренко засумнівався, чи вийде щось із тієї затії.

— Та яка ж у нас історія? — дивувався він. — Он у Києві — отам історія! Або навіть у Стародавньому Римі. А в нас — що? Воронівка та й годі. Одразу видно, що, крім ворон, у нашому селі раніше нічого путнього й не водилося.

Колько Горобчик аж підстрибнув від обурення.

— Як то нічого не водилося? А оті чорти, про яких кричала баба тітки Горпини? А половці, що колись вихопилися з нашого Чортового яру?.. Мовчав би вже краще!

— Може, вони такі самі, як і ті русалки, — не здавався Ванько.

— Які ще русалки?

— А оті, що ми їх минулого літа шукали, — встряв у суперечку Вітько Бубненко. — Разом зі шпигунами. Колько Горобчик хотів було сказати щось ущипливе, проте промовчав: за цей рік Вітько Бубна так зміцнів, що з ним навіть деякі старшокласники боялися зв'язуватись. До того ж Вітько разом з Ігорем Морозом відвідував шкільну секцію з боротьби.

— А Городище? — раптом сказав Ігор Мороз.

Цього разу заперечити ніхто не зміг. Бо коли у Воронівці й було щось загадкове, то це саме Городище. Розташоване воно на високому пагорбі по той бік Байлемового ставу. На його схилах приліпилося десятків зо два старезних хат. Було там також древнє, зарослe дерезою кладовище. Від села на Городище дорога піднімалася хоча й стрімко, проте на нього усе ж сяк-так можна було вибратися навіть возом. А от з іншого боку Городища, над неосяжними присульськими плавнями пагорб уривався так прямовисно, що в животі тенькало ще більше, ніж тоді, коли заглядати до Чортового яру. Посеред Городища, наче якийсь загадковий знак, вросла у землю величезна гранітна брила. А ще довкола нього час від часу знаходили то наконечник стріли, то заіржавлений уламок меча...

Проте кому вони належали, хто тут бився і з ким — цього ніхто з воронівців не знав. Щоправда, колись історією Городища займався місцевий учитель Семен Пилипович Врадій. Але він уже давно помер, а його сім'я кудись переїхала.

— Треба ту сім'ю розшукати, — запропонував Ігор Мороз. — Може, хоч якісь папери у них залишилися.

— От-от, — згодився Колько Горобчик. — А поки що давайте подумаємо, де будемо збиратися.

— Звісно де, — втрутився Вітько Бубна. — У школі, де ж іще!

Кадр із кінофільму «Сторожова застава» (режисер Юрій Ковальов, Україна, 2017)

— Краще в клубі, — запропонував Ванько Федоренко. Його батько працював там кіномеханіком.

— Пхе, — скривився Горобчик. — Це все нецікаво. Нам би знайти щось інше. Таке... Якесь історичне або й доісторичне місце. Печеру б якусь вирити чи що.

— А навіщо її рити? — здивувався Вітько Бубна. — Он у Чортовому яру ними хоч греблю гати!

— Це ти гарно придумав, — похвалив його Горобчик і подався додому.

Там він заліз у інтернет і заходився розшукувати відомості про їхню Воронівку. Та оскільки нічого путнього знайти не вдалося, він подався до сільської бібліотеки, де, кажуть, зберігалося кілька старовинних книг з історії.

Ігор Мороз поліз на горище, щоб знайти початок прадідусевого альбому. Він же пообіцяв розшукати адресу сім'ї Семена Пилиповича Врадія.

Ванька Федоренка батьки під обидві руки повели до лікарні, щоб полікували йому зуба.

Тож Вітькові Бубні не лишилося нічого іншого, як взяти заступ і спуститися до Чортового яру, аби підправити якусь із печер.

Дивні звуки

Відшукайте в тексті назви реальних місць. Покажіть їх на мапі. Які історичні події відбувалися в тих місцях у давнину?

Цілий тиждень Вітько не вилазив з Чортового яру. Часом навідувався Ігор Мороз і ставав поруч до роботи. У Ігоря був кепський настрій, бо він ніяк не міг знайти початок прадідусевого альбому.

Щоправда, йому пощастило розшукати рідню Семена Пилиповича. Однак виявилось, що вчителеві внуки встигли пустити дідусеві записи на паперові кораблики.

Одного разу прибіг захеканий, проте страшенно вдоволений собою Колько Горобчик. Під пахвою він тримав невеличку теку.

— Ось, — урочистим голосом почав він і тицьнув теку Вітькові під ніс. — Бачиш? Оце половець. А оце руський воїн. Я прочитав у бібліотеці, що тут, понад нашою Сулою, вони дуже часто билися.

Вітько довго розглядав малюнки.

— З якої книжки ти їх видрав? — нарешті запитав він.

— Ти що — бібліотекар? — образився Колько.

Він вихопив з Вітькових рук малюнки і знову подався до села.

На сьомий день печера була гідна того, аби в ній збиралися найкращі знавці історії рідного краю. Довжиною вона сягала метрів з десять, а

щодо висоти, то навіть Костянтин Петрович (якщо він, звичайно, приїде) міг би стояти в печері не згинаючись. У глибині печери Вітько видовбав кілька закапелків для майбутніх історичних реліквій. А оскільки там постійно панували густі сутінки, то Вітько приніс батькового ліхтаря. Проміння у нього було таке яскраве, що при потребі можна було освітити не лише закапелок, а й половину Воронівки.

Підлогу Вітько вимостив кількома оберемками пахучого сіна. Від крамниці притарабанив ящика з-під сірників — той мав слугувати за стіл. По боках ящика Вітько поклав на кілька цеглин дві тесані дошки — то були лавки уздовж столу.

На одній стіні висіла книжкова поличка. На ній Вітько поставив кілька фантастичних збірників, посібник з боротьби та батькову книжку про догляд за кіньми. Його батько працював конюхом, і гордий Вітько не раз галопом пролітав вулицями Воронівки, полишаючи за собою пилюку, собаче валування та заздрісні хлоп'ячі погляди. Підручник з боротьби — то дарунок тренера Вітькові Бубненку як майбутньому чемпіонові. Книжки з фантастики Вітько збирав сам. Йому страшенно подобалося читати про подорожі в минуле на машині часу. Натиснув на потрібну кнопку — і замість сучасної Воронівки перед твоїми очима вже шумлять первісні праліси. Або постане древній Київ над широким Дніпром. Чи навіть Рим над... яка ж там річка? От є на що подивитися! От є де розгулятися таким хлопцям, як він, Вітько Бубненко, чи його друг Колько Горобчик!

До речі, Колько Горобчик учора на протилежній стіні прилаштував шматок дикту, на якому наклеїв кілька малюнків з життя Давньої Русі. Там були і печеніги, і половці, і великокняжі воїни у залізних обладунках і кольчугах. Найбільше місця займав малюнок з трьома руськими богатирями. Посередині, звісно, височів славетний Ілля Муромець. Поруч з ним — Добриня Микитович та Альоша Попович.

Кадр із кінофільму «Сторожова застава» (режисер Юрій Ковальов, Україна, 2017)

— Вони колись у Києві жили, — пояснив Колько, приклеюючи цей малюнок до дикту. — То, може, і в наших місцях побували...

Ото, здається, і все. Вітько усівся на саморобну лаву і стомлено витяг ноги. Незабаром мають підійти хлопці. А там, дивись, і Костянтин Петрович з Ганнусею приїдуть на канікули. Ото буде весело!

І тут його вухо вловило якісь незрозумілі звуки.

Спочатку Вітько не звернув на них ніякої уваги. Може, тому, що над Воронівкою час від часу пролітали вертольоти. Лише згодом до нього дійшло, що ті звуки долинали звідти, звідки долинати не повинні. А саме — з глибини печери.

Вітько ошелешено втупився в куток. Там, як завжди, було темно. Але сьогодні в тих сутінках ніби хтось невидимий з усіх сил гамселив палицею по дереву...

Згодом до цього стукоту приєдналося металеве клацання. А тоді пролунало таке розпачливе кінське іржання, що майбутній чемпіон і незчувся, як опинився біля виходу з печери. Чомусь пригадалися розповіді про потойбічний світ. Може, й справді там чорти б'ються? Тоді, звісно, краще зачекати хлопців біля печери...

Нараз Вітько уявив глузливу посмішку Колька Горобчика, розчарований погляд Ігоря Мороза та їхнього тренера. Ще б пак — один з найкращих борців Воронівської середньої школи, і раптом — на тобі: злякався невідомо чого!

І тут Вітько здогадався, у чому річ. Ну й Колько, ну й Горобчик! Тепер зрозуміло, чому він крутився біля тих закапелків, чому цюкав лопатою в стіну. Звичайно, непомітно приніс свого старого магнітофона і прикопав його в кутку... А тепер хлопці якось ввімкнули його — і сидять десь у бур'янах навпроти та й гигикають, дивлячись, як він, Вітько Бубненко, тремтить біля печери, наче остання трясогузка!

Вітько потягся, аби показати тим, хто стежить за ним, ніби він вискочив з печери не тому, що когось злякався, а просто йому захотілося подихати свіжим повітрям. Потому взяв заступ, що стояв біля входу, і знову рушив углиб печери.

Звуки посилилися. Мало того, тепер до кінського іржання додалися ще й людські вигуки.

«Цікаво б дізнатися, звідкіля Колько переписав увесь цей гармидер? — подумав Вітько. — Мабуть, з якогось фільму... Ну нічого, зараз я про це довідаюсь...»

І він обережно увігнав заступ у глину. Не в те місце, звідкіля долинали звуки, а поряд, щоб не пошкодити магнітофона. Копнув раз, удруге...

Зненацька заступ ніби провалився у якусь порожнечу. Дивно. Адже, окрім багатометрової товщі глею, за цією стіною нічого не повинно бути...

Ще кілька ударів заступом — і Вітьковим очам відкрилася інша печера. Вона була набагато менша. Така собі триметрова заглибина з не-

величким напівзруйнованим піддашком. І та заглибина була яскраво освітлена. Але ж цього не могло бути! Не могло бути освітленої сонцем місцини у глибині земної товщі!

Проте вона була.

Повагавшись, Вітько протиснувся через щойно видовбану дірку. Тепер іржання, металевий перестук і людські вигуки лунали зовсім близько.

Вітько вибрався із заглибини, озирнувся і завмер з роззявленим ротом.

Виявляється, його якимось дивом занесло за кілька кілометрів від Воронівки — туди, де має бути брід через Сулу. Авжеж, он від річки до воронівського лісу веде перешийок. А он, ген на обрії, бовваніють кручі воронівського Городища.

Проте Вітько дивився у той бік лише якусь хвилину. А тоді його увагу привернуло інше: праворуч, за високим чагарником, творилося щось незрозуміле.

Вітько продерся крізь кущі і остовпів — за якусь сотню кроків від нього точилася люта битва.

Побачивши високого широкоплечого юнака у вбранні давньоруського воїна, який сам боронився від цілого гурту, зі свистом розтинаючи мечем повітря, Вітько подумав, що знімають історичне кіно. Кремезні низькорослі нападники скидалися на половців, а давньоруський воїн був схожий на того, якого бачив на малюнках Горобчика. Але він не зауважив ні акторів, ні оператора, ні режисерів. Натомість побачили його. До печери зазирнув половець, але, злякавшись світла ліхтарика, утік. Коли ж усе стихло і хлопець вийшов, то побачив, що замість Городища підводилася справжня фортеця...

Зміїв вивідник

Як Вітько почувався в минулому? Чи не було йому страшно?

Коли Вітько прийшов до тями, виявилося, що він, мов теля, припнутий до кислатого берестка. За кілька метрів від нього виднілася заглибина, з котрої він щойно так необачно виліз. Неподалік стривожено переступав ногами сірий кінь, на котрому нещодавно бився юнак у вбранні давньоруського воїна. Кінь теж не зводив погляду із заглибини.

Але куди подівся сам господар цього коня? Що з ним трапилось? І, зрештою, що трапилося з самим Вітьком?

Хлопець із зусиллям повернув голову в один бік, у другий. Ніде нікого. Хіба що з десяток низькорослих, волохатих коненят знічено никали в перешийку між болотами та над берегом Сули.

Боліло плече, саднило в ліктях. Вітько спробував звільнитися. Однак марно — той, хто його зв'язав, очевидно, непогано розумівся на цій справі.

Зненацька сірий кінь стріпнув головою і радісно заіржав. Тієї ж миті із заглибини задом наперед вихопився юнак у давньоруському одязі. Щоправда, тепер його одяг був геть замазюканий глиною. Ледь вибравшись, юнак заходився гарячково скочувати до заглибини гранітні брили.

— Що ти... ви робите? — гукнув Вітько. — Там же моя печера!

Проте юнак так люто зиркнув у його бік, що Вітькові заціпило.

За кілька хвилин на місці заглибини виросла кам'яна гірка. Воїн витер з обличчя рясний піт і підійшов до Вітька. Зблизька він видавався ще молодшим. Русяве волосся вибилося з-під шолома, зеленкуваті очі допитливо роздивлялися свого полоненого. Металевий шолом був увігнутий у кількох місцях — мабуть, постраждав під час недавньої сутички з нападниками.

Воїн про щось запитав. Спочатку Вітько нічого не зрозумів, хоча більшість слів були йому знайомі. Лише після третього запитання нарешті збагнув, що воїн цікавиться, звідкіля він, Вітько, тут узявся.

— Звідсіля, — пояснив Вітько і кивнув у бік кам'яної гірки.

Воїн промовчав. Схоже, згоджувався з Вітьком. Тоді поцікавився, хто його сюди прислав.

— Ніхто, — відказав Вітько. — Я сам сюди вибрався.

Воїн насупився.

— Брешеш, — сказав він.

— Та не брешу, слово честі, не брешу! — вигукнув Вітько. — Я це... печеру розчищав. Щоб у ній можна було вивчати історію рідного краю. Аж тут зі стіни почулися якісь дивні звуки, розумієте? Я копнув лопатою, дивлюся — дірка. Ну, я через неї — і вибрався сюди.

Воїн уважно слухав Вітька. Скидалося на те, що йому теж не все було зрозуміло з мови полоненого. Нарешті помахом руки він зупинив Вітька.

— Все ясно, — сказав він. Точніше, Вітько здогадався, що саме це сказав воїн. — Ти прийшов у країну зі Змієвої нори.

— З якої Змієвої? — щиро здивувався Вітько. — Ніякої Змієвої нори я не знаю.

— Зате знаю я, — відказав воїн. — І бачив. Саме через цю нору, — він кивнув у бік гірки, — я щойно пробрався з нашого у ваш світ. Той Змій так лютував, аж земля здригалася.

— То, мабуть, був вертоліт, — висловив здогад Вітько.

— Це що — так звати твого Змія? — здивувався воїн.

— Та ні... Це вертоліт, та й годі. Ним літають.

Глузлива посмішка промайнула на обличчі воїна.

— Звісно, літають, бо у Змія — ого які крила! А от ти, бачу, чогось недоказуєш. То чи не Змієвим вивідником будеш?

— Я? — вражено запитав Вітько. — Я — вивідник?

— Та вже ж не я. Ну, гаразд, у Римові розберуться. Там одразу дізнаються, хто ти і звідкіля прибув у нашу країну.

Воїн підвівся і заходився ловити низькорослих коненят. Коненята хоркали і не давалися. Врешті воїн упіймав одного і підвів до Вітька. Відв'язав хлопця від дерева й наказав:

— Сідай. Поїдемо до Римова.

І знову прив'язав. Тепер уже до луки сідла. Тоді свиснув на свого сірого коня, і той слухняно підбіг до нього.

Їхали без поспіху. Воїн то мугикав про себе якусь жваву пісеньку, то кишкав на лелек, які, ледь не чіпаючи їх крильми, перелітали з одного місця на інше.

Вітько їхав поруч з воїном і мовчав. Лише крутив головою на всі боки. Все, що він бачив, нагадувало йому два майже однакові малюнки з підписом: «Знайдіть, чим один малюнок відрізняється від іншого?».

Зрештою вони під'їхали до вузенької хиткої кладки, що була перекинута через нешироку річечку з мулким дном.

— Ця річка називається Портяна, — несподівано для самого себе сказав Вітько.

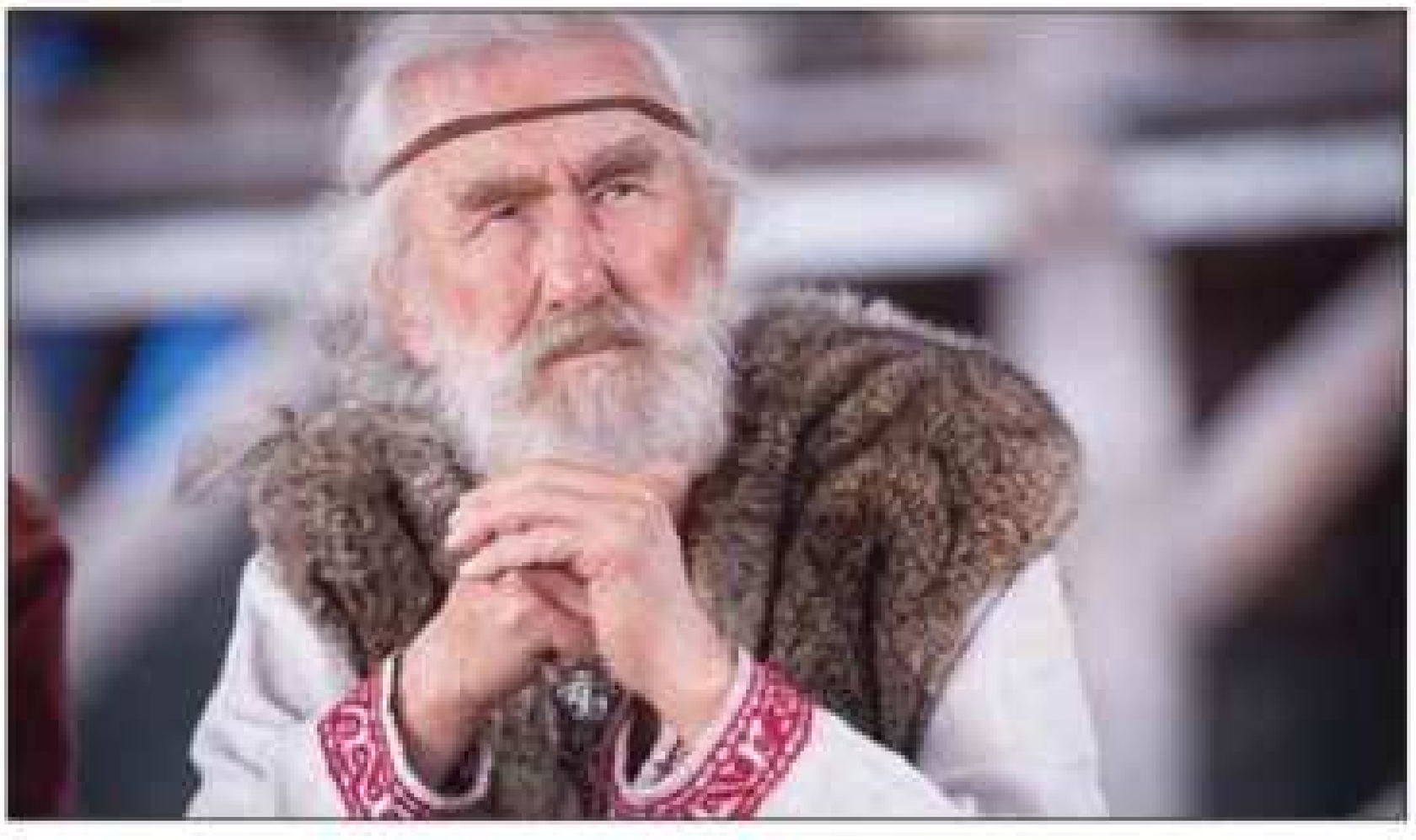
Воїн припинив мугикання і зауважив:

— Звісно, Портяна. А ще що ти знаєш?

— А далі буде Іржавиця, — відказав Вітько. — Така ж маленька, як і Портяна. А коли лісом піднятися нагору і повернути праворуч, то буде Воронівка... — і Вітько махнув рукою у той бік, де щойно за вербами сховалася фортеця.

У душі він плекав надію, що після цих слів воїн стане прихильнішим до нього, а затим і взагалі переконається, що він, Вітько Бубна, ніякий не чужинець на цій землі.

Проте воїн глузливо зиркнув на нього. Так, нібито спіймав на якійсь брехні.

Кадр із кінофільму «Сторожова застава» (режисер Юрій Ковальов, Україна, 2017)

— Воронівкою у нас і близько не пахне, — відказав він. — Там — Римів. Бачу, не все ви знаєте у своїй Змієвій країні. (...)

Олешко привів Вітька до діда Овсія, розповів, як хлопець урятував його своєю появою від половців, які розбіглися, налякані Змієм. Згадав і про те, як сам бачив того Змія. Насправді ж то був вертоліт.

Коли підходили до поселення, Вітько зрозумів, що його Воронівки немає, на знайомих пагорбах і улоговинах розкинулося зовсім інше село. Це було Римівське Городище.

Римівське Городище

(...) Римівське Городище не йшло ні в яке порівняння з Воронівським. Перед Вітьковими очима постало не заросле бур'янами кладовище, а справжня фортеця. Глиняні вали вивищували і без того круті схили. З них густо стирчали загострені паколи. Важка брама виблискувала до сонця металевими смугами.

З трьох боків фортецю оточували плавні. З четвертого боку, від Римова, Городище відмежовувалося широким ставком з мулкими берегами. У найвужчому місці через ставок була перекинута гатка. Копита процокали по товстих дошках. Через підйомний міст вершники вервечкою в'їхали до фортеці і опинилися посеред просторого дворища. З усіх боків до нього підступали приземкуваті будівлі з колод, криті дерном. Ближче до урвища здіймалася на чотирьох стовпах вежа. Неподалік від вежі стирчала величезна, майже у два людських зрости, гранітна брила.

На дворищі було десятків зо п'ять воїнів — широкоплечих, довговусих здоровань з довгими чубами на голених головах. Хто змагався у двобої на мечах, хто лагодив збрую.

Гурт воїнів розташувався у холодку під гранітною брилою. Звідтіля раз по раз долинав гучний регіт. У кутку дворища булькали над полум'ям два величезні казани. Пахло пшоняною кашею і свинячими шкварками.

— Олешко з'явився! — гукнув хтось від брами. Воїни заусміхалися, дехто вітально підняв руку, — видно, Олешка тут любили.

Лише один воїн, здається, не звернув на прибульців ніякої уваги. Це був справжній велетень. Навіть найвищі воїни порівняно з ним мали вигляд хирлявих хлопчаків. Йому було років з тридцять чи й трохи більше.

Велетень годував гнідого коня, такого ж масивного, як і сам. Кінь задоволено розмахував хвостом і час від часу вдячно хоркав.

— Їж, Гнідку, — голос у велетня був глибокий, наче долинав з колодязя. — Їж, друже, поки є що...

— Боже помагай, дядьку Ільку! — привітався Олешко і зіскочив зі свого коня. — Ви, здається, кудись зібралися, еге ж?

Велет сповільна повернув до нього суворе засмагле обличчя. Якусь хвилину мовчав.

— Та спочатку ніби збирався, — сказав нарешті. — А як почув, що оті полинці наскочили на тебе, то роздумав.

Олешко посміхнувся. Вітько лише зараз зауважив, що, на одміну від дорослих дружинників, Олешко був стрижений «під макітру», як казали у Вітьковій Воронівці, а замість довгого вуса носив невеличкі чорні вусики.

— Гадали, що сам упораюся? — сказав він. — І добре зробили.

— Та ні. Подумав, що, мабуть, тими полинцями і близько не пахне.

— Дядько Ілько спочатку їхали з усіма, — прошепотів один з хлопчаків, що протиснувся ближче до Олешка. — Свого Гнідого навіть галопом гнали. А коли уздріли з узлісся, що з тобою все гаразд, то плюнули спересердя та й повернули назад.

Олешко скрушно похитав головою.

— Ет, дядьку Ільку, дядьку Ільку, — сказав він. — Багато ви втратили. Там, знаєте...

Нагодувавши коня, дядько Ілько з торбиною в руці підійшов до прибульців.

— Що там, не знаю. Знаю лиш те, що по тобі добряча ломака плаче.

Олешко вдав, ніби дуже здивувався.

— Це чому ж? — запитав він.

— Чом своїх хлопців відпустив, а сам залишився? Забув, навіщо тебе було послано?

— Стривайте, дядьку Ільку... Я й не думав спочатку їх відпускати. Ви ж знаєте, з якою вісткою ми повертались.

Строге обличчя дядька Ілька ще більше посуворішало.

— Та вже знаю...

— Ну от. А ще за Ворсклою мені здалося, ніби нас вистежили. Ну, не зовсім вистежили, а так... ніби хтось разом з нами до Римова пробирається. А були ж, видать, не з хоробрих, остерігалися на п'ятьох нападати. Тож я хлопців і відпустив. Нехай, думаю, донесуть, що саме ми розвідали, а я тим часом поцікавлюся, хто то крадеться. Мо', посміливішають, угледівши, що я сам.

— Охо-хо! — прогудів на те дядько Ілько. — Бити б тебе, кажу, та нікому.

— Та я й сам так гадаю, — охоче пристав на таку думку Олешко. — Добре, що нікому. А тут ще й Змієм запахло.

Дядько Ілько підозріло глипнув на Олешка.

— Що ти верзеш? Яким ще Змієм?

— А таким...

Олешко повторив те, що Вітько вже чув. І про Змія-вертольота згадав, і про те, що сутужнувато йому довелося б, якби не раптовий переляк половців.

Під час Олешкової розповіді дядько Ілько час від часу уважно позирав у бік Вітька. Точнісінько так, як дід Овсій. Коли Олешко врешті замовк, велет у задумі прогудів:

— То, по-твоєму, виходить, що ця дитина тебе врятувала?

Олешко стенув широкими плечима.

— Та воно таки так. Але...

— Маєш сумнів?

— Звісно, маю. Бо ж невідомо, що краще: половецький вивідник чи Зміїв...

— Обоє рябоє, — підтвердив дід Овсій.

Дядько Ілько хитнув головою. Тоді повернувся до Вітька.

— Пощо мовчиш?

Вітько й справді як води в рота набрав. Що він мав сказати? Олешко й так про все вже розповів.

— Та воно ж мале, — нараз подав голос сивовусий воїн зі шрамом через все обличчя. — Воно ж ледь на ногах тримається, сердешне.

— Еге ж, — підтримав його інший, голомозий. — Та й який з малого вивідник? Де ви таке бачили?

— І мови нашої, мабуть, не знає...

— Ні, мову він знає, — заперечив Олешко. — І розмовляє теж. Хоч і химерно якось, проте зрозуміти можна. А ще каже, начебто жив отам, де зараз тітка Миланка.

— Дивно... — прогудів велет. — А ви, дядьку, що про це все скажете? — звернувся він до діда Овсія.

— Розібратися треба, — гмукнув той і підкрутив кінчик вуса. — Хоч би як там було, але ж злапали його саме біля Змієвої нори.

Кадр із кінофільму «Сторожова застава» (режисер Юрій Ковальов, Україна, 2017)

— У тому-то й справа, — згодився дядько Ілько. — Але як ти з ним розберешся? Був би він дорослий — тоді інша справа...

— Отож-бо й воно, — сказав той, у кого шрам ішов через усе обличчя. — Ми ж не половці, аби дітлашню мучити. І не Змії кровожерні.

Тієї миті від брами долинув веселий голос вартового:

— Тікайте, хто в Бога вірує! Тітка Миланка біжить!

За хвилю у брамі з'явилася висока простоволоса жінка. В руках вона тримала щось схоже на сапу.

— Ого! — стиха мовив хтось із дружинників. — І справді, треба розбігатися.

— Де він? — ще здалеку загукала тітка Миланка. — Де мій Мирко?

— Який Мирко? — загомоніли воїни, що надійшли пізніше.

Тітка Миланка пройшла крізь них, мов ніж крізь масло. Перед Вітьком зупинилася. Довго вдивлялася в нього і раптом впала на коліна.

— Це він, — тихо сказала вона. — Синку, знайшовся!

— Зачекай, сестро, — зупинив її дядько Ілько, — тут, знаєш, треба розібратися...

— То й розбирайтеся, — відрізала на те тітка Миланка. — А ми додому підемо. Підемо, ладо моє?

— Зачекай, кажу, — вивищив голос дядько Ілько. — Тут, кажу, багато темного...

— То свічку засвіти, коли темно... А Мирко мій п'ять літ удома не був. Відійди, чуєш?! — гримнула вона на воїна, що заступив їй дорогу.

Того наче вітром здмухнуло.

— Ну й сестра в тебе, — з шанобливим побоюванням у голосі сказав він дядькові Ількові, коли тітка Миланка з Вітьком щезли за брамою.

— І не кажи, — важко зітхнув дядько Ілько.

Тітка Миланка подумала, що знайшовся її син Мирко, але потім з донькою Росанкою з'ясували, що це не він, хоч ніби «їхнього коріння» і навіть чимось подібний до нього. Хлопець залишився жити в них. Яке ж було його здивування, коли зрозумів, що дядько Ілько і є славетний богатир Ілля Муровець, а він насправді опинився в іншому часі. А далі була невдала спроба втечі, вишкіл у молодшій дружині Олешка Поповича. Вітько все розказав богатирям і дідові Овсієві, показав ліхтарик.

У Римові Вітько побачив князя Володимира Мономаха. Дізнався багато цікавого про богатирів і мав різні пригоди. Він захоплено вчився з ровесником Лидьком та іншими хлопцями боротися, орудувати мечем. Слухав цікаві розповіді діда Овсія про печенігів, Кожум'яку, який здолав Змія, Велеса, дідька болотяного.

Під час одного з половецьких нападів Ілля Муровець з дружинниками «краяли на шмаття половецьке військо», а Олешко Попович зі-

йшовся у двобої зі степовиком Рутенею. Після цієї битви Вітько потрапив у половецький полон. Його звільнили, але боротьба з половцями тривала й далі...

Битва над Сулою

Прослухайте авдіотекст. Які риси характеру виявили в битві з половцями головні герої?

audio

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Хто є головними героями твору?
2. З якою метою автор використав мотив подорожі в часі та поєднав минуле і сучасне?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

3. Де відбуваються описані події?
4. На що звертає увагу Вітько, коли потрапляє в минуле? Який зв'язок із сучасним він бачить? Що свідчить про те, що Вітько потрапив до своїх прародичів?

Творче самовираження

5. Використовуючи прийом читацького передбачення, коротко опишіть можливе продовження сюжету твору.

Цифрові навички

6. Відшукайте в інтернеті цікаві факти про богатирів Олешку Поповича й Ілліо Муровця.

Дослідження і проєкти

7. Дізнайтеся більше про боротьбу русинів і половців з історичних джерел. Підготуйте коротку історичну довідку про це.

Життєві ситуації

8. Як ви думаєте, чи можна вважати вчинки Вітька проявом справжньої відваги? Як долаєте свої страхи у складних ситуаціях ви?

4

Шедеври Ренесансу

Епоха Ренесансу (Відродження) в Європі

Важливий духовний зміст доби полягає у повороті до античного ідеалу гармонійної, врівноваженої краси, у «відкритті» й «визволенні» людини, у «відкритті» природи як об'єкта мистецтва і науки.

Дмитро Чижевський

1. *Розкрийте значення слів «гуманний», «гуманістичний», «гуманітарний». Установіть подібність і відмінність між ними.*
2. *Яких людей можна назвати гуманістами в сучасний період? Які риси їм притаманні?*

Хронологічні межі епохи Ренесансу. Однією з важливих епох в історії людської культури, яка прийшла на зміну Середньовіччю, була епоха *Відродження*, або *Ренесанс* (з італ. *Rinascimento*, франц. *Renaissance* — відродження). Це широкий ідеологічний і культурний

презентація

м. Венеція (Італія). Сучасне фото

рух, що виник у країнах Західної Європи у процесі їх переходу від середніх віків до Нового часу (прибл. з XIV—XV ст. до середини XVII ст.). В Італії Відродження настало найраніше — ще у XIII ст.

Уперше поняття *Ренесанс* використав у XVI ст. художник Джорджо Вазарі в трактаті «Життєписи знаменитих живописців, скульпторів і архітекторів» (1550), назвавши так відродження античної спадщини в нову добу. Справді, митці того часу зверталися у своїй творчості до образів, сюжетів, ідеалів давньогрецької і давньоримської культури.

Вагоме значення в розвитку Ренесансу мали, крім античних традицій, також інші культурні чинники, зокрема мистецтво Середньовіччя і народнопоетичні традиції. Та все ж саме Ренесанс приніс нове світосприйняття і нове розуміння людини, великий духовний підйом у різних сферах життя і культури.

Історичний і культурний контекст Ренесансу. Формування засад Відродження супроводжувалося розкладом феодалізму і пошуком нових шляхів соціального розвитку. У цей час відбулися великі наукові відкриття. Особливо значущими вони були в астрономії. Польський астроном Миколай Коперник (1473—1543) пояснював рух небесних світил обертанням Землі довкола Сонця. Його ідеї розвинув у своїх працях німецький астроном Йоганн Кеплер (1571—1630), який відкрив закони руху планет. Італійський дослідник Джордано Бруно (1548—1600) обстоював думку про безкінечність Всесвіту і незліченність світил. А Галілео Галілей (1564—1642) винайшов телескоп і за його допомогою виявив безмежність небесного світу, а також здійснив багато інших великих

Празькі куранти, або Староміський астрономічний годинник, м. Прага (Чехія). Сучасне фото

Пам'ятник науковцям Й. Кеплеру і Т. Браге, м. Прага (Чехія). Сучасне фото

відкриттів. Подорожі Христофора Колумба, Васко да Гами, Фернана Магеллана розширили уявлення про Землю. Усвідомлення, що людині підкоряються простори морів, а розум здатен розгадати навіть таємниці небес, породжувало відчуття свободи, віру в її безмежні можливості у вдосконаленні світу й могутній дух.

Гуманізм. Основою Відродження став *гуманізм* (з лат. *homo* — людина). Це поняття за часів Ренесансу мало специфічне тлумачення, яке відрізняється від сучасного. Так, в Італії гуманістами спочатку називали викладачів гуманітарних дисциплін — поетики, граматики, риторики. Пізніше терміни *гуманізм*, *гуманісти* почали вживати стосовно всіх діячів Відродження, тому що їх єднала любов до людини, віра в силу людського розуму і надія на світле майбутнє.

Людина — найвища цінність. У середні віки панувала теоцентрична система світосприйняття (залежність людини від Бога), а в епоху Відродження світосприйняття стало *антропоцентричним* (людина — центр Всесвіту). Людину проголошували найвищою цінністю. Згідно з уявленнями того часу, у ній втілено божественну сутність.

Роздуми про духовну сутність людини знайшли відображення у трактаті італійського гуманіста *Джованні Піко делла Мірандоли «Промова про чесноти людини»* (1496), який писав: «Людино, Бог дав тобі все, перш за все свободу вибору... Тобі дана можливість впасти до рівня тварини, однак водночас ти маєш змогу піднестися до рівня Бога... Ти не обмежена у своїх діях, можеш створити свій образ за власним рішенням...».

Собор Святого Петра. Будівництво 1506–1626 рр. Ватикан (Італія). Сучасне фото

Головний фасад собору Святого Петра. Будівництво 1506–1626 рр. Ватикан (Італія). Сучасне фото

Особливості ренесансного мистецтва. У зв'язку із формуванням гуманістичного світосприйняття саме людина, її внутрішній потенціал, здатність до розвитку, духовні проблеми стали предметом мистецтва. Митці Відродження поетизували людину, оспівували її як вінець творіння, утілення Божого образу, утверджували її право на щастя.

Зміна ставлення до людини зумовила зміну ставлення і до людського, реального світу, який у добу Середньовіччя вважали чимось незначущим, минущим і гріховним. У нову добу мистецтво зображувало прекрасну людину в гармонійному світі, утверджувало позитивні ідеали й цінності буття. Провідні діячі того часу оспівували красу світу, створеного Господом, красу людського тіла й природи. Усе це свідчить про життєствердний пафос культури Відродження.

Культ античності та ідеал нової людини. Античності належить виняткова роль у літературі й в усіх видах мистецтва Відродження. Гуманісти відкривали невідомі досі античні рукописи й по-новому прочитували старі, розшукували давні статуї, які вражали своєю довершеністю і красою. Античність вони сприймали як «золоту добу» людства, орієнтуючись на яку можна побудувати ідеальне суспільство, створити якісно нове мистецтво.

Отже, античність допомагала гуманістам відкривати реальний, земний світ і реальну, земну людину. Вони створили новий ідеал людини, визначальними якостями котрої були вже не лицарські чи аскетичні чесноти, а інтелектуальна культура, свобода думки і багатство почуттів. Саме таку людину потребувала епоха. Цей образ був ідеалізований, певною мірою героїзований, але саме він став сутністю ренесансної культури.

С. Боттічеллі. Портрет молодої жінки. 1485 р.

Невідомий художник. Дж. Піко делла Мірандола. 1400-ті рр.

Перехід від Середньовіччя до Відродження в літературі засвідчила творчість Данте Аліґ'єрі (Італія). Видатними представниками ренесансної доби в художній літературі були Франческо Петраркa, Джованні Боккаччо (Італія), Вільям Шекспір (Англія), Франсуа Війон, Франсуа Рабле (Франція), Мігель де Сервантес Сааведра (Іспанія) та ін.

Провідні ознаки доби Ренесансу (Відродження)

1. Антропоцентризм (зацікавленість особистістю, визнання її цінності).
2. Віра в духовне самовдосконалення людини, її великі духовні можливості.
3. Поетизація активної, діяльної, інтелектуально розвиненої, вільної людини.
4. Утвердження високого призначення людини в процесі перетворення світу.
5. Орієнтування на античну спадщину, упровадження античних ідеалів у нову добу.
6. Світський характер культури, її звільнення від середньовічних догм і теоцентризму.
7. Історизм (осмислення людини та її життя залежно від історичних обставин).

У галереї Лукаса Кранаха Старшого, м. Веймар (Німеччина). Сучасні фото

Венеція — місто-музей

Деякі міста Європи, розбудовані за часів Ренесансу, є унікальними пам'ятками архітектури. Наприклад, Венеція — місто, розташоване на воді. Пересування Венецією можливе лише на човнах або пішки мостами через численні канали. Символом Венеції є міст Ріальто через Гранд-канал. Спочатку на цьому місці був дерев'яний міст, а в XVI ст. спорудили кам'яний. Його ще називають Мостом закоханих. Тут і досі молоді люди освідчуються одне одному в коханні.

Міст Ріальто, м. Венеція (Італія). Сучасне фото

Будівля часів Ренесансу, м. Венеція (Італія). Сучасне фото

Мадонни Ренесансу

На полотнах майстрів Відродження люди — як живі, реальні й водночас надзвичайні. У величних образах втілено рух думки й глибокого почуття. Вони належать одночасно і до земного, і до вищого світу. Завдяки цьому сучасне сягало рівня вічного, утверджувалася богоподібність реальної людини. Це відображено у шедеврах Леонардо да Вінчі, Рафаеля Санті, Мікеланджело Буонарроті, Джорджоне, Тиціана, Тінторетто, Паоло Веронезе, Пітера Брейгеля Старшого, Альбрехта Дюрера, Лукаса Кранаха Старшого та ін.

Рафаель Санті. Мадонна Конестабіле. 1502–1504 рр.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Чому доба Ренесансу (Відродження) має таку назву?
2. Які чинники впливали на розвиток літератури й культури того часу?

Аналіз та інтерпретація

3. Розкрийте поняття «гуманізм» і проілюструйте його на прикладі (1—2) творів мистецтва Відродження.

Творче самовираження

4. Уявіть, що ви збираєтеся в мандрівку в якесь європейське місто — культурний центр доби Ренесансу. Дізнайтеся про історію міста, його визначні місця. Підготуйте путівник туриста/туристки (1—2 сторінки зі світлинами).

Цифрові навички

5. Відшукайте в інтернеті інформацію про шедеври доби Відродження: Сікстинську капелу, лоджії Рафаеля, «Мону Лізу (Джоконду)» Леонардо да Вінчі, площу Святого Марка (Венеція), собор Святого Петра (Ватикан) та/або інші (один за вибором). Підготуйте пост для соцмереж.

Дослідження і проєкти

6. *Робота в групах.* Підготуйте стисле повідомлення про діячів доби Відродження (художників, скульпторів, архітекторів, науковців — 1—2 за вибором) різних періодів:
   а) Проторенесанс (XII—XIII ст.);
   б) Раннє Відродження (XIV—XV ст.);
   в) Високе Відродження (кінець XV — перша третина XVI ст.);
   г) Пізнє Відродження (друга половина XVI ст.).

Життєві ситуації

7. Як ви розумієте поняття «гуманне ставлення» до людей, світу, природи? Чому це важливо в наш час?
8. Які ідеї доби Ренесансу (Відродження) актуальні в нашу добу?
9. В історії української літератури є період, який називають «розстріляне відродження», або «червоний ренесанс». Ідеться про талановитих митців, які в 1920—1930-х роках писали високохудожні твори. Це покоління знищив тоталітарний сталінський режим. Що ви знаєте про цих митців? Які ідеї вони принесли в Україну?

Франческо Петрарка (1304–1374)

Співати по-новому
про Любов я прагну!
Франческо Петрарка

Чи вірите ви в кохання з першого погляду? Наскільки воно, на вашу думку, може бути тривалим? Якщо маєте відповідні приклади із життя ваших родичів, знайомих, розкажіть про них.

Одним із перших гуманістів в Італії був Франческо Петрарка. Він писав латиною і живою італійською мовою, створював прозові й ліричні твори, спирався на традиції античної літератури і провансальських поетів-трубадурів. Славу митцеві принесли любовні сонети на честь Лаури, тому не випадково його вважають зачинателем європейської любовної лірики доби Відродження.

Франческо Петрарка народився у 1304 р. в родині нотаріуса в м. Ареццо (Італія). Його справжнє прізвище звучить італійською як *Петроккіо*,

presentation

Центральна площа м. Ареццо (Італія). Сучасне фото

а вигадане ним прізвище *Петрарка* означає «кам'яна брила». На той час у його рідному містечку було мало освічених людей. Тому одним із головних завдань свого життя він вважав популяризацію освіти, формування в людей бажання вчитися, читати, пізнавати світ.

У 1311 р. родина митця переїхала до м. Пізи, а згодом оселилася в м. Авіньйоні (нині територія Франції). Пізніше разом із братом Франческо вивчав право в Болонському університеті (Італія).

У двадцятидворічному віці Ф. Петрарка повернувся до Авіньйона, який на той час був одним із культурних центрів Італії. Значну частину свого життя присвятив церкві й водночас виконував важливі дипломатичні доручення в європейських країнах.

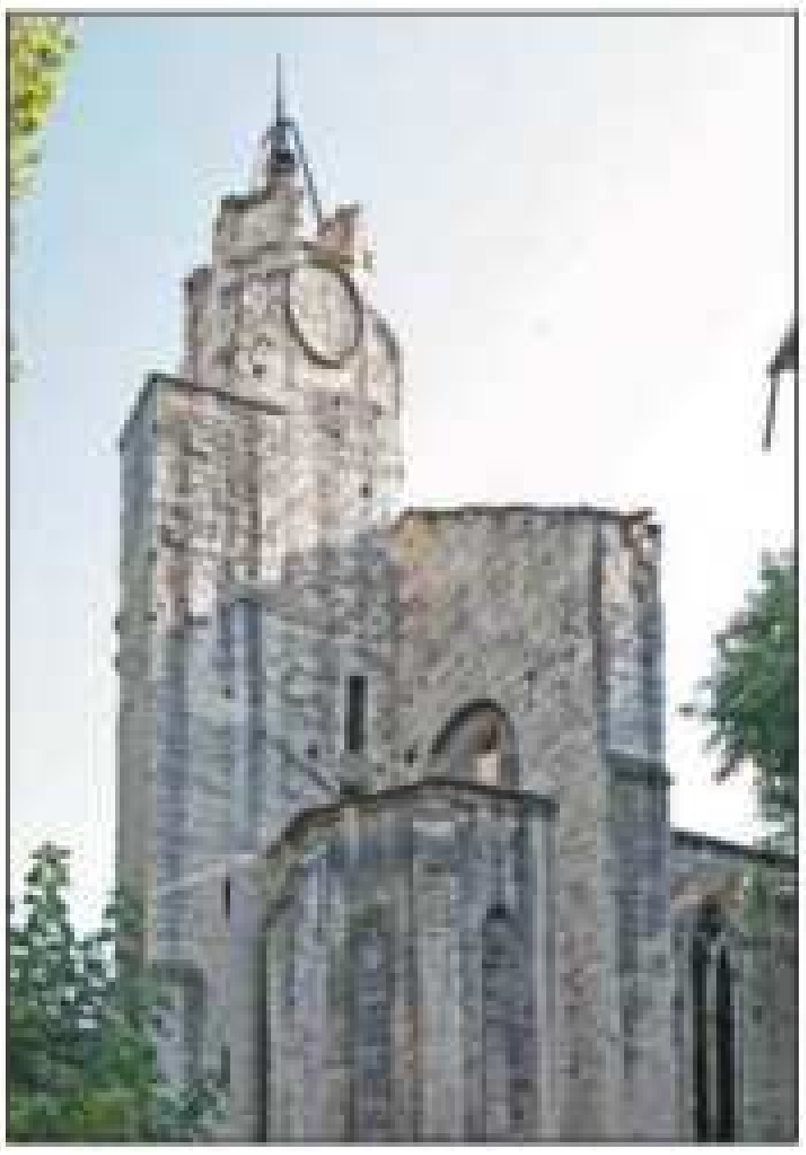
У світовій літературі ім'я Ф. Петрарки нерозривно пов'язане з його ліричною героїнею — Лаурою, якій він присвятив багато любовних сонетів. За його спогадами, він уперше її побачив у 1327 р. в церкві Святої Клари, коли всі мешканці міста готувалися до Великодня. Митцеві було тоді двадцять три роки, їй — двадцять. Лаура вже була заміжньою, Петрарка — молодим ученим і поетом. Це було кохання з першого погляду, яке надихнуло поета на створення сонетів.

Лаура померла в сорокарічному віці. Смерть коханої стала великою втратою для Ф. Петрарки, однак і після смерті Лаура була в його уяві живою, бо справжнє кохання не вмирає.

У 1341 р. в Римі Ф. Петрарка отримав високу нагороду — лавровий вінок. Це символ визнання його найкращим поетом і знавцем античної літератури. В урочистій промові з нагоди цієї події Ф. Петрарка висловив надію на відродження класичної літератури у світі.

Юстус ван Гент. Петрарка. 1450 р.

Давній собор, м. Авіньйон (Італія). Сучасне фото

Болонський університет — найдавніший університет у Європі

Болонський університет було засновано в 1088 р. Його професори вже в період Середньовіччя і Відродження були відомими в усій Європі. До речі, викладачів тоді звільняли від податків, їх вважали почесними мешканцями м. Болоньї. В університеті викладали і чоловіки, і жінки. З давніх часів студенти Болонського університету мали право обирати дисципліни й викладачів, самостійно формувати власну освітню траєкторію. Це й нині є основними пріоритетами європейської освіти. Серед найвідоміших випускників університету — Данте Аліґ'єрі, Франческо Петрарка, Миколай Коперник та ін.

Болонський університет. Сучасне фото

Франческо Петрарка в Україні

У давній українській літературі є згадки про творчість письменника-гуманіста Ф. Петрарки. Так, на початку XVII ст. Мелетій Смотрицький умістив у свою книгу «Тренос» 138 сонетів Ф. Петрарки, які згодом у прозовій формі відтворив Михайло Грушевський в «Історії української літератури». Перекладали творчу спадщину Ф. Петрарки в різні роки Микола Зеров, Михайло Орест, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Борис Тен, Ігор Качуровський, Дмитро Паламарчук, Дмитро Павличко.

Андреадель Кастальйо. Петрарка. 1450 р.

Дерево термінів

Ліричний герой/героїня — художній образ, друге «Я» автора/авторки ліричного твору або низки творів; вигадана особа, яка має свою художню біографію і творчо переосмислені риси зовнішності, характеру, вміщена в особливу поетичну реальність. Ліричний герой/героїня можуть мати деякі подібності з автором/авторкою, але не тотожні йому/їй.

Структура італійського сонета

Строфа	Римування
2 катрени (чотиривірші)	*абабабаб* (або *аббаабба*)
2 терцети (тривірші)	*вгввгв* (або *вгдвгд*)

СОНЕТИ Ф. ПЕТРАРКИ

Героїня сонетів митця — Лаура. Хто ж вона? Перший біограф поета італійський письменник Джованні Боккаччо вважав, що Лаура — це узагальнений образ жінки, а не якась конкретна особа. Існують й інші версії щодо прототипу Лаури. Серед можливих імен «дами серця» митця називають його сучасницю Лауру де Сад. Деякі дослідники вважають, що ім'я Лаура, або Лавра, є поетичним знаком, символом поетичного покликання — лаврового вінця, яким ще з часів античності вінчували митців. Крім того, ім'я ліричної героїні співзвучне італійським словам, що означають «легіт», «світанок», «лавр», а це

М.-С. Стілман. Перша зустріч Петрарки і Лаури. 1880 р.

М.-С. Стілман. Посланець кохання. 1885 р.

відкриває широкі поетичні обрії. Отже, поетичний образ Лаури багатозначний.

Свою любов до Лаури Ф. Петрарка втілив у збірці *«Канцоньєре» («Книга пісень»)*, що стала гімном високому коханню. Працю над збіркою поет розпочав у 1330-х роках, а завершив незадовго до смерті. Книга має дві частини — «На життя мадонни Лаури» (вірші 1327—1348 рр.) і «На смерть мадонни Лаури» (вірші після 1348 р.). У ній уміщено 366 творів, з них — 317 сонетів. Це своєрідний поетичний щоденник, що засвідчує відхід від аскетизму епохи Середньовіччя і формування нового гуманістичного бачення.

У сонетах Ф. Петрарки кохання зображене як благотворна сила, що відкриває людині широкий світ, його природну красу і любов до Бога. Через кохання до жінки ліричний герой відчуває внутрішнє піднесення, жагу до життя. Це було справді ренесансне сприйняття цього глибокого почуття.

Увиразнюючи сутність кохання, митець порівнює любов до Лаури з почуттями героїв міфологічних сюжетів — Орфея і Еврідіки, Дафни та Аполлона. У віршах митця згадано й інших міфологічних персонажів. Вагоме значення в сонетах Ф. Петрарки має образ Бога, до якого постійно звертається ліричний герой. Творець, на думку автора, освячує велике кохання. Образ Лаури тісно пов'язаний із християнськими ідеями любові та вічного життя.

СОНЕТ 61

Знайдіть у творі образи світла. Поясніть їх.

Благословенні будьте, день і рік,
І мить, і місяць, і місця урочі,
Де постеріг я ті сяйливі очі,
Що зав'язали світ мені навік!

Благословен вогонь, що серце пік,
Солодкий біль спечаленої ночі
І лук Амура, що в безоболоччі
Пускав у мене стріл ясний потік!

Благословенні будьте, серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни — ніжне і кохане,

І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не в'яне, —
Й ти, неподільна радосте моя!

(Переклад Дмитра Павличка)

СОНЕТ 132

1. *Дайте власне тлумачення почуття кохання.*
2. *Які відчуття переживає закоханий ліричний герой сонета?*

Як не любов, то що це бути може?
А як любов, то що таке вона?
Добро? — Таж в ній скорбота нищівна.
Зло? — Але ж муки ці солодкі, Боже!

Горіти хочу? Бідкатись негоже.
Не хочу? То даремно скарг луна.
Живлюща смерте, втіхо навісна!
Хто твій тягар здолати допоможе?

Чужій чи власній долі я служу?
Неначе в просторінь морську безкраю,
В човні хисткому рушив без керма;

Про мудрість тут і думати дарма —
Чого я хочу — й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку — весь дрижу.

(Переклад Дмитра Паламарчука)

Невідомий художник.
Лаура. Сер. XV ст.

Невідомий художник.
Лаура. Сер. XV ст.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Розкажіть про зустріч Ф. Петрарки та Лаури і про вплив кохання на його творчість.
2. Якою постає Лаура у віршах поета? Чи має цей образ риси реальної жінки?

Аналіз та інтерпретація

3. Охарактеризуйте ліричного героя сонетів Ф. Петрарки. Які внутрішні стани він переживає? Знайдіть іменники та дієслова на позначення його станів.
4. Як сприймає кохання ліричний герой? Що принесло йому це почуття?
5. Знайдіть у творах Ф. Петрарки антитези. Поясніть їх роль.

Творче самовираження

6. Намалюйте образи ліричного героя та Лаури (за сонетами Ф. Петрарки). Доберіть підпис із текстів письменника.

Цифрові навички

7. За допомогою інтернету дізнайтеся про періоди італійського Відродження. До якого з них належить Ф. Петрарка? Хто ще з митців творив у той час? Які центри культури розвивалися в Італії? Підготуйте повідомлення «Час Ф. Петрарки».

Дослідження і проєкти

8. Знайдіть у сонетах Ф. Петрарки міфологічних персонажів і з'ясуйте їхнє значення та роль у тексті.
9. Знайдіть у віршах слова на позначення художнього простору. Чому саме такий простір обрав автор?

Життєві ситуації

10. Як ви розумієте вислів *«Чужій чи власній долі я служу?»*? Якщо людина кохає, чи має вона служити тому/тій, кого любить?
11. Як ви ставитеся до кохання без відповіді?
12. Як зберегти почуття любові на довгі роки? Чи можливо це? За яких умов?
13. Розкажіть про відомі вам приклади відданого кохання. Що, на вашу думку, свідчить про це почуття?

Зміст

Політ над віками 3
Як працювати з підручником 4

ВСТУП

Роди художньої літератури 7
Літературний процес 13

1 розділ. СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА 17

Веди 18

ВІДГОМІН

Леся Українка 22
Гімни до ранньої зорі 23
Біблія 26
Старий Заповіт 29
Створення світу та людини 30
Каїн і Авель 32
Мойсей (Десять Божих заповідей) 34
Євангеліє 36
Проповідь на горі 39

ВІДГОМІН

Тарас Шевченко 43
«Блаженний муж на лукаву не вступає раду...» 45
Райнер-Марія Рільке 47
«Згаси мій зір...» 48
Коран 49
Сура, що відкриває книгу 54
Сура «Ніч» 55

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Галина Кирпа 57
«Мій ангел такий маленький...» 57

2 розділ. ЧАРІВНИЙ ДУХ ДАВНИНИ 60

Володимир Мономах 60
Повчання дітям (Уривки) 63

Античність як доба в історії європейської культури 67

Давньогрецька міфологія 72
Міфи троянського циклу 74
Паріс викрадає Єлену 76
Смерть Ахілла 80
Троянський кінь 82

Роди і жанри античної літератури 85

Гомер 96
Іліада (Уривки) 99

Тіртей 110
«Добре вмирати тому...» 111

ВІДГОМІН

Леся Українка 113
Поет під час облоги 114

Райнер-Марія Рільке 116
«Ось дерево звелось...» 117

Публій Вергілій Марон 120
Енеїда (Уривки) 125

ВІДГОМІН

Іван Котляревський 133
Енеїда (Скорочено) 136

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Юрій Хорунжий 150
Мелодії кам'яної гори (Скорочено) 152

Річард Бах 161
Чайка Джонатан Лівінґстон (Уривки) 164

3 розділ. МОЗАЇКА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ 175

Специфіка середньовічної культури та розвитку літератури 175

Пісня про Роланда 182
Пісня про Роланда (Уривки) 187

Слово о полку Ігоревім 193
Слово о полку Ігоревім (Уривки) 196

Данте Аліґ'єрі 208
«В своїх очах вона несе Кохання...» 211

Лірика вагантів 213
Gaudeamus (Гімн студентів) 215

ВІДГОМІН

Іван Франко 217
Сікстинська Мадонна 219

Леся Українка 220
Забута тінь 222

Омар Хаям 225
Рубаї 228

Лі Бо 231
Печаль на яшмовому ґанку 233
Призахідне сонце навіює думки про гори 234

Ду Фу 236
Весняний краєвид 238
Пісня про хліб і шовк 239

Тенденції розвитку української літератури XI—XV ст. 241

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Володимир Рутківський 248
Сторожова застава (Уривки) 251

4 розділ. ШЕДЕВРИ РЕНЕСАНСУ

Епоха Ренесансу (Відродження) в Європі 271

Франческо Петрарка 278
Сонет 61 282
Сонет 132 283

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

8 клас

Література

(Українська та зарубіжна)

Інтегрований курс

академія

academia-pc.com.ua